R A K E N N U S I N V E N T O I N T I R A P O R T T I

Aada Mustonen ja Sini Saarilahti

ÄÄNEKOSKEN SEUTUKUNTA

ÄÄNEKOSKEN KESKUSTA-ALUE, SUOLAHTI, SUMIAINEN JA KONGINKANGAS

Keski-Suomen modernin rakennusperinnön inventointihanke 2012–2014

2014

KESKI-SUOMEN MUSEO

Aada Mustonen ja Sini Saarilahti

ÄÄNEKOSKEN SEUTUKUNTA

ÄÄNEKOSKEN KESKUSTA-ALUE, SUOLAHTI, SUMIAINEN JA KONGINKANGAS

Rakennusinventointiraportti

KESKI-SUOMEN MUSEO

Sisällysluettelo

1. Johdanto 3
Keski-Suomen modernin rakennusperinnön inventointihanke 2012–2014 3
Äänekosken keskusta-alueen, Suolahden, Sumiaisten ja Konginkankaan inventointi 2014 6
Aiemmat selvitykset 8

2. Nykykulttuurin edeltäjät Keski-Suomessa – Esihistorian ja keskiajan jälkiä 9

3. Äänekosken kaupunki 11
Äänekosken kehitys maalaispitäjästä kaupungiksi 11

4. Äänekosken kaupungin keskusta-alue 14
Varhaisvaiheet 16
Tehdas synnyttää taajaman 17
1900-luvun alkupuoli – Äänekosken kehitys kunnaksi ja kauppalaksi 24
Jälleenrakennuskausi 28
Kohti kaupungistumista 31
Äänekoski viime vuosikymmeninä – kohti uutta Äänekoskea 35
Äänekosken rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014 39

5. Suolahti 69
Varhaisvaiheet 71
Suolahti höyryjuna- ja höyrylaivaliikenteen keskukseksi 72
Suolahden tehtaat 76
Suolahden kasvu kauppalaksi 79
Teollisuustaajama kasvaa sotien jälkeen merkittäväksi laitospaikkakunnaksi 84
Kaupungistumisen aika – keskusta-alue muotoutuu nykyasuunsa 87
Kohti uutta Äänekoskea – Suolahden kehitys viime vuosikymmenten aikana 91
Suolahden rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014 93

6. Sumiainen 116
Asutuksen varhaisvaiheet – Keski-Suomen pienin kunta 119
Kirkonkylä hahmottuu – kaupankäyntiä ja sivistystä 122
1940–1950-luvut – sotien jälkeiset jälleenrakentamisen vuosikymmenet 128
Sumiainen 1960-luvulta nykypäivään – maaseutupitäjien murros 131
Sumiaisten rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014 136

7. Konginkangas 151
Asutuksen varhaisvaiheet – Kömi ja Konginkangas 152
1900-luvun alkupuolen kehitys – tieyhteydet paranevat ja pienteollisuutta syntyy 155
1940–1950 -vuosikymmenet – ohjattua rakentamista ja tyyppitalojen vuosikymmenet 159
1960–1970-luvut – yhteiskunnan murros ja modernin arkkitehtuurin aika 163
1980–2000-luvut – Konginkangas viimeisimpinä vuosikymmeninä 165
Konginkankaan rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014 167

Lähteet 178

Graafinen suunnittelu Jussi Jäppinen • Tulostus Grano 2014
Kansikuva: Näkymä Äänekosken kaupunkiin kaakkoispuolelta. Kuva: Äänekosken kaupunki.

1. JOHDANTO

Keski-Suomen modernin rakennusperinnön inventointihanke 2012–2014

Keski-Suomen museo aloitti vuoden 2012 alussa koko Keski-Suomen maakuntaa koskevan, kolmivuotisen modernin rakennusperinnön inventointihankkeen, joka on pilottihankkeena ainutlaatuinen Suomessa. Inventoinnin tarkoituksena on tuottaa tutkimustietoa uudemmasta rakennusperinnöstä. Hankkeen yhteistyötahoina ja rahoittajina toimivat Keski-Suomen liitto, Keski-Suomen museo ja Keski-Suomen kunnat. Yhteistyötä on tehty myös Museoviraston Rakennettu hyvinvointi -tutkimushankkeen kanssa. Suomen rakennuskannasta noin 80 % on syntynyt viimeisen 60 vuoden aikana. Tarve modernin rakennusperinnön tutkimukselle on suuri, sillä juuri tämän aikakauden rakennuksiin ja ympäristöihin kohdistuvat suurimmat muutos- ja purkamispaineet. Kuitenkin rakennus- ja aluekohtaista tutkimustietoa sotien jälkeisestä ajasta on vielä vähän. Tutkimustarve on kirjattu Keski-Suomen kulttuuriympäristöohjelmaan 2005–2015, Keski-Suomen maakuntaohjelmaan 2011–2014 ja Keski-Suomen museon alueellisen toiminnan nelivuotissuunnitelmaan 2011–2013. Inventointien myötä saadaan uutta tietoa kullekin paikkakunnalle ominaisesta rakennusperinnöstä, sen rakennushistoriallisista, rakennustaiteellisista, kulttuurihistoriallisista ja maisemallisista arvoista. Kaikissa kunnissa tehtävän inventoinnin tuloksena saadaan kokoavaa tietoa rakennetun ympäristön erityispiirteistä maakunnallisella tasolla. Lisäksi inventoinnin tulokset palvelevat kuntien maankäytön suunnittelua, kaavoitusta ja laadukasta korjausrakentamista sekä maakuntakaavoitusta.

Projektin aikana kartoitetaan, millaista on keskisuomalainen moderni rakennettu kulttuuriympäristö. Inventoinnissa selvitetään keskisuomalaisten kuntien taajamien nopeaa muuttumista hyvinvointivaltiota rakennettaessa. Tämän vuoksi inventoinnissa keskitytään pääasiassa aluekokonaisuuksien hahmottamiseen: taajama- ja kyläkuvan kehitykseen ja kaavoituksella syntyneisiin ympäristöihin. Inventoinneissa huomio kohdistuu pääosin julkiseen rakentamiseen. Huomiota kiinnitetään myös liikenneympäristöihin, teollisuusrakennuksiin

ja -ympäristöihin sekä asuinrakennuksiin pihapiireineen. Inventointi ulottuu ajallisesti vuodesta 1945 aina 2000-luvulle saakka. Uudemman rakennusperinnön kartoittamisen yhteydessä tarkistetaan mahdollisuuksien mukaan kuntien vanhojen inventointiaineistojen ajantasaisuus. Tarkistettujen alueiden laajuus vaihtelee kuntakohtaisesti aikaisempien inventointien tarkkuuden mukaisesti.

Rakennusinventoinnissa dokumentoidaan alueiden rakennettua kulttuuriympäristöä, kerätään tietoa rakennuksista ja määritellään inventoitujen kohteiden kulttuurihistoriallinen arvo. Tietoa kerätään arkisto- ja kirjallisuustutkimuksella sekä haastatteluilla. Inventointitiedot tallennetaan Keski-Suomen museon viranomaiskäytössä olevaan KIOSKI-inventointitietokantaan. Yksittäisten historiasta kertovien kohteiden lisäksi tarkastellaan yleisesti niiden rakennettuja ympäristöjä, kehitystä ja tyypillisiä piirteitä. Inventointikohteita valittaessa keskitytään nuorempaan rakennuskantaan 1940-luvulta aina 2000-luvulle saakka. Lisäksi kohteiden valinnassa pyritään huomioimaan mahdollisimman laajasti erilaiset historialliset ilmiöt ja ajanjaksot. Tärkeää on saada kattavaa tietoa viime sotien jälkeisen ajan rakennuksista ja rakentamisesta.

Inventointikohteiden valinnassa ja arvottamisessa käytetään seuraavia kriteereitä, jotka pohjautuvat muun muassa lakiin rakennusperinnön suojelemisesta (4.6.2010/498):

- **harvinaisuus tai ainutlaatuisuus:** kohde edustaa esimerkiksi harvinaista rakennustyyppiä, rakennustapaa, arkkitehtuurisuuntausta tai häviävää rakennuskantaa.
- **tyypillisyys:** kohde kuvastaa esimerkiksi tietyn aikakauden ja/tai paikkakunnalle luonteenomaisia piirteitä.
- **edustavuus:** kohteella on aluetta tai tiettyä aikaa kuvaavat tyypilliset piirteet, jotka ovat säilyneet hyvin
- **alkuperäisyys:** kohde voi olla alkuperäisessä tai sitä vastaavassa käytössä ja/tai alkuperäinen arkkitehtuuri, idea ja/tai rakennustapa on edelleen havaittavissa. Muutokset ovat siihen luontevasti tehtyjä.
- **historiallinen todistusvoimaisuus:** merkitys historiallisen kehityksen, tapahtuman tai ilmiön todisteena tai siitä kertovana ja tietoa lisäävänä esimerkkinä. Historiallinen merkitys voi liittyä esimerkiksi taloushistoriaan, sivistyshistoriaan tai henkilöhistoriaan.

- **yhtenäisyys:** alueen rakennuskanta on syntynyt ja/tai säilynyt yhtenäisenä tyylillisesti tai maisemallisesti. Yksittäinen kohde voi olla merkittävä osana tällaista kokonaisuutta.
- **kerroksellisuus:** näkyvissä on eri aikakausien rakenteet, materiaalit ja tyylipiirteet, jotka ilmentävät rakennuksen rakentamisen, hoidon ja käytön historiaa, mikä tuo jatkuvuutta ympäristöön. Kyseessä voi olla myös alue ja sen eri-ikäinen rakennuskanta, mikä kuvastaa historiallista kehitystä.

Lisäksi kohteita on tarkasteltu seuraavilla merkityksillä:

- **historiallinen merkitys:** historiallisesta todistusvoimaisuudesta tuleva arvo (esimerkiksi asutushistoriallinen, sivistyshistoriallinen, henkilöhistoriallinen, aatehistoriallinen, teollisuus- ja taloushistoriallinen, uskomus- ja tapahistoriallinen, historiallisiin tapahtumiin liittyvä)
- **rakennushistoriallinen merkitys:** rakennustaiteellisten tai -teknisten kokonaisuuksien, piirteiden ja osien säilyneisyys, alkuperäisyys, tyypillisyys, edustavuus tai harvinaisuus. Kyseessä voi olla myös esimerkki tietystä rakennustyypistä.
- **maisemallinen merkitys:** miljöö- ja maisemakokonaisuuksien yhtenäisyys (esimerkiksi ajallinen tai rakennustapaan liittyvä) tai toisaalta kerroksellisuus eli eri aikakausien kehitysvaiheiden näkyminen ympäristössä. Kohde voi olla myös maisemallinen kiintopiste.

Inventointikohteet arvotetaan kolmella tasolla paikallisesti, maakunnallisesti tai valtakunnallisesti arvokkaiksi. Paikallisesti arvokkaiden kohteiden säilymisedellytykset ja suojelu määritellään kunnallisella asemakaavatasolla. Maakunnallisesti arvokkaiden kohteiden säilymisedellytyksiä ohjataan yleispiirteisesti maakuntakaavatasolla. Valtakunnallisesti arvokkaiden kohteiden säilymisedellytykset määritellään ministeriöiden valmistelun pohjalta valtioneuvoston toimesta. Kansainvälisesti arvokkaiden kohteiden säilymisedellytykset turvataan kansainvälisin sopimuksin, jotka Suomi on allekirjoittanut ja ratifioinut.

Rakennusinventointi on maankäyttö- ja rakennuslakiin pohjautuvaa perustutkimustyötä. Keski-Suomen alueella rakennusinventointeja ohjaa ja tekee Keski-Suomen museo. Inventointien perusteella Keski-Suomen museo määrittelee paikallisesti arvokkaat kohteet. Lisäksi maakuntamuseo voi inventoin-

tien pohjalta asettaa ehdolle kohteita maakunnalliseen ja valtakunnalliseen arvoluokkaan. Maakunnallinen arvoluokitus vahvistetaan ympäristöministeriön vahvistaessa maakuntavaltuuston hyväksymän maakuntakaavan ja valtakunnallinen arvoluokitus pohjautuu Museoviraston ja ympäristöministeriön valtioneuvostolle valmistelemiin kansallisiin päätöksiin. Kolmiportainen arvojärjestelmä on luotu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvan maankäytön suunnittelun ja ohjauksen tueksi kunnalliselle rakennusvalvonnalle sekä kunnallisten, maakunnallisten ja valtion aluehallinnollisten kaavoitushankkeiden ja suunnitelmien ohjaukseen. Valtakunnallisesti arvokkaiden kohteiden erityisasemaa korostaa maankäyttö- ja rakennuslain valtakunnallisia alueidenkäytön tavoitteita koskeva kansallinen kulttuuriympäristöohjaus. Kunnallisen rakentamisen valvonnan ja asemakaavoituksen vastuulla on valvoa arvoluokituksien toteutumista kunnan maankäytön ja rakentamisen prosesseissa.

Modernin rakennusperinnön inventointihankkeen aikana inventoitujen kohteiden arvottaminen on tässä vaiheessa alustavaa. Arviot kohteiden kulttuurihistoriallisesta arvosta täsmentyvät kolmivuotisen inventointihankeen valmistuessa, kun kohteita voidaan tarkastella ja vertailla koko maakunnan mittakaavassa.

Äänekosken keskusta-alueen, Suolahden, Sumiaisten ja Konginkankaan inventointi 2014

Äänekosken modernin rakennusperinnön inventointi on osa edellä esiteltyä Keski-Suomen museon maakunnallista hanketta. Tutkimusalueina olivat Äänekosken keskusta-alue sekä Suolahden, Sumiaisten ja Konginkankaan taajamat. Äänekosken kaupungin rakennusinventointiin varattiin viisi kuukautta ja sen suorittivat kevään 2014 aikana Keski-Suomen museon projektitutkijat Aada Mustonen ja Sini Saarilahti. Inventointi käsitti arkistotyö-, kenttätyö- ja raportointivaiheet.

Inventoinnin tarkoituksena oli kerätä kattavasti tietoa taajamien sotien jälkeisestä kehityksestä sekä dokumentoida muutospaineen alaiset alueet. Yksittäisten rakennus- ja aluekohteiden lisäksi tarkasteltiin yleisesti rakennettua ympäristöä ja sen tyypillisiä piirteitä, rakennustapaa ja materiaaleja. Inventointityön lähdemateriaaleina käytettiin rakennuslupia, kaavoja, kuvia sekä kirjallisuutta ja haastatteluja. Kunnan arkistossa tutkittiin rakennuskohtaisesti arkistoon tallennettuja rakennuslupia sekä inventointialueisiin liittyviä kaava-aineistoja. Kenttätöiden aikana alueita rakennuksineen dokumentoitiin valokuvaamalla, kirjallisin muistiinpanoin ja tarvittaessa haastattelemalla rakennusten omistajia ja käyttäjiä. Kerätty aineisto työstettiin inventointitiedoiksi Keski-Suomen museon käyttämään KIOSKI-inventointitietokantaan. Tallennetut tiedot kohteista esitellään lyhyesti inventointiraportissa, joka kokoaa yhteen inventoinnin tulokset ja taajamien kehitysvaiheet.

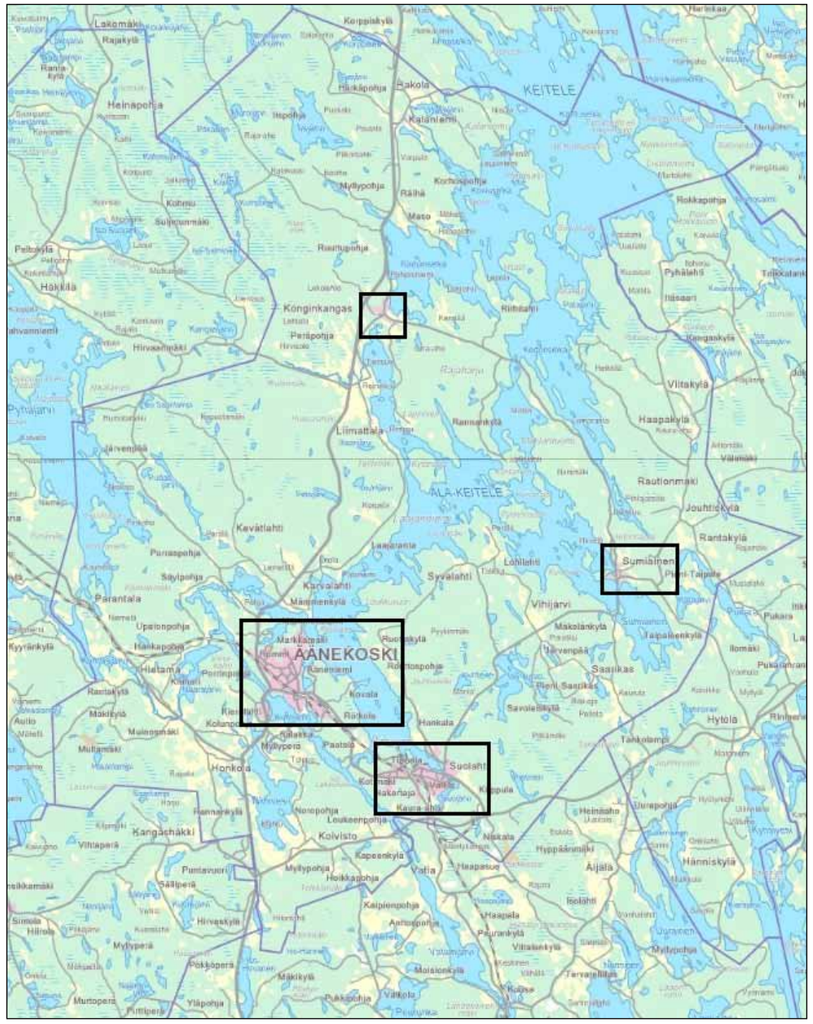

MML. Paikkatietoikkuna.

Lähdeaineistona käytetyt seutukunnan historia- ja kotiseututeokset olivat Äänekosken-Suolahden historia vuoteen 1932 (1991), *Konginkankaan kirja* (1978) sekä *Sumiaisten kirja* (1978). Näiden lisäksi tietoa saatiin Äänekosken koululaitoksia, tehtaita ja seurakuntia käsittelevistä teoksista.

Eri aikakausia käsittelevää valokuva-aineistoa saatiin Äänekosken taidemuseon ja Keski-Suomen museon kuva-arkistoista sekä Äänekosken kaupungin arkistosta. Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen inventointiarkistosta saatiin tietoa aiemmin inventoiduista kohteista Äänekosken seutukunnan alueella.

Aiemmat selvitykset

Äänekosken alueita inventoitiin ensimmäisen kerran 1980-luvun alussa. Inventointi oli osa silloisessa Keski-Suomen läänissä tehtyä kulttuurihistoriallisesti arvokkaan rakennuskannan kartoitusta, joka oli alkanut vuonna 1979. Inventointi keskittyi pääsääntöisesti ennen 1940-luvun alkua rakennettuihin kohteisiin. Äänekosken ja Suolahden rakennusinventoinnit vuonna 1981 suoritti Osmo Kaitalehto. Sumiaisten aluetta inventoi Irmeli Suviola vuonna 1987, ja Risto Jokinen kartoitti Konginkankaan alueen vuonna 1993. Seuraavan kerran Äänekosken aluetta inventoi Juuso Väisänen vuonna 2006 Äänekoskella, Suolahdessa ja Sumiaisissa. Mari Murtoniemi selvitti Äänekosken Honkolan ja Koivistonkylän arvokkaan rakennusperinnön vuonna 2006 julkaistua Äänekosken kulttuuriympäristöohjelmaa varten. Lisäksi Lauri Mustonen on tehnyt Äänekoskesta vuonna 1988 pienoismallitutkimuksen, joka käsitti katsauksen Äänekosken taajamakuvan muutoksiin ja rakentamiseen 1900-luvulla.

2. NYKYKULTTUURIN EDELTÄJÄT KESKI-SUOMESSA
-Esihistorian ja keskiajan jälkiä

Ihmiset ovat asuneet ja luoneet kulttuureja Keski-Suomen alueella viimeiset 10 000 vuotta. Jääkauden loppuessa suurin osa nykyisen Keski-Suomen alueesta oli veden peitossa. Vasta maan kohoaminen ja kasvillisuuden ja eläinten leviäminen veden alta paljastuneille alueille mahdollisti ihmisten elämisen tällä uudella, ennen asumattomalla seudulla

Muinaisaikojen elinkeinot voidaan jakaa pyyntielinkeinoon ja viljelyelinkeinoon. Pyyntikulttuurissa eläminen tarkoitti luonnonvaraistaloutta, johon kuului ravinnon hankkiminen metsästämällä, kalastamalla sekä keräilemällä. Metsästystalous edellytti liikkuvaa elämäntapaa, jossa osa kylän ihmisistä kulki hyväksi havaituilla pyyntialueilla metsästämässä, toisten jäädessä pysyvimpiin asuinpaikkoihin kalastamaan.

Varhainen viljely Keski-Suomen alueella alkoi jo kivikauden lopulla noin 2000 eKr. pyyntielinkeinoa täydentävänä toimintana. Rautakauden kuluessa (n. 500 eKr.–1200 jKr.) viljelyalat lisääntyvät, ja ohran ja vehnän rinnalla alettiin kasvattaa ruista, josta muodostui ajan myötä tärkein viljalajike. Keskiajalla viljely voimistui ja uuden ajan alussa se muuttui koko Keski-Suomessa pääelinkeinoksi. Varhaisesta, kivi- ja rautakauden viljelystä ei ole jäänyt jäljelle varmoja muinaismuistoja, vaikkakin joitakin esineitä voidaan liittää viljelyyn. Rautakauden lopun, keskiajan sekä uuden ajan kaskiviljelystä on kuitenkin nähtävissä, usein ajoittamattomia, kaski- tai viljelyröykkiöitä.

Rautakauden lopussa ja keskiajalla Keski-Suomessa esiintyi paikallisten ihmisten pyyntielinkeinon ja pienimuotoisen viljelyn lisäksi kolmaskin elinkeinomuoto – eränkäynti, jota Hämeen rintamaiden rikkaat erätalonpojat harjoittivat sivuelinkeinonaan. Erätalonpoikien omistuksessa olleet eräalueet saattoivat sijaita kaukana kotoa, jopa 300–400 km päässä rintamailta. Eräalueilla metsästyksestä huolehtivat erämiehet, mutta myös paikalliset pyyntikulttuurin ihmiset metsästivät samoilla alueilla. Pyynnin ja viljelyn lisäksi eräalueilla poltettiin tervaa ja sulatettiin rautaa.

Eri aikakausina ihmiset ovat asuneet maastoltaan erilaisilla paikoilla. Kivikautisessa pyyntikulttuurissa asuinpaikat olivat sen aikaisten järvien rannoilla. Hyvänä asuinpaikkana pidettiin etelään viettävää tai yleensä päivänpuoleista loivaa rinnettä, jonka edessä parhaimmillaan oli tuulelta suojaava saari.

Nykyään kivikautisista asuinpaikoista näkyy maan päälle korkeintaan laakeita painaumia metsäisessä etelärinteessä tai pellolta kevätkynnön jälkeen näkyviin nousseita kvartsi-iskoskeskittymiä.

Rautakautisiksi luokitellut asuinpaikat ovat Keski-Suomessa keskittyneet maakunnan eteläosiin Päijänteen länsirannalle Jämsänjokilaakson ja Kuhmoisten alueelle. Muualla Keski-Suomessa asutus jatkaa kivikautista perinnettä melkein koko rautakauden ajan. Nämä maakunnan eteläosan rautakautiset asuinpaikat kuuluvat hämäläiseen kyläkulttuuriin. Asuinpaikat ovat tiiviitä, pienialaisia pihapiirejä ja kyliä. Tyypillinen rautakautinen kylä sijaitsi viljelyyn sopivalla järvenranta- tai jokisavikolla. Rakennukset salvottiin hirsistä savutuviksi. Pienten kaskipeltojen ympäröivään pihapiiriin kuului yleensä useita rakennuksia, niin asuntoja kuin aittojakin. Asuinpaikan lähellä oli myös kalmisto, johon ihmiset polttohaudattiin tarvekalut mukanaan. Kalmiston ja asuinpaikan välissä on usein jonkinlainen vesialue; puro, joki tai järvi.

Miikka Kumpulainen
amanuenssi, arkeologia

3. ÄÄNEKOSKEN KAUPUNKI

Äänekosken seutukunta sijaitsee Keski-Suomen maakunnan itäosassa. Seutukunta käsittää Äänekosken kaupungin ja Konneveden kunnan. Äänekosken kaupungin asutustaajamia ovat Äänekoski, Suolahti, Sumiainen ja Konginkangas. Pinta-alaltaan se on 1 138 km²:n suuruinen ja asukkaita alueella on reilu 20 000. Äänekosken naapurikuntia ovat Kannonkoski, Konnevesi, Laukaa, Saarijärvi, Uurainen, Vesanto ja Viitasaari.

Alue kuuluu maisemamaakuntajaossa Itäiseen Järvi-Suomeen ja Keski-Suomen järviseutuun. Se on maatalouden, teollisuuden ja kaupungistumisen ydinaluetta Keski-Suomessa, ja sijaitsee luonnonpiirteiden solmukohdassa. Lukuisat vesistöt ja metsät leimaavatkin Äänekosken maisemaa, mikä on edesauttanut teollisuuden kehittymistä ja sen myötä kaupungin kasvua. Alueen kulttuuriympäristö on muovautunut pitkälti 1900-luvun aikana.

Äänekosken kehitys maalaispitäjästä kaupungiksi

Laukaan Äänekoski kuului hallinnollisesti 1593 perustettuun Laukaan kappeliseurakuntaan. Ensimmäiset Savosta tulleet asukkaansa se oli saanut 1500-luvun aikana, jolloin nämä raivasivat tiloja vesistöjen rantamaille ja ryhtyivät harjoittamaan kaskiviljelyä. Vesivoimaa hyödynnettiin jo tällöin. Hitaasti laajentunut asutus seudulla vakiintui kuitenkin vasta 1700-luvun lopulla. Vuosien 1750–1860 asutuksellisessa murroskohdassa taloluku kuusinkertaistui reiluun sataan. Henkikirjan mukaan väestömäärä on vuonna 1860 ollut 2150 henkeä. Osa kantatalojen nimistä on säilynyt Äänekosken alueen paikkojen nimistössä näihin päiviin asti. Asutus alueella on aina ollut harvaa yksittäisasutusta ja muodostunut 3-5 talon käsittävistä pienkylistä. Vanhan Äänekosken pitäjän alueen kahdeksan henkikirjakylää olivat Honkola, Kangashäkki, Kiimasjärvi, Koivisto, Paadentaipale, Petruma sekä Laukaan Äänekoski (L-Äänekoski) ja Saarijärven Äänekoski (S-Äänekoski). Näistä Koivisto toimi puolen vuosisadan ajan Keski-Suomen hallintokeskuksena, kun sinne 1780-luvulla perustettiin postikonttori. Vuonna 1649 annetussa kestikievarijärjestyksessä määrättiin majapaikkoja perustettavaksi kaikkien yleisten teiden varsille noin kahden pe-

ninkulman eli noin kahdenkymmenen kilometrin välein. Koivistonkylästä oli muodostunut liikenteellinen keskuspaikka, josta oli yhteydet etelään, länteen ja pohjoiseen. Siksi sinne perustettiin alueen ensimmäinen kievari, jonka ohella matkalaisia palvelivat kestikievareina myöhemmin myös Honkolan Möttölä ja Saarijärven Äänekosken Parantala. Kestikievarilaitos alkoi 1900-luvun aikana menettää merkitystään autoilun myötä, ja lakkautettiin vuosisadan puolivälissä. Kylännimet vakiintuivat 1800-luvun aikana, ja Laukaan ja Saarijärven kaksi erillistä Äänekosken kylää erotettiin lyhenteillä toisistaan myös hallintokäytännöissä, vaikkei niitä koskaan virallisiksi kylännimiksi vahvistettukaan.

Sahateollisuus kiinnostui 1800-luvun loppupuolella liikenteellisesti hyvällä paikalla merkittävien vesiteiden äärellä sijaitsevasta Äänekosken alueesta. Äänekoskelainen talollinen Kalle Piilonen hankki oikeudet uittoränneihin Äänekoskeen ja Kuusankoskeen vuosina 1866 ja 1871, ja perusti vuonna 1882 sahan, josta tuli sittemmin osa vuonna 1896 toiminnan aloittanutta Äänekoski Oy Ab:tä.

Tehdastoiminta virisi myös Suolahdessa sinne ulotetun Haapamäki-Jyväskylä rautatieosuuden ansiosta. Jo 1870-luvulla alkaneen höyrylaivaliikenteen liittäminen rautatieverkkoon merkitsi niin ikään liikkuvuuden lisääntymistä ja talouden kasvua. 1800-luvun lopulla alueella oli kaksi kestikievaria, Suolahdessa postiasema ja Äänekoskella puhelin. Sivistyselämä vilkastui kirjaston ja kansakoulujen perustamisen myötä vuosisatojen vaihteessa, minkä lisäksi alueelle perustettiin Keski-Suomen kansanopisto vuonna 1894. Lisäksi valmistuivat Saarijärven-Honkolan-Äänekosken-Suolahden sekä Äänekosken-Konginkankaan maantiet vuosina 1902 ja 1905.

Äänekoskelle syntynyt rukoushuonekunta alkoi suunnitella oman seurakunnan ja kirkon perustamista, ja vuonna 1902 päätettiin tehdä anomus Porvoon tuomiokapituliin oman kirkkoherrakunnan saamiseksi. Uuden seurakunnan alueeksi ehdotettiin Laukaan ja Saarijärven alueilta muodostettavaksi 11 1/6 manttaalia ja 4 605 henkeä käsittänyt kokonaisuus. Senaatti vahvisti ehdotetun alueellisen jaon vuonna 1906. Senaatin vaatimuksesta uudelle seurakunnalle oli rakennettava kirkko, joka valmistuikin Yrjö Blomstedtin suunnittelemana jo vuonna 1906. Äänekosken seurakunta perustettiin Laukaan puoleisilla alueilla vuonna 1907, mihin Saarijärvestä liitettävät alueet yhtyivät vuotta myöhemmin.

Seurakunnallista eroa seurasi Äänekosken kunnallinen ero Laukaasta vuonna 1911. Perustetun seurakunnan alueelle syntyi Äänekosken pitäjä, joka oli

vuosisadan jälkeen perustetuista Keski-Suomen kunnista suurin. Vuonna 1932 Äänekosken kunta jaettiin Äänekosken ja Suolahden kauppaloiksi sekä Äänekosken maalaiskunnaksi. Maalaiskunta liitettiin takaisin Äänekosken kauppalaan vuonna 1969. Äänekoskesta tuli kaupunki vuonna 1973, ja Konginkankaan kunta liitettiin siihen vuonna 1993. Äänekosken seutukunta syntyi vuonna 2007, kun Suolahti ja Sumiainen liitettiin osaksi Äänekosken kaupunkia. Uuden Äänekosken vaakunaksi otettiin entinen Suolahden kaupungin vaakuna.

Vesi- ja rautatieliikenteen kehittyneisyydestä johtuen tieyhteydet Äänekosken alueella säilyivät pitkään huonoina. Laukaasta oli Konginkankaan ja Sumiaisten kautta tieyhteys Viitasaarelle jo 1880–1890-lukujen taitteessa. Äänekoskelle ei kuitenkaan ollut kunnollista tieyhteyttä suurilta teiltä ennen 1930-lukua. Tällöin läpi Suomen kulkevalle valtatie 4:lle rakennettiin tieosuus Laukaasta Suolahden kautta Äänekoskelle. Tie kulki 1950-luvulle asti Suolahden kauppalan halki Äänekoskelle nykyistä Keiteleentietä ja Niemelänkatua pitkin. Nelostielle tehtiin 1950-luvulla Jyväskylän pohjoispuolelle uusi linjaus, jolla korvattiin mutkainen ja hidas kulku Laukaan kirkonkylän kautta. Työt tien ohjaamiseksi Tikkakosken lentokentän sivuitse Hirvaskankaalle ja edelleen Äänekoskelle alkoivat vuonna 1955 ja kestivät viisi vuotta.

Rautatieliikennettä alueella kehitettiin edelleen vuosien 1938–1960 aikana rakentamalla Suolahtea ja Haapajärveä yhdistävä 171 kilometrin pituinen junarata. Suolahdelta Äänekoskelle vuosisadan alussa rakennetun kapearaiteisen radan korvasi ensimmäisessä vaiheessa rakennettu uusi rataosuus. Sen jatkoksi tuli Keski-Pohjanmaalle Haapajärvelle ulottunut rataosuus. Ratahankkeen tuloksena valmistuivat myös Suolahden, Äänekosken, Saarijärven ja Pihtiputaan asemarakennukset sekä vesistösillat mm. Suolahden Paatelanlahteen ja Äänekosken keskustaan, joista jälkimmäinen 227 metriä pitkä silta oli valmistuessaan maan pisin teräsbetonisilta. Pohjoiseen ulottuneen rataverkon valmistuttua uusittiin myös vanha Jyväskylän-Suolahden rata 1960-luvun alussa. Henkilöliikenne Äänekosken ja Saarijärven välillä lakkasi kuitenkin jo vuonna 1978, minkä jälkeen rataosuus on jäänyt tavaraliikenteen käyttöön ja sen sivuraiteita on purettu.

Äänekoski kehittyi nopeasti vaatimattomasta maaseutupitäjästä merkittäväksi teollisuuspaikkakunnaksi. Se on säilyttänyt asemansa teollisuuden ydinalueena Keski-Suomessa ja kasvattanut kuntaliitosten myötä maakunnallista vaikuttavuuttaan.

4. ÄÄNEKOSKEN KAUPUNGIN KESKUSTA-ALUE

Äänekosken kaupunkikeskus sijoittuu kaupungin eteläosassa sijaitsevalle vesistöjen ympäröimälle alueelle. Sen molemmin puolin suurjärvi Keitele purkaa vetensä Kuhnamoon; itäpuolella Äänekosken ja lännessä Mämmenkosken kautta. Maisemaa leimaavat vesistöjen lisäksi metsät sekä suuret korkeuserot. Asemakaava-alueella asuu yli 9000 henkeä, ja haja-asutusalueet mukaan luettuna asukasmäärä nousee yli 12 300:n henkeen.

Äänekosken keskustan kaupunkirakenne on ajallisesti ja arkkitehtonisesti kerroksellista ja rakennustyypeittäin jakautunutta. Keskustan ytimen muodostavat pääkatuina toimivien Kauppakadun ja Kotakennääntien alkupäät, joiden varsille sijoittuvat tärkeimmät liikerakennukset. Eteläpuolella maisemaa hallitsevat laajalla alueella terveydenhuollon ja ammatillisen oppilaitoksen rakennukset sekä tehdasalue. Ympärille levittäytyvät eri vuosikymmenten asuinrakentamista ilmentävät asuinalueet; eteläpuolella Piilolanniemi ja Pukkimäki, länsipuolella Laajalahti ja pohjoispuolella Karhunlähde, Römmi, Likolahti, Markkamäki, Mämmensalmi sekä Mustaniemi. Näiden lisäksi asutus on levinnyt Kuhnamojärven länsipuolella Kierälahteen ja Äänejärven koillispuolella Ääneniemeen. Satama-alue muodostaa oman kokonaisuutensa keskustan ulkopuolelle Vellamontien varteen jäävään Mustaniemen poukamaan, joka muodostaa Ääneselältä sisääntulon kohti Äänejärveä ja keskustaa. Kaupungin läpi kaakosta kohti luodetta kulkee junarata, joka mukailee Äänekoskentien linjaa ja on keskustassa parhaiten havaittavissa Kotakennääntien, Äänekoskentien ja Kauppakadun risteysalueelle sijoittuvan korkean sillan kohdalla.

Äänekosken kaupunki ilmakuvassa vuonna 2006.
Kuva: Äänekosken kaupunki.

Äänekoski on merkittävä tehdaspaikkakunta jossa teollisuus on saanut voimansa ympäröivistä vesistöistä. Laaja tehdasalue hallitsee kaupungin kaakkoisosaa ja on myös kaupunkikuvallisesti näyttävällä paikalla. Merkittävin näkymä tehdasalueelle avautuu Äänejärven ylittävältä korkealta sillalta etelään päin katsottaessa. Metsä Board Äänekosken tehtaat käsittävät nykyään taive- ja sulfaattikartonkitehtaan, ja alueella toimii myös vesi- ja höyryvoimalaitoksia, Metsä-Botnian sulfaattisellutehdas sekä CP Kelcon tuotantolaitos.

Valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi ympäristöksi Äänekosken keskustan alueelta on määritelty Markkamäen omakotitaloalue 1940-luvulta. Maakunnallisesti merkittäviksi rakennetuiksi ympäristöiksi on maakuntakaavaan merkitty keskusta-alueelta Klubinmäki ja M-realin tehdasalueen vanhat osat, Pukkimäen 1920-luvun asuinalue sekä Äänekosken entinen sairaalarakennus vuodelta 1927.

Äänekosken rakennuskantaa on inventoitu ensimmäisen kerran vuonna 1981. Vuonna 2006 ennen kuntaliitosta on tehty tarkistus- ja täydennysinventointia. Vuonna 2014 modernin rakennusperinnön inventointi keskittyy pääosin kaupungin sotien jälkeisiin vaiheisiin, mutta nykytilanteen taustalle on muodostettu käsitys myös kehityksen alkuvaiheista. Vuoden 2014 inventoinnissa tarkasteltiin laajalla otteella Äänekosken keskustan modernia rakennuskantaa. Inventoidut kohteet on esitelty lyhyesti Äänekosken raporttiosuuden lopussa.

Varhaisvaiheet

Äänekosken nykyinen kaupunki on kasvanut puunjalostuslaitoksen ympärille. Ennen tehdastoiminnan alkua 1880-luvulla oli nykyisen keskustan alueella Äänekosken partaalla vain muutamakymmentä asumusta. Muistitiedon mukaan asutuksen ytimen muodostivat kahdeksan taloa rakennusryhmineen: kosken länsipuolella Piilola, Heikkilä, Eerola, Topia sekä kosken itäpuolella Sarvela, Mannila, Autio ja Metsälä. Pääosa kylästä sijaitsi nykyisen kaupunkikeskustan liepeillä Keiteleen ympäröimällä alueella.

Kylä, jota maarekisterissä kutsuttiin Laukaan Äänekoskeksi, kuului hallinnollisesti 1593 perustetun Laukaan kappeliseurakunnan pohjoiseen reuna-alueeseen. Ennen tätä se oli muiden keskisuomalaisten pitäjien tapaan hämäläisten ja sittemmin savolaisten erämaa-aluetta, jossa asutus alkoi vakiintua vasta 1700-luvun lopulla. Liikenneyhteydet olivat huonot. Laukaan kirkolta Saarijärvelle johtava maantie sekä myös Kuopion ja Vaasan välinen kaukoliikennetie olivat tavoitettavissa Äänekoskelta reilu kymmenen kilometriä etelään sijaitsevalta Koiviston kylältä, jonne päästäkseen piti ensin ylittää Kuhnamojärvi. Talvitiet kulkivat kuitenkin Äänekosken kautta ja tuolloin kulkeminen oli helpompaa. Maanviljelyskylään asettui huonoista tieyhteyksistä huolimatta jo varhain kaksi kauppiasta, räätäli sekä puuseppä. Näiden lisäksi paikalla työskenteli kaksi mylläriä, joiden hoitamat kaksi hollimyllyä saivat käyttövoimansa Äänekoskesta.

Piilolan tilan isäntä, maanviljelijänä, liikemiehenä ja valtiopäivämiehenä toiminut Kalle Piilonen perusti Kuhnamojärven rannalle vaatimattoman sahalaitoksen jo vuonna 1880. Vuodesta 1876 Äänekoskella lauttausyhtiön piirimiehenä toiminut Piilonen oli alkanut hankkia omistukseensa metsiä ja maatiloja. Sahan valmistumisen aikaan hän hankki myös Keitele-nimisen laivan, joka rahtasi puutavaraa ja hoiti matkustajaliikennettä Keiteleen etäisimmistä kylistä Äänekoskelle ja sittemmin Suolahteen. Huomattavan maaomaisuuden pohjoisen Keski-Suomen alueelta hankkinut Piilonen toimi aktiivisesti myös kotikylänsä sivistystason kohottamisen puolesta, ja perusti yksityisesti ylläpitämänsä kansakoulun pihapiirinsä tupaan jo vuonna 1879. Koulukokeilun kaaduttua opettajapulaan alkoi hän kyläläisten tukemana ajaa kansakouluasiaa eteenpäin, ja koulutyö päästiinkin sitkeän taistelun jälkeen aloittamaan Äänekoskella vuonna 1885 Piilolanniemeen rakennetussa koulurakennuksessa. Sivistystä pyrittiin nostamaan myös perustamalla kansakoulun yhteyteen Äänekosken kirjasto vuonna 1884. Kymmenen vuotta myöhemmin Piilonen oli vaikuttamassa Keski-Suomen kansanopiston saamiseksi paikkakunnalle. Maanviljelijä Kustaa Eerolan lahjoitettua tontin ja Piilolan lahjoitettua omistamansa uittomiesten tilavan majoitusrakennuksen oppilaitosta varten avattiin Keski-Suomen opisto Äänekosken länsirannalle vuonna 1894. Koululaitokset vilkastuttivat kylän elämää ja niistä tuli kylän yhteisiä sivistys- ja kokoontumispaikkoja, joissa järjestettiin säännöllisesti muun muassa juhla- ja hartaustilaisuuksia.

Tehdas synnyttää taajaman

Äänekoskella aloitettiin pahvin valmistus vuonna 1897, ja paperin valmistus vuonna 1905. Tehdastoiminta sai alkunsa kun paikallinen vaikuttaja ja myöhemmin valtiopäivämieheksi noussut Kalle Piilonen myi omistamansa maa- ja koskialueet vuonna 1896 perustetulle Äänekoski Aktiebolagille eli Äänekoski Osakeyhtiölle. Yhtiön perusti tamperelainen kauppaneuvos ja Kyröskosken tehtaiden johtaja Lars Johan Hammarén yhdessä poikansa Edvin Hammarénin ja sisarenpoikansa Johan Erland Hammarénin kanssa. Kahdeksanmetrisellä pudotuksella varustetun Äänekosken tarjoama käyttövoima sekä paikkakunnan runsaat metsävarannot valjastettiin paperiteollisuuden käyttöön. Etuna oli myös jo vuonna 1894 tehty päätös rautatien ulottamisesta kymmenen kilometrin päähän Suolahteen. Valtiopäivämies Kalle Piilonen tuki Hammarénien tehdashanketta myös suostuttelemalla useat kylän tilalliset myymään heille maa-alueidensa lisäksi vesialueitaan ja koskiosuuksiaan.

Käyttövoimaa tehtaalle haettiin myös kymmenen kilometrin päässä luoteeseen sijaitsevasta Mämmenkoskesta. Hammarén sai hankittua yhtiölle kosken rantojen sekä sen vesi- ja myllyoikeuksien omistuksen vuonna 1896. Tehdasliikkeen tarkoituksena oli valmistaa Äänekosken ja Mämmenkosken putousten luona koneellisesti ja kemiallisesti puumassaa, pahvia ja kartonkia. Vesivoimalaitoksen ja tehtaan rakennustyöt aloitettiin Äänekoskella vuoden 1897 alussa. Rakennustöihin virtasi työmiehiä eri puolilta maakuntaa, ja majoitus-

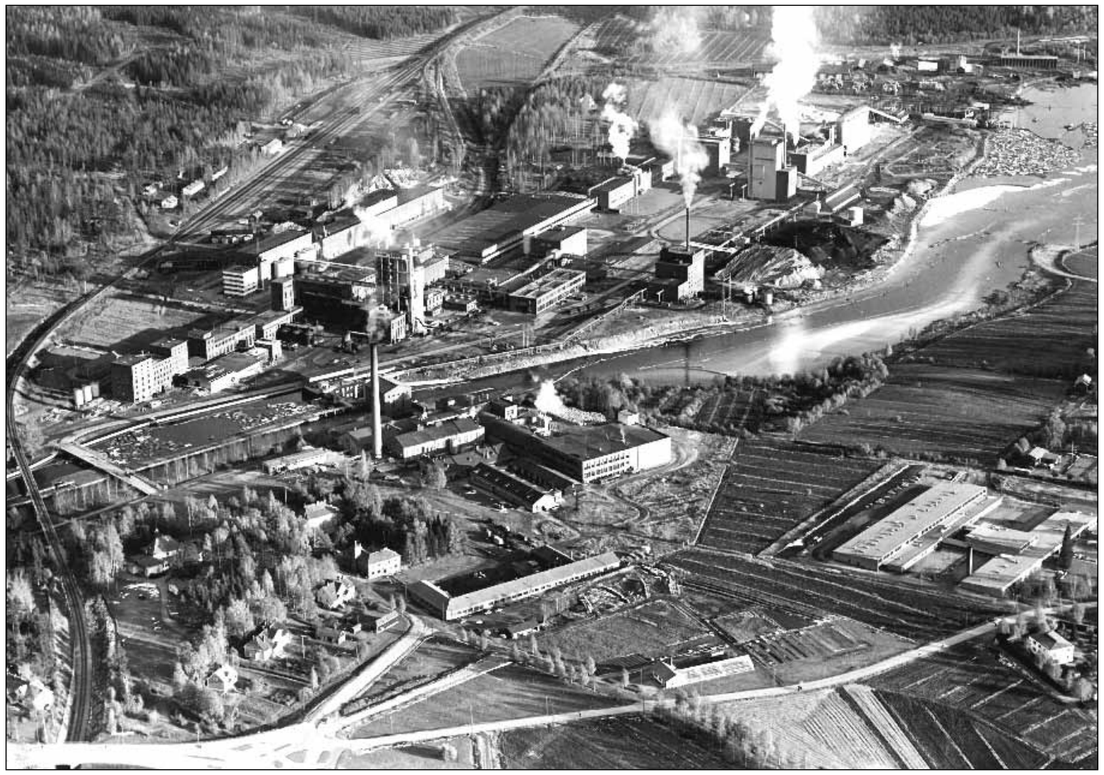

Äänekosken tehdasalue ilmakuvassa vuonna 1968. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

paikoista oli huutava pula. Yhtiön oli myös turvattava raaka-aineen saantinsa, sillä kilpailevat yritykset olivat tehneet huomattavia metsäkauppoja Äänekoskella ja sen lähiympäristössä. Hammarénit ottivat Äänekoskelle yhtiökumppaneikseen Sumelius-suvun perillisiä, joiden kanssa kauppaneuvos Hammarén jo jakoi Kyröskosken tehtaat. Äänekosken tehdas valmistui vuoden 1898 aikana. Koska yhtiön ostamista metsistä oli runsaasti saatavilla myös kartongin ja pahvin tuotantoon kelpaamatonta sahauskelpoista tukkipuuta, päätti yhtiö perustaa kaksikehäisen sahalaitoksen. Se valmistui kosken itäpuolelle Äänejärven kaakkoiskulmaan, kun muu osa tehtaasta sijaitsi alavirrassa kosken länsirannalla. Näiden lisäksi tehtaan läheisyyteen alkoi jo 1890-luvun aikana rakentua niin kutsuttu Klubinmäen alue, jonne rakennettiin tiilirakenteinen konttorirakennus sekä tehtaanjohtajan asuintalo eli Hammarénin talo; kookas huvilamainen jugendtyylinen hirsirakennus. Työväen asuintaloja rakentui myös jo tällöin Mannilan ja Hiskinmäen alueelle, ja niiden oheen veturitalli pässinrataa varten, sekä tehtaan yleinen sauna.

Heti tehtaan perustamisen jälkeen päätettiin rakentaa kapearaiteinen rautatierata Äänekosken tehtailta Suolahteen vuonna 1898 valmistuneen radan luo. Suolahteen ei Äänekoskelta tuolloin juuri kulkenut polkuja kummoisempaa tietäkään. Radan rakentamisen ohella rakennettiin Suolahden asemalle suurikokoinen makasiini sekä ratavartijan asunnot Suolahteen ja Paatelan pysäkille. Äänekosken puolelle rakennettiin asemarakennus, tavaramakasiini, veturitalli ja vesitorni. Radan varteen vedettiin sähkölennätin- ja puhelinjohdot. Vuonna 1904 rata avattiin yleiselle matkustaja- ja tavaraliikenteelle, minkä johdosta äänekoskelaisten yhteydet maailmalle paranivat.

Vuonna 1905 päätettiin tuotantosuunta muuttaa käsintehdyn puupahvin valmistuksesta käärepaperin valmistamiseen. Tehdastiloja laajennettiin ja rakennettiin uusi paperikonehalli. Rakennustöitä häiritsi yhtiön sahan tuhoutuminen tulipalossa samana vuonna. Lisäksi tehdas joutui uuden vesivoimalaitoksen rakentamisen viivästymisen johdosta keskeyttämään tuotantonsa, ja toiminta palautui normaaliksi vasta vuoden 1906 lopulla. Useiden vastoinkäymisten ja taloudellisesti kannattamattomien alkuvuosien jälkeen tuotanto saatiin kuitenkin vihdoin nousuun.

Tehtaan työntekijät järjestäytyivät varhain, ja perustivat vuonna 1903 Äänekosken Työväenyhdistys r.y.:n. Sen toiminta kehittyi pian vilkkaaksi jäsenmäärän nopean kasvun myötä. Yhdistys alkoi puuhata myös omaa työväentaloa. Äänekoski Oy suhtautui toimintaan suopeasti, ja piti myös monin tavoin huolta tehdasyhdyskuntansa työntekijöiden hyvinvoinnista sekä viihtyvyydestä. Tehdastyö oli raskasta, mutta yhtiön sosiaalisen huollon tasoa pidettiin korkeana. Yhtiö omisti metsän lisäksi viljelykelpoisia maa-aloja, joilla harjoitettiin maataloustuotantoa, ja joilta virkailijat ja työntekijät saivat ostaa tuotteita edulliseen hintaan.

Tehdasta laajennettiin maltillisesti. Tuotantoon lisää toi ainoastaan vuonna 1912 perustettu vaatimaton puusepäntehdas, joka sijoitettiin Suolahteen siirtyneeltä Keski-Suomen kansanopistolta vapautuneisiin tiloihin. Ensimmäisen maailmansodan aikaan yhtiön tuotantoluvut alenivat huomattavasti, kun Keski-Suomessa vallitsi sodan lisäksi vesivoimapula. Sahatavaran osalta yhtiön vienti tyrehtyi neljäksi vuodeksi, mutta paperinvalmistus kannatti edelleen erityisesti sanomalehtipaperin kysynnän ollessa korkealla. Yhtiö päättyikin siirtyä heikkomenekkisen ruskean käärepaperin tuotannosta kokonaan sano-

malehtipaperin valmistukseen. Sotien jälkeen vienti virkistyi, tuotanto kohosi huippulukemiin ja paperitehdasta laajennettiin.

Tehdasalueen läheisyyteen valmistui vuonna 1922 Birger Federleyn suunnittelema uusi punatiilinen kolmikerroksinen konttorirakennus, sekä vuonna 1923 tiilinen paloasema torneineen. Jo vuonna 1897 perustettu Äänekosken vapaapalokunta oli vuonna 1900 laajennettu myös tehdasta koskevaksi, ja se oli torvisoittokuntineen, kuoroineen ja voimistelukerhoineen kasvanut myös kulttuurisesti merkittäväksi toimijaksi. Vuosien 1920–1927 aikana Äänekoski Oy rakennutti työläisilleen Äänekosken keskustan kupeessa sijaitsevan Pukinmäen asuinalueen. Alun perin laajemmasta Birger Brunilan suunnittelemasta 20 tyyppitalon kokonaisuudesta jäljellä on kahdeksan 2–4 perheen taloa piharakennuksineen. Puolitoistokerroksiset ja harjakattoiset, tyyliltään klassistiset rakennukset muodostavat alueen perustan, jonka ympärille on myöhemmin 1930–1950-luvuilla rakennettu lisää asuinrakennuksia. Tehtaan toimihenkilöille valmistui Terveyskadun varteen vuonna 1930 kaksi valkoista kaksikerroksista asuinrakennusta, ja toiset samanlaiset kymmentä vuotta myöhemmin. Tehdas rakennutti johtajia ja virkailijoita varten pienempiä asuinalueita mm. Piilolanniemeen, Sarvelaan ja Äänemäelle. Tämän lisäksi työläiset rakensivat itselleen asuintaloja, mihin yhtiö antoi avustusta edullisten rakennustarpeiden ja halpakorkoisten lainojen muodossa.

1920-luvun aikana yhtiö uusi tuotantokoneistoaan, ja rakennutti vuosikymmenen lopussa uuden sahalaitoksen Kuhnamojärven rannalle. Uusi tehdas toimi kokonaan sähköllä. Seuraavan vuosikymmenen lamakaudesta yhtiö selvisi hyvin onnistuneiden uudistusten ja hyvän menekin turvin. Se rakennuttikin vuonna 1933 uuden vesivoimalaitoksen, minkä lisäksi paperikoneen uudistustöiden johdosta tuotantokyky kasvoi. Vuonna 1936 puuhiomon, kartonkitehtaan, sanomalehtipaperitehtaan ja sahan Äänekoskella omistanut yhtiö aloitti tuotantopohjansa merkittävän laajentamisen sulfiittiselluloosatehtaan rakentamisella. Tehdas rakennettiin kosken rannalle vastapäätä paperitehdasta. Saman vuoden aikana jouduttiin uusimaan tulipalossa tuhoutuneet kuivaamo ja höyläämö. Selluloosatehtaaseen tehty suuri satsaus tuotti kuitenkin pian tappiota yhtiölle, kun selluloosan kysyntä 1930-luvun loppupuolella kääntyi laskuun ja toinen maailmansota vei työmiehiä rintamalle.

Työväen asuinrakennuksia Äänekosken Pukkimäessä. Kuvat: Juuso Väisänen 2006 (vas.) ja Aada Mustonen 2013 (oik.), Keski-Suomen museo.

Vuonna 1941 Äänekoski Oy:n osakepääoma siirtyi lähes kokonaisuudessaan metalliteollisuuden suuryritys Wärtsilä-yhtymä Oy:n haltuun, joka kaupan myötä siirsi toimintonsa puunjalostusteollisuuden alalle. Seuraavana vuonna Äänekoski Oy lopetti toimintansa itsenäisenä yhtiönä, kun se fuusioitiin kaikkinensa perustettuun Wärtsilä Selluloosa Oy:öön. Sen hallussa tehdas oli vuoteen 1953 saakka, kun Metsäliiton Selluloosa Oy osti Äänekosken tehtaat. Valtiovallan kehotuksesta alettiin Äänekoskelle vuonna 1941 rakentaa sulfiittispriitehdasta, ja kahta vuotta myöhemmin toiminta laajennettiin lajissaan maan ensimmäisen kemianteollisuuslaitoksen rakentamiseen.

1940-luvun alkupuolelle tultaessa oli tehdas rakennuttanut työläisilleen satakunta asuintaloa, joissa asui 400 perhettä. Sodan aikana saatiin yhtiön omistamilta tiloilta helpotusta vallinneeseen elintarvikepulaan. Yhtiön maista annettiin viljelypalstoja niin yhtiön työntekijöiden kuin muidenkin kauppalan asukkaiden viljeltäväksi. Lisäksi yhtiö perusti vuonna 1942 vapaapalokunnantalolle ruokalan, jossa työntekijöille tarjottiin lämmin ateria päivässä. Niin kauppala kuin tehdasaluekin säästyivät sekä talvi- että jatkosodan ilmapommituksilta, mutta Äänekoski menetti rintamalla 150 asukasta ja työmiestä. Viennin ollessa pysähdyksissä pyrittiin työmahdollisuudet kuitenkin varmistamaan myös sodasta palaaville. Vuoden 1942 lopulla valmistui viisi vuotta kestäneiden ja sodan viivästyttämien rakennustöiden jälkeen normaaliraiteinen, kapearaiteisen pässinradan korvannut rautatie Suolahdesta Äänekoskelle. Takaiskuna oli yhtiön vuonna 1929 valmistuneen sahan palo vuonna 1943. Se saatiin korvattua kuitenkin uudella muutamaa vuotta myöhemmin. Sanomalehtipaperin

valmistus oli lopetettu vuonna 1942, mutta aloitettiin jälleen vuosikymmenen lopulla, vaikkakin kysyntä oli vähäistä.

Yhtiö pyrki 1940-luvun loppupuolella myös kohentamaan työläistensä asuinoloja rakentamalla virkailijoita ja työntekijöitä varten uusia asuintaloja sekä kunnostamalla vanhempaa asuinrakennuskantaa. Yhtiön asuinrakennustoiminta lakkasi 1950-luvulle tultaessa, mutta se tuki työväestönsä omakotitalorakentamista näkyvästi. Vuoden 1947 aikana aloitettiin laajamittaiseksi myöhemmin kasvanut rakentaminen Markkamäen alueella. Samana vuonna oli paikkakunnalle perustettu Omakotirakentajain yhdistys, joka niin ikään edisti asiaa. Tehdas rakennutti alueelle infrastruktuurin, ja avusti työntekijöitään rakentamiskustannuksissa. Rakennustyöt alkoivat neljälläkymmenellä tontilla, ja jo vuoden päästä rakentunut Markkamäen omakotitaloalue muodosti oman yhtenäisen kauppalanosansa.

Vuonna 1953 tehdas siirtyi Wärtsilä-yhtymä Oy:ltä Metsäliiton Selluloosa Oy:n omistukseen. Tehdas oli yhä riippuvainen omista voimanlähteistään, sillä yhteyttä valtakunnan voimaverkkoon ei ollut. Seuraavana vuonna valmistuikin uusi höyrykattila- ja voimalaitos Kannonkoskelle Kivijärven ja Vuosjärven väliselle kannakselle. Kiristynyt kilpailu alalla kannusti tehtaita uudistumaan, ja yhtiö laajensi tarjontaansa valkaistujen sulfiittiselluloosalaatujen valmistukseen, mikä kolminkertaisti yhtiön selluloosan tuotannon. Tuotannon jalostus-

Markkamäen asuinaluetta. Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

astetta kohotettiin rakentamalla uusi valkaisulaitos ja jäteliemen haihduttamo 1950-luvun loppupuoliskolla, ja 1960-luvulla myös muilla tuotanto-osastoilla toteutettiin uudistuksia ja laajennuksia, kuten uuden kartonkitehtaan rakentaminen. Uusi paperinpäällystyslaitos toi Suomeen uudenlaisen paperityypin, päällystetyn aikakauslehtipaperin, joka muualla maailmassa oli yleistymässä. Tuotannosta suurin osa oli puupitoista painopaperia sanomalehtipaperin tuotannon vähentyessä, kunnes sen valmistuksesta vuonna 1961 kokonaan luovuttiin.

1970-luvulla metsätalouden harjoittamisen edellytyksiin kiinnitettiin yhä enemmän huomiota puuntuotantoa kasvattamalla. Suurin investointi vuosikymmenen alkupuolella oli uuden keskuskuorimon rakentaminen. Vuonna 1973 Äänekosken tehtaista tuli osa Metsäliiton Teollisuus Oy:tä. Koivujäteliemen hyväksikäyttöä kehitettiin edelleen rakentamalla seuraavana vuonna valmistunut rehuhiivatehdas. 1970-luvun lopulla Äänekosken tehtaiden tuotanto koostui sulfaattiselluloosan, sulfiittiselluloosan, paperin, kartongin, kemiallisten tuotteiden sekä hiivan tuotannosta. Kuhnamon rannalla sijainnut saha oli vanhentuneena kannattamaton, ja Metsäliitto-Yhtymä sekä Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta sopivat Vaajakosken ja Äänekosken sahojen yhdistämisestä, mikä lopulta johti Äänekosken sahan sulkemiseen vuonna 1979. 1980-luvulle tultaessa Äänekosken tehtailla otettiin taas uusia kehitysharppauksia uuden sellutehtaan rakentamisen sekä paperi-, kartonki- ja kemiantehtaiden uusimisen myötä. Metsäliiton Teollisuus Oy:n sulfiittiselluloosan tuotanto lopetettiin ja Oy Metsä-Botnia Ab:n perustama uusi sellutehdas rakennettiin vuonna 1984. Yhtiön oma tehdasmuseo avattiin vuonna 1988. Fuusioitumisen johdosta tehtaat tulivat vuonna 1987 Metsä-Serla Oy:n alaisiksi. Tuolloin uusittiin hienopaperitehdas, joka toimi aina vuoteen 2011 asti.

Äänekoskesta on sen yli satavuotisen historian kuluessa muodostunut tyypillinen teollisuusyhdyskunta, jossa tehtailla työskentelee väkeä useassa sukupolvessa. Paikkakunnan elinvoimaisuus on myös monin tavoin riippuvainen tehtaan menestyksestä. Tehtaan merkitys paikkakunnan historiassa näkyy laajalti myös sen rakennustoiminnan tuloksissa eri puolilla Äänekoskea.

1900-luvun alkupuoli – Äänekosken kehitys kunnaksi ja kauppalaksi

Teollisuustoiminnan myötä muuttoliikenne Äänekoskelle voimistui. Pieni maaseutukylä muuttui teollisuuspaikkakunnaksi, jonka asukasluku oli kasvanut 1900-luvun alkuun mennessä noin 800 henkeen. Paperitehtaan aloittaessa toimintansa vuonna 1907 oli väestömäärä jo 1700 henkeä, sillä tehtaan vakinainen noin 200 hengen työntekijäkunta perheineen kasvatti sitä merkittävästi. Äänekoskelle muuttaneet olivat suurimmaksi osaksi ympäryskunnista tulleita torppareita, mäkitupalaisia, itsellisiä, irtolaisia, renkejä ja piikoja.

Jo 1800-luvun lopussa oli Äänekoski Osakeyhtiö saanut luvan järjestää kahdesti kuussa toripäivän. Hiskinmäen toripaikka oli koskenpartaalla yhtiön puuhiomon läheisyydessä Äänekosken vanhan aseman luona. Vuonna 1903 alkoi osuuskauppa- ja pankkitoiminta. Paikkakunnan ensimmäinen rahalaitos, Jyväskylän Säästöpankin Äänekosken konttori, aloitti toimintansa tehtaan konttorissa. Äänekosken Osto- ja Myyntiosuuskunta r.l., josta myöhemmin tuli Äänekosken Osuuskauppa, toimi ensimmäiset vuotensa yhtiön omistamassa radan varrella sijainneessa liiterirakennuksessa.

Sivistys- ja järjestötoiminta sai myös jalansijaa tehtaan tukemana. Yhdyskunnan lapsimäärän kasvettua alkoi Piilolanniemen kansakoulussa olla ahdasta.

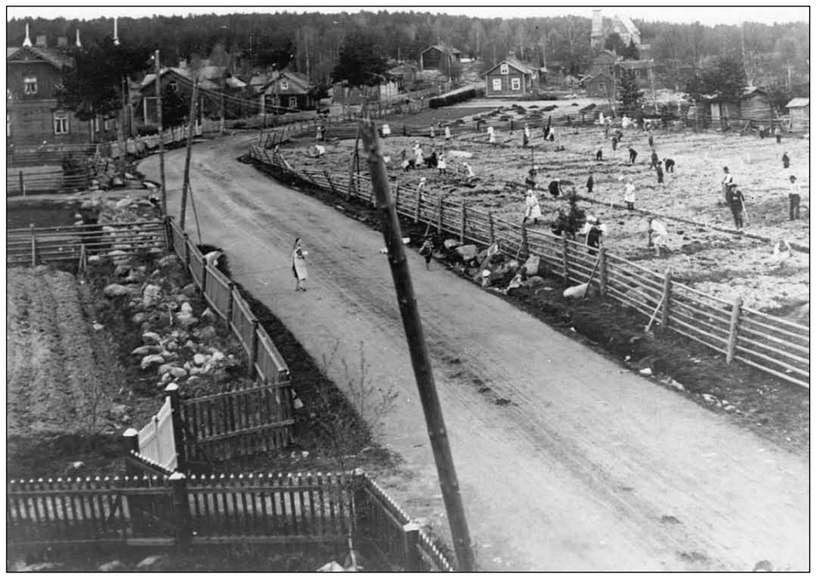

Äänekosken nykyistä keskusta-aluetta keväällä 1921. Kasvimaalla työskentelee Hiskinmäen koulun toinen luokka. Tien vasemmalla puolella Piilosen, Kolarin ja Lappalaisen talot sekä Siistosen leipomo ja jyvämakasiini. Oikealla puolella Rutapellon takana Lindströmin ja Tammelinin talot sekä vanha, vuonna 1907 valmistunut puukirkko, jonka suunnitteli Yrjö Blomstedt. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

Vuonna 1904 koulun ylläpidosta ryhtyi huolehtimaan Laukaan kunta, jonka alaisena Äänekosken pitäjä vielä tuolloin oli. Tehdas perusti myös oman koulun, joka aloitti toimintansa vuosisadan alussa kauppias Rutasen 1890-luvulla rakennuttamassa kauppatalossa, josta myöhemmin tuli kunnantoimisto eli niin sanottu Kuntala. Kansakoulun tilojen käytyä ahtaaksi lahjoitti Äänekoski Osakeyhtiö vuonna 1909 Laukaan kunnalle tontin Äänekosken itärannalta. Sinne valmistui uusi yksityisen ja kunnallisen koulun yhdistänyt Tehtaanpiirin koulu vuonna 1911. Kuntalaiset nimittivät koulua Uudeksi kouluksi, Tehtaan kouluksi, Aseman kouluksi ja Hiskinmäen kouluksi. Tehdas tuki myös vuonna 1903 perustetun Äänekosken Työväenyhdistyksen työväentalohanketta, minkä johdosta talo valmistui vuonna 1905.

Tavallinen maalaiskylä alkoi kasvaa myös olemukseltaan merkittäväksi tehdasyhdyskunnaksi. Yhtiön voimalaitoksen avustuksella Äänekoskesta tuli ensimmäinen sähköistetty Keski-Suomen paikkakunta, minkä ohella sen posti- ja puhelinyhteydet kehittyivät nopeasti. Nopea kasvu johti oman kunnalliselämän kehittämiseen, ja pyrkimyksiin erota Laukaan ja Saarijärven kirkonkylien kunnallisista keskuksista. Oma hautausmaa oli saatu jo vuonna 1902, minkä seurauksena ryhdyttiin toimenpiteisiin kirkon rakentamiseksi ja oman seurakunnan perustamiseksi. Ensimmäinen tavoite toteutui vuonna 1907, kun Äänekosken keskustaan valmistui arkkitehti Yrjö Blomstedtin suunnittelema puukirkko. Äänekoskesta lähikylineen muodostettiin seurakunta vihdoin vuonna 1910, ja jo seuraavana vuonna saatiin perustettua seurakuntajaon pohjalta myös Äänekosken kunta. Tehtaan osuus myös kunta-asian ajajana näkyi kunnanvirkailijoiden valinnassa, ja ensimmäiseksi kunnan puheenjohtajaksi valittiin insinööri J. E. Hammarén. Heti kunnallisen järjestäytymisen alkuvaiheessa päätettiin järjestää paikkakunnalle oma kunnanlääkäri ja kunnankätilö, sekä alkaa edistämään kunnan sivistysoloja paremmiksi. Kunnantoimisto perustettiin vuonna 1913 kauppias Rutasen lahjoittamaan uusrenessanssityyliseen entiseen kauppataloon, josta tehtaan koulu oli paria vuotta aiemmin muuttanut Hiskinmäelle. Valtion tukema kantakirjasto perustettiin pitäjään vuonna 1922 ja uusklassistista tyyliä edustava kunnansairaala valmistui rakennusmestari E. Niemisen suunnittelemana vuonna 1927.

1920-luvulla kunnan väkiluku oli kasvanut kolminkertaiseksi. Suolahti ja Äänekoski muodostivat omat nopeasti kasvavat tehdasyhdyskuntansa. Kun-

Äänekosken vanhaa keskustaa. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

nallistoiminta ei pystynyt laajennuksista huolimatta vastaamaan taajaväkisen yhdyskunnan kaikkiin tarpeisiin, kuten katujen kunnostamiseen, rakennussäännöstelyyn ja asemakaavoitukseen sekä ulkovalaistukseen ja opetuksen järjestämiseen. Eri kuntalaispiirien kasvaneet vaatimukset johtivat eropyrkimyksiin. Vuonna 1932 pariakymmentä vuotta aiemmin syntynyt Äänekosken kunta jaettiin kolmeen osaan: Äänekosken ja Suolahden kauppaloiksi sekä Äänekosken maalaiskunnaksi.

Nykyinen Äänekosken keskustan alue sai varsin tiiviin asutuksen jo 1920-luvulla, kun tehtaan työntekijät rakensivat asuintalojaan Honkolan ja Heikkilän tiloista vuokraamilleen maille. Kauppalan perustamisen aikaan Äänekosken asukasluku oli jo yli kolmentuhannen, minkä vuoksi nähtiin tarpeellisena aloittaa rakentamisen ohjaaminen kaavoituksella. Ensimmäinen, arkkitehti Birger Brunilan laatima asemakaava vahvistettiin vuonna 1936. Samana vuonna alkoivat myös tontinmittaustoimitukset ja rakennuslupien käsittely.

Nousevalle tehdaspaikkakunnalle oli kerääntynyt useita kaupan ja palveluammattien harjoittajia. Osuuskauppa oli kasvanut ja muuttanut jo kolmansiin tiloihin paremmalle liikepaikalle vuonna 1923. Tehtaan hoivissa kasvaneelle Säästöpankille oli valmistunut oma toimitalo Äänekosken keskustaan vuonna 1929. 1930-luvulla sähkövalo oli Äänekoskella myös yksityiskäytössä jo yleinen, sillä sähköverkon rakentaminen oli mahdollistunut yhtiön vuonna 1925 rakennuttaman höyryvoimalaitoksen myötä. Kylän vanhana keskuksena toiminut eteläinen Piilolanniemen alue oli menettänyt merkitystään. Kauppakatu, joka silloin jatkui kylätienä toimineena Keiteleentienä Mämmensalmelle asti, muodosti nyt selkeän kaupallisen keskustan, jonka varrelle sijoittuivat merkittävimmät kauppaliikkeet. Asutus levisi pohjoiseen Keskuskadun, Pohjantien ja Keiteleentien suuntaan, ja Kotakennääntien molemmille puolille rakentui Pukkimäen pientaloalue. Asutus alkoi kasvaa tuolloin myös Kierälahdessa, joka kaavoitettiin vuonna 1937. Äänekosken ensimmäisessä asemakaavassa vuodelta 1936 ei pyritty täysin hävittämään vanhaa asutusrakennetta. Taajamakuvaa ei pyritty muuttamaan radikaalisti ja vanha miljöö säilytti perusteensa asutuksen levitessä uusille alueille. Joitakin suurikokoisempia rakennuksia, kuten vuonna 1937 valmistunut Hotelli Hirvi ja vuonna 1939 valmistunut Suomalasen Yhdyspankin liiketalo, ilmestyi katukuvaan erottumaan puutalovaltaisesta rakennuskannasta. Näiden lisäksi merkittävimpiä 1930-luvun rakennuksia Äänekoskella on arkkitehti Toivo Salervon suunnittelema nelikerroksinen uusi Äänekosken kauppalan kansakoulu, joka sai valmistuttuaan vuonna 1931 maanlaajuista huomiota ylväällä arkkitehtuurillaan. Se rakennettiin Honkosen tilasta kunnan ostamalle Oppikangas-nimiselle alueelle keskustan luoteispuolelle, joka vielä tuolloin oli hieman syrjässä kirkonkylän keskustasta. Samalla Hiskinmäen vanhassa kansakoulurakennuksessa aloitti toimintansa Äänekosken yhteiskoulu.

Vuonna 1939 puhjennut toinen maailmansota ei tehnyt rakenteellista tuhoa Äänekoskelle, mutta rakennushankkeet olivat tuona aikana jäissä ja useat kauppalan asukkaista kuin myös tehtaan työntekijöistä joutuivat lähtemään rintamalle. Vuoden 1942 lopulla valmistui viisi vuotta kestäneiden ja sodan viivästyttämien rakennustöiden jälkeen normaaliraiteinen rautatie Suolahdesta Äänekoskelle. Se korvasi vuosisadan alussa rakennetun kapearaiteisen pässiradan, ja tuli sekä tehostamaan tavarankuljetusta että palvelemaan henkilöliikennettä, kun valtion rautateiden junat aloittivat liikennöinnin radalla vuonna 1943. Samana vuonna valmistui Äänekosken uusi rautatieasema tehtaiden koillispuolelle Suolahteen vievän tien läheisyyteen.

Jälleenrakennuskausi

Sotien jälkeen alkaneena voimakkaan rakentamisen kautena pientalovaltainen asutus lisääntyi kaikkialla Äänekoskella. Keskustan ympäristössä omakotiasutus laajeni Markkamäkeen, Laajalahteen ja Koulumäen taakse. Näille kaavoitetuille alueille rakennettiin ajalleen tyypillisiä rintamamiestalotyyppisiä puolitoistakerroksisia, puurakenteisia omakotitaloja.

Tehdas tuki työväestönsä omakotitalorakentamista näkyvästi, ja vuonna 1947 perustettiin paikkakunnalle myös Omakotirakentajain yhdistys. Näiden kahden yhteistyön tuloksena aloitettiin laajamittaiseksi myöhemmin kasvanut rakentaminen Markkamäen alueella. Markkamäen talojen tyyppipiirustukset valmistuivat vuonna 1944 ja alue kaavoitettiin seuraavana vuonna. Markkamäki sai nimensä tonteille määritellystä nimellisestä yhden markan hinnasta, jolla yhtiö sitoutui myymään n. 1300 neliön suuruiset tontit vähintään kuusi vuotta palvelleille työntekijöille. Tehdas rakennutti alueelle infrastruktuurin ja avusti työntekijöitään rakentamiskustannuksissa. Ensimmäiset 20 tonttia arvottiin kesällä 1947 ja ensimmäiset omakotitalot valmistuivat seuraavana vuonna. Myöhemmin arvottiin vielä 27 tonttia lisää. Näin Markkamäen omakotitaloalue muodosti oman kauppalanosansa, ja rakentaminen alueella jatkui aina 1980-luvulle saakka.

Äänekoski Oy rakennutti myös vuodesta 1947 lähtien kaksikerroksisia kerrostaloja Lönnrotinkadulle Pukkimäen asuinalueen länsipuolelle. Rakennukset muodostavat yhtenäisen rivistön Kuhnamojärven rannan läheisyyteen. Ensimmäiseksi rakennettiin neljä kahdeksan perheen betoniperustaista, rappauspintaista ja vaaleaksi maalattua taloa joissa kaikissa on harjakatto ja kaksi rappua. Toiset neljä kerrostaloa rakennettiin 1950–1960-luvuilla kadun pohjoisosaan, ja ne muodostavat hieman pidemmästä muodostaan ja erilaisista ikkunasommitteluistaan sekä keltaisesta värityksestään huolimatta yhteneväisen jatkumon vanhimmille kerrostaloille.

Äänekoskelle vahvistettiin uusi, Dag Englundin laatima asemakaava vuonna 1951. Suurimpia uudistuksia asemakaavassa olivat korttelikoon suurentaminen sekä katuverkoston uudistaminen, ja se painottui liikekeskustan alueelle. Kotakennääntien ja Kauppakadun alkupäiden ympäristöä rakennettiin 1950-luvulla voimallisesti, ja alueelle nousi ajalleen tyypillisiä rapattuja asuin-, liike- ja virastokäyttöön rakennettuja kerrostaloja. Vuonna 1951 valmistui Kauppakadun alkupäähän Äänekosken Osuusliikkeen liikerakennus, joka tuli sittemmin toimimaan myös oikeustalona. Kotakennääntien alkupäähän valmistuivat postitalo vuonna 1952, valtion virastotalo vuonna 1955 ja sen länsipuolelle kaksi suurikokoista Arava-rahoitteista kerrostaloa sekä itäpuolelle Metsäliiton Selluloosa Oy:n rakennuttama kerrostalo vuonna 1959. Ne loivat kauppalaan 1930-luvulla valmistuneiden Hotelli Hirven ja Pohjoismaisen Yhdyspankin rakennusten lisäksi kaupunkimaista ilmettä. Myös Kauppakadun keskiosaan nousi vuosikymmenen aikana kaksi puutalovaltaisesta ympäristöstä erottunutta asuin- ja liikekerrostaloa; keltainen Kansallis-Osake-Pankin rakennus vuonna 1950 sekä vaalea APRA:n talo vuonna 1952.

Tehdasalueella sijainnut kauppalan vanha palolaitos tuhoutui vuonna 1947 tulipalossa. Vuonna 1955 vihittiin uusi kauppalan pohjoispuolelle Pitkäkadun varteen valmistunut paloasema- ja korjauspajarakennus. Rakennus käsitti neljä autotallia, viisi asuntoa, luentosalin, toimistohuoneen sekä tilat palokalustolle sekä poliklinikalle ja lääkärin vastaanottohuoneelle.

Oppikoululaitos kasvoi Suomessa voimakkaasti 1950-luvulla. Vuonna 1931 valmistunut Koulumäen kansakoulurakennus sai tontilleen vuonna 1957 toisen, arkkitehti Kaarlo Könösen suunnitteleman koulurakennuksen tilanpuutetta helpottamaan, ja siihen sijoitettiin myös kauppalan pitkään tilapäisissä tiloissa

Näkymä Kotakennääntien alkupäästä talvella 1958–1959. Etualalla rakennetaan asuinkerrostaloa tehtaan insinööreille. Taaempana aiemmin valmistuneet virastotalo ja Arava-talot. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

Kotakennääntien ja Kauppakadun alkupäitä rakennettiin 1950-luvulla ahkerasti. Paikalle nousivat posti- ja lennätintoimitalo sekä Äänekosken Osuusliikkeen kerrostalo, jonka edessä näkyvät vielä pystyssä olevat vanha Osuusliikkeen toimitalo ja toinen puurakenteinen liikerakennus. Kuvat: Äänekosken kaupunginmuseo.

palvellut kirjasto. Hiskinmäen puurakenteisen yhteiskoulun viereen rakennettiin vuonna 1959 rakennustoimisto A.F. Haverisen suunnittelema kivikoulu. Vaikkakin Hiskinmäen sopivuutta koulualueeksi alettiin tehtaan läheisyyden vuoksi tällöin epäilemään, päätettiin kivikoulua laajentaa jo paria vuotta myöhemmin Lasse Heikkilän suunnittelemalla ns. kampakoululla, sekä urheilutalolla. Myös sairaala-alueen rakennuskantaa laajennettiin jälleenrakennusaikana, ja sinne valmistui vastaanottotiloinakin toiminut kunnanlääkärin asuinrakennus vuonna 1948, sekä asuntolarakennus vuonna 1951. Hyvin Äänekosken kaupunkikuvassa näkyvät 1950-luvun kerrostalot ovat kaikki ajalleen tyypillisiä; rappauspintaisia ja harjakattoisia, useimmiten väritykseltään keltaisia tai vaa-

leita 2–4 -kerroksisia rakennuksia. Kerrostalokeskustan rakentamisen myötä Kauppakadulla alkoi puutalojen hävittäminen, joka kiivastui seuraavan vuosikymmenen aikana.

Kohti kaupungistumista

Sota-aika ja jälleenrakennuskausi oli hidastanut keskusta-alueen uusiutumista, joka pääsi kunnolla vauhtiin 1960-luvulla. Voimakas taloudellinen kasvu ja kaupunkisuunnittelun uudistuminen johtivat murrokseen, jossa keskusta rakennettiin kokonaan uudelleen. Teollisesti rakennetut kerrostalot tulivat hallitsemaan taajamakuvaa. Muutos jatkui aina 1970-luvulle, jolloin viimeiset vanhat puiset liiketalot purettiin Kauppakadun varrelta. Autoistumisen kasvaessa liikenne- ja paikoitusjärjestelyt tulivat olennaiseksi osaksi uutta kaupunkisuunnittelua ja sitä myöten myös kaupunkikuvaa. Äänekosken kauppala sai kaupunkioikeudet vuonna 1973. Vuosikymmenen loppuun mennessä taajama oli kasvanut tehtaan laajentumisen myötä merkittäväksi teollisuuspaikkakunnaksi ja sen keskustan ilme muuttunut pienestä puutalovaltaisesta kylästä kerrostalokaupungiksi, jonka ympärille levittyivät laajat asutusalueet.

Keskusta kuvattuna lounaasta 1950-luvun lopussa. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

Äänekosken ensimmäinen tavaratalo, kaksikerroksinen SOK-tavaratalo, valmistui ydinkeskustaan 1960-luvun alussa. Sen ympärille Kauppakadun keskiosaan nousi samoihin aikoihin kolmikerroksisia kerrostaloja, joiden alin kerros oli varattu suurine näyteikkunoineen liiketilakäyttöön ja ylemmät kerrokset asuinkäyttöön. 1960-luvun alun rakennukset poikkesivat edellisen vuosikymmenen rakennustyylistä moninaisemmilla julkisivumateriaaleillaan, joissa tiili- ja rappauspintoihin yhdistettiin nyt uudenlaisia teollisesti valmistettuja värillisiä julkisivuelementtejä, kuten minerit-levyä. Elementtien avulla korostettiin rakennusmassan horisontaalista muotoa ja erityisesti nauhamaiseksi muuttunutta leveää ikkunalinjaa. Rakennukset poikkesivat totutusta tyylistä myös voimakasprofiilisella pulpettimallisella kattomuodollaan. Ullakkokerrosta korostettiin vuoraamalla se kauttaaltaan voimakkaan värisellä katemateriaalilla.

1960-luvun alkupuolen kuvista voi nähdä, kuinka kerrostalot valtasivat alaa Kauppakadun keskiosassa. Nykyisten torin ja hallintokorttelin ympäristöt olivat vielä puutalovaltaisia alueita. Kuvat: Äänekosken kaupunginmuseo.

Rannan puoleinen kaistale Kauppakadun itäpuolella oli vielä 1960-luvun loppupuolella puutalovaltaista aluetta, mutta sinne alkoi tuolloin rakentua pitkänmallisten 3–4 -kerroksisten, suurimmaksi osaksi tasakattoisten elementtikerrostalojen reunustama Väinämönkatu. Markkamäen alueen rakentamista jatkettiin nyt puolestaan uuden tyylin mukaisilla matalilla yksikerroksisilla omakoti- ja rivitaloilla.

Yrjö Blomstedtin suunnittelema Äänekosken kirkko vuodelta 1906 paloi tuhopolton seurauksena vuonna 1968. Edellisenä vuonna ydinkeskustaan Kautonkadulle valmistuneen rakennusinsinööri Lasse Heikkilän suunnitteleman seurakuntatalon seurakuntasali sai toimia kirkon väistötilana vuoteen 1973 saakka, jolloin keskustan pohjoispuolelle palaneen kirkon paikalle valmistui arkkitehti Erkki Kantosen suunnittelema uusi kirkko. Uudet seurakunnalliset rakennukset ilmensivät tämän rakennustyypin uudenlaisia suunnitteluperiaatteita, jossa pyrittiin modernin arkkitehtuurin keinoin yhdistämään saman katon alle erilaisia toimintoja uskonnon harjoittamisesta kerhotoimintaan, hallinnointiin sekä asumiseen. Tavoitteena ei niinkään ollut enää tehdä kirkollisia rakennuksia, jotka erottuisivat selkeästi muusta rakennuskannasta, vaan rakentaa inhimillisen kokoisia ja helposti lähestyttäviä rakennuksia, jotka toisivat seurakunnan lähemmäs kaupunkilaisten arkea. Ylevyyttä näihin entistä pienikokoisempiin kirkollisiin rakennuksiin luotiin korkealaatuisilla rakennusmateriaaleilla ja mielikuvituksellisella ikkuna-aukotuksella, ja valosta tuli tärkeä sisustuselementti.

Äänekosken ja lähikuntien tavoitteena oli jo vuosia ollut taata kansakoululaisilleen jatko-opiskelumahdollisuudet omalla kotiseudullaan. Keski-Suomen kuntien muodostama kuntainliitto perustikin ammattikoulun, joka aloitti toimintansa Äänekoskella vuonna 1963. Ammattikoulun matala ja vaalea rakennusmassa levittäytyi tehtaan länsipuolelle. Rakennus edusti arkkitehtuuriltaan uudenlaista pelkistettyä koululaitosrakentamista, jossa yhdeksi jatkuvaksi nauhaksi sommitellut ikkunapinnat ja elementtijulkisivut korostavat matalaa ja vaakasuoraa yleisilmettä, ja jossa toiminnot sijoitettiin laajalle alalle yhteen tai kahteen kerrokseen useampaan siipeen.

Äänekosken seurakuntatalo vuodelta 1967 (oik.) ja kirkko vuodelta 1973 (vas.) ovat edustavia esimerkkejä aikansa modernista suunnittelusta seurakunnallisen rakentamisen saralla. Kuvat: Sini Saarilahti (kirkko) ja Aada Mustonen (seurakuntatalo), Keski-Suomen museo.

Liikekeskustaan valmistui 1960- ja 1970-lukujen taitteen molemmin puolin myös hieman matalampia, puhtaasti liikekäyttöön suunniteltujen rakennusten ryppäitä. Toisen näistä muodostavat Kauppakadun alkupäässä yksikerroksiset Niskasen liikerakennus ja viereiset kaupparakennukset. Kauppakadun, Torikadun ja Sammonkadun väliselle kortteliosuudelle 1970-luvun alussa rakentunut massaltaan suurikokoinen ja matala ostoskeskusrakennus poikkesi niin ikään muusta rakennuskannasta. Torikadun alkupäähän nousi 1970-luvun loppupuolella edellistä vuosikymmentä pelkistetympää arkkitehtuurityyliä edustavia tasakattoisia liike- ja toimistorakennuksia, joissa ikkunat ja vaaleat tai tummansävyiset julkisivuelementit sommiteltiin laatikkomaiseen rakennusmassaan tiukasti symmetrisiksi nauhoiksi. Samaa tyylisuuntaa edustavat sairaala-alueen uusi terveyskeskusrakennus vuodelta 1975 sekä posti- ja lennätintoimitalon viereen Kotakennääntien alkupäähän lisärakennuksena tehty arkkitehti Olavi Norosen suunnittelema kaksikerroksinen Teletalo vuodelta 1979.

Peruskoulujärjestelmään siirryttiin Äänekoskella sen kaupungiksi tulon vuonna 1973. Ala-aste toimi Koulumäellä, yläaste oli jakaantunut Koulumäelle ja Hiskinmäelle, ja lukio sijoittui Hiskinmäelle. Koulumäen koulualuetta laajennettiin edelleen vuonna 1978, kun sinne valmistui suunnittelukilpailun tuloksena kahden aiemmin rakennetun koulurakennuksen väliin arkkitehti Jorma Vesasen suunnittelema lisärakennus. Samalla saneerattiin vanhat koulurakennukset, joista toiseen kirjasto sai uusitut tilat. Koululta puuttuivat kuitenkin yhä kunnolliset liikuntatilat, minkä johdosta koulukeskuksen viereen alettiin rakentaa niin ikään arkkitehti Jorma Vesasen suunnittelemaa liikuntataloa. Uuden vuosikymmenen arkkitehtuurityyliä ennakoinut punatiilivuorattu liikuntarakennus valmistui vuonna 1981 ja sisälsi kahdessa kerroksessa maapohjahallin sekä jaettavan palloiluhallin, runsaasti katsomotilaa ja kahvion sekä kunto- ja voimailutilat. Rakennuksen julkisivua elävöitettiin Antti Nordinin Urheiluhullut-seinäreliefillä.

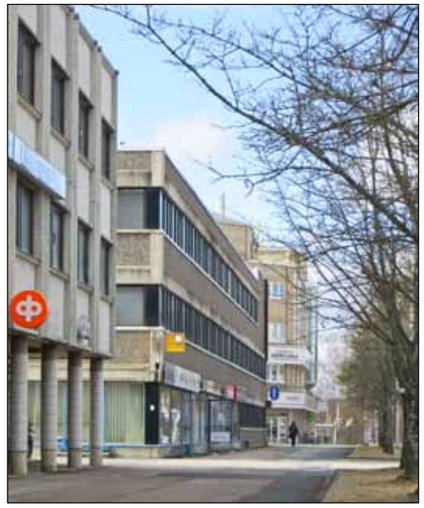

Näkymä Torikadulle. Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Äänekosken uimahalli-liikuntatalo vuodelta 1981. Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Äänekoski viime vuosikymmeninä – kohti uutta Äänekoskea

1980-luvulla rakentaminen liikekeskustassa jatkui edelleen, ja keskittyi nyt hallinnollisiin rakennuksiin ja liikerakennuksiin. Merkittävin rakennushanke Koulumäen liikuntatalon rakentamisen jälkeen oli ydinkeskustaan vuosikymmenen puolivälissä toteutettu hallintokorttelikokonaisuus. Punatiiliset kaupungintalo ja kirjasto rakennettiin arkkitehtoniseksi pariksi edustavalle paikalle Kauppakadun ja Äänejärven väliin. Hallintokadun ja Wessmaninkadun ympäröimä puistokaistale sitä ympäröivine rakennuksineen, muodosti nyt liikekeskustaan selkeän keskikohdan. Hallintokorttelin itäpuolelle Äänejärven rantaan muodostui puistomainen viheralue, josta on purettu loputkin vanhemmasta rakennuskannasta.

Oy Keskisuomalainen sijoitti tuotantoaan Äänekoskelle 1980-luvun alkupuolella, ja rakennutti aivan keskustan tuntumaan sen länsireunalle vuonna 1984 painotalon. Arkkitehtitoimisto Moilanen & Jääskeläisen suunnittelemassa rakennuksessa käytettiin hallintokorttelin rakennusten tapaan runsaasti punatiiltä myös sisäpuolella, mutta se ennustaa niin ikään jo alkavaa vaaleampaa kautta, sillä tiilen ohella julkisivuja hallitsevat valkoinen minerit-levy ja sekä puhdas että värikäsitelty julkisivulasi. Rinteeseen sijoitettu kaksikerroksinen rakennus edustaa ajalleen tyypillistä muodoltaan vapautunutta suunnittelutyyliä.

Kauppakeskusten rakentaminen oli 1980-luvun nousukaudella suosiossa. Äänekosken keskustassa Sokoksen tavarataloa laajennettiin vuosikymmenen lopussa arkkitehti Olavi Norosen suunnitelmin. Muodonmuutoksen jälkeen siitä tuli vaalea ja postmoderni kauppakeskus Koskikeskus. Torikadun länsipäähän nousi samoihin aikoihin vanhempaa rakennuskantaa selkeästi korkeampi Kauppakeskus Mercuria. Sille jyrkän kontrastin muodostaa vastapäätä sijaitseva, vuosikymmenen alussa rakennettu vaatimaton yksikerroksinen liikerakennuskortteli. 1980-luvun loppupuolen liikerakentaminen on edellisiin vuosikymmeniin verrattuna muodoiltaan vapaampaa ja usein sävyiltään vaaleampaa. Sekä Mercuriassa että Koskikeskuksessa näkyy ajalle ominainen pääsisäänkäynnin korostaminen suurilla lasipinnoilla.

Koskikeskuksen ja kaupungintalon julkisivuissa lasia on käytetty näyttävästi tehokeinona. Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Asutus Äänekoskella oli 1980-luvulle tultaessa levinnyt laajalle kaupunkikeskustan pohjoispuolelle, jonne tuohon mennessä rakentuneita uudempia asuinalueita olivat Mustaniemi, Karhunlähde, Römmi, Likolahti ja Mämmensalmi. Kaupunki laajeni kun sen pohjoispuolella sijainnut Konginkankaan kunta liitettiin osaksi Äänekoskea vuonna 1993. Rakentaminen Äänekosken keskustassa hiljentyi 1990-luvun ajaksi. Julkisista rakennuksista ainoastaan Arkkitehtitoimisto Holma & Vuolteenahon suunnittelema uusi palolaitos valmistui vuonna 1993 Hiskinmäelle keskeiselle paikalle Äänekoskentien ja Palomäenkadun risteykseen. Samoihin aikoihin kaupungissa kiisteltiin Hiskinmäen vanhan tehtaan työväen asuinalueen tulevaisuudesta. Vanhat työläisten asuintalot piharakennuksineen sijaitsivat Hiskinmäen koulun vieressä Äänejärven itärannalla. Kaupunki halusi eroon jo kertaalleen asemakaavassa suojelluista satavuotiaista huonokuntoisista taloista, joilla kuitenkin nähtiin olevan myös merkittävää kulttuuri- ja paikallishistoriallista arvoa vanhimpina säilyneinä tehtaan työväestön asuinrakennuksina. Osan piharakennuksista runteli tulipalo ja lopulta myös asuintalot purettiin.

Sairaala-alueen rakennuskanta täydentyi vuonna 1989 sen eteläosaan sijoitetulla vanhusten asuintalolla, ja vuonna 2002 valmistunut suurikokoinen vanhainkotilaajennus liitti nämä kaksi yhteen 1970-luvulla valmistuneen sairaalarakennuksen kanssa. Uusi Äänekosken kaupunki perustettiin vuonna 2007, ja siihen liittyivät tuolloin Suolahden kaupunki ja Sumiaisten kunta. Kuntaliitoksen johdosta palvelut ovat keskittyneet yhä enemmän Äänekosken keskustaan. Tästä näkyvimpänä esimerkkinä on inventoinnin aikaan rakenteilla ollut uusi suurikokoinen sairaalarakennus, joka nousi pellon paikalle vanhan sairaalarakennuksen pohjoispuolelle.

Keskisuomalaisen lopetettua painotoimintansa Äänekoskella 1990-luvun lopulla osti kaupunki sen rakennuttaman Painotalon kulttuurikäyttöä varten.

Äänekosken uusi sairaala valmistui vuonna 2014. Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Rakennus on palvellut kulttuuritalona vuodesta 2007 ja sinne on rakennuksen alkuperäistä ulkoasua kunnioittaen tehty tilaa tanssille, teatterille ja elokuvalle sekä kaupungin kulttuurihallinnolle.

Äänekosken keskusta-alue on 2000-luvun aikana kokenut merkittäviä muutoksia erityisesti kaupparakentamisen muodossa. Kotakennääntien varrella Hotelli Hirven vieressä sijainnut linja-autoasema purettiin ja sen paikalle rakennettiin vuonna 2009 suurikokoinen S-market laajoine pysäköintialueineen. Sen takana sijaitsevan junaradan toiselle puolelle kohoaa puolestaan niin ikään jättimäinen Citymarketin kaupparakennus vuodelta 2011. Market-rakennukset,

Näkymä Kauppakadun alkupäähän. Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

joita tässä mittakaavassa rakennetaan yleensä ydinkeskustojen ulkopuolelle, ovat muuttaneet paitsi kaupunkikuvaa, myös kaupan painopistettä radikaalisti. Samalla Kauppakadun ja Torikadun ostoskeskusten liiketilat ovat autioituneet, missä osatekijänä ovat olleet myös taloudellisesti vaikeat ajat. Useita keskustan asuin- ja liikekerrostalojen asuinhuoneistoja on viime vuosikymmenten aikana kuitenkin muutettu liikehuoneistoiksi.

Äänekosken rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014

Äänekosken kerroksellinen rakennuskanta kuvastaa eri aikakausien rakentamistapaa ja historiallisia ilmiöitä. Rakennukset kertovat paikkakunnan historiasta, elinkeinojen, liike-elämän ja palveluiden sekä rakentamisen kehityksestä. Ydinkeskustan alueella on jäljellä yksi vanhimman rakennuskannan eli 1800-luvun lopun puuarkkitehtuurin edustaja, nykyisin Kaupunginmuseon käytössä oleva vanha kunnantoimistonakin toiminut kauppatalo. Tehtaan alueella on säilynyt myös joitakin tuolta ajalta peräisin olevia tiilirakennuksia, kuten tehdasmuseona toiminut konttori- ja korjaamorakennus sekä vanhimmat tehdassalit vuodelta 1897.

Nykyisin museona toimiva vanha kunnantoimistonakin toiminut kauppatalo. Kuva: Juuso Väisänen 2006, Keski-Suomen museo.

1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä peräisin oleva rakennuskanta on niin ikään suurilta osin tehtaan rakennuttamaa, ja sitä sijoittuu lähinnä kaupunkialueen eteläpuolelle myös varsinaisen tehdasalueen ulkopuolelle. Tehdasalueella on jäljellä vuonna 1933 valmistunut vesivoimalaitos. Lähempänä keskustaa Äänejärven länsipuolella Klubinmäellä sijaitsevat puolestaan tehtaan isännöitsijän asunto vuodelta 1900, vuonna 1922 rakennettu ja 1949 laajennettu tehtaiden paloasema sekä hallintokonttorirakennus samalta vuodelta. Tehtaan puuasuntoalue Pukkimäessä kaupungin luoteisosassa on puolestaan rakennettu 1920- ja 1930-luvuilla, ja aluetta ovat täydentäneet seuraavina vuosikymmeninä tehtaan rakennuttamat kivirakenteiset kaksikerroksiset asuintalot. Tehdas on rakentanut pystyrimavuorattujen virkamiesten asuintalojen ryhmän 1930-luvulla myös Piilolanniemeen. Tehtaan vaikutuksesta syntyneet vanhat asuinalueet ja Klubinmäki muodostavat Äänekosken kaupunkiympäristöön omia idyllisiä kokonaisuuksiaan, jotka ilmentävät tehdaskaupungin historiaa. Tätä kerrostumaa tulisi varjella ainutlaatuisena ja kaupungin olemukselle leimallisena kulttuuriympäristövarantona.

Varhaisten kunnallisten rakennusten kerrostumaa edustavat uusklassistiset kunnansairaala vuodelta 1927 sekä kansakoulurakennus vuodelta 1931, jota on laajennettu 1950- ja 1970-luvuilla. Hiskinmäen koulu puolestaan edustaa 1960-luvun matalaa koulurakentamista, samoin Äänekosken ammattikoulu. Tuoreempi 1980- ja 1990-luvuilta peräisin oleva kunnallinen rakennuskanta kattaa kaupungintalon ja kirjaston sekä palolaitoksen ja liikuntahallin, ja edustaa postmodernille ajalle tyypillistä punatiiliarkkitehtuuria.

Äänekosken keskustan ympäristöön on levittynyt laajalti pientaloalueita, joilla jälleenrakennuskauden omakotitalojen määrä on huomattava. Myös tätä varhaisempia asuintaloja on säilynyt jonkin verran. Kotakennääntien ja Koulumäen pohjoispuolisilla alueilla on puolitoistakerroksisia harjakattoisia sekä kaksikerroksisia tasa- tai aumakattoisia omakotitaloja 1920–1930-luvuilta. Sodan jälkeen noiden alueiden rakennuskanta täydentyi jälleenrakennuskauden omakotitaloilla.

Vuodesta 1947 rakentunut Markkamäen tehtaan työntekijöiden asuinalue muodostaa yhtenäisen teollisesti valmistettujen jälleenrakennuskauden asuinrakennusten kokonaisuuden Äänekosken keskustan pohjoispuolelle. Myös Markkamäen kaakkoisosaan Mustikkasuonkadun ja Niinimäenkadun ympärille

Markkamäen tyyppitaloalueen viereen rakennettiin 1960-luvulla omakoti- ja rivitaloja, joissa alkuperäisilme on säilynyt verrattain hyvin. Kuvat: Juuso Väisänen 2006, Keski-Suomen museo.

pääasiassa 1960-luvun aikana rakentunut matalien omakoti- ja rivitalojen alue on edustava ja rakennuskannaltaan varsin yhtenäisenä säilynyt. Se muodostaa luontevan jatkeen Markkamäen jälleenrakennuskauden kerrostumalle, ja sen ominaispiirteitä tulisi yhtä lailla vaalia.

Vanhimmista liikerakennuksista jäljellä ovat funktionalististyyliset Hotelli Hirvi vuodelta 1937 sekä vuonna 1939 valmistunut Suomalaisen Yhdyspankin liiketalo. Jälleenrakennuskauden kerrostalorakennukset muodostavat kaupunkikuvallisesti ja arkkitehtonisesti merkittävän kerrostuman Äänekosken kaupunkialueella. 1950-luvun kerrostalojen sarja Kotakennääntien ja Kaup-

Väinämönkadun asuinkerrostaloja. Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

pakadun yhtymäkohdassa on näistä huomattavin. Alueen kerrostalot toimivat kuitenkin myös esimerkkeinä siitä, kuinka julkisivukorjaukset muuttavat tuon ajan rakennusten hienovaraista muotokieltä, ja kuinka autioituminen ja sitä seuraava kiinteistönhoidon laiminlyönti vaurioittavat rakennusta.

Yhtenäisen asuinkerrostaloalueen ydinkeskustassa muodostaa Väinämönkatu Kauppakadun ja Äänejärven välisellä kaistaleella, jolla vielä 1960-luvun loppupuolella oli runsaasti puisia asuinrakennuksia. Molemmin puolin kadunsuuntaisesti rakennetut 3–4 -kerroksiset kerrostalot tarjoavat katsauksen elementtipintaisen asuinkerrostaloarkkitehtuurin evoluutioon 1960-luvulta 2000-luvulle. Niin ikään Sammonkadun ja Koulumäen välinen alue koostuu eri aikoina rakennetuista asuinkerrostaloista. Lisäksi Pukinmäen tehtaan asuinalueen pohjoispuolella on 1970–1990 -lukujen aikana rakentunut asuinkerrostaloalue, jossa Kotakennääntien ja Lönnrotinkadun risteyksen pistemalliset asuinkerrostalot suurine julkisivumaalauksineen ovat maisemallisesti merkittävimmät.

Kauppakadun varren eri ikäiset kerrostalot ovat asuin- ja liikekerrostalon yhdistelmiä, joissa liiketilat on sijoitettu katutason näyteikkunallisiin huoneistoihin ja asunnot ylempiin kerroksiin. Ydinkeskustan rakennuskanta koostuu sotien jälkeen muodostuneiden ajallisten kerrostumien ryppäistä, jossa vuorottelevat kunnallinen rakennuskanta, asuin- ja liikekerrostalot sekä niiden

yhdistelmät, ja uusimmat suurikokoiset markettirakennukset. Taajaman pienteollisuusrakennukset on sijoitettu pitkälti Kotakennääntien länsipäähän sekä junaradan molemmin puolin Teollisuuskadun ja Äänekoskentien ympäristöön.

Äänekosken keskusta-alueella on joitakin asemakaavalla suojeltuja kohteita. Nyt inventoiduista kohteista näitä ovat sairaala-alueella Äänekosken entinen sairaalarakennus, entinen kunnanlääkärin asuinrakennus eli nykyinen Piilolan päiväkoti sekä entinen asuntolarakennus Terveyskadulla. Tehtaan rakennuttamista rakennuksista suojelumerkinnän ovat saaneet Klubinmäen tehdasalueelta paloasema, konttorirakennus ja tehtaan isännöitsijän asunto. Koulumäen koulukeskuksen vanhin, Toivo Salervon suunnittelema osa vuodelta 1931, kuuluu sekä arkkitehtonisesti että ajallisesti tähän kerrostumaan, ja sen varjelua asemakaavamääräyksin tulisi harkita.

Näkymä Äänekosken kaupunkiin kaakkoispuolelta. Kuva: Äänekosken kaupunki.

Inventoidut kohteet

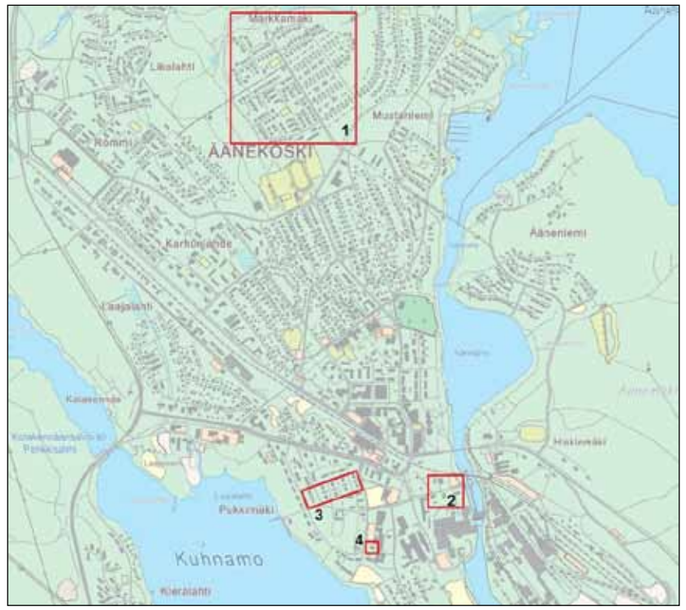

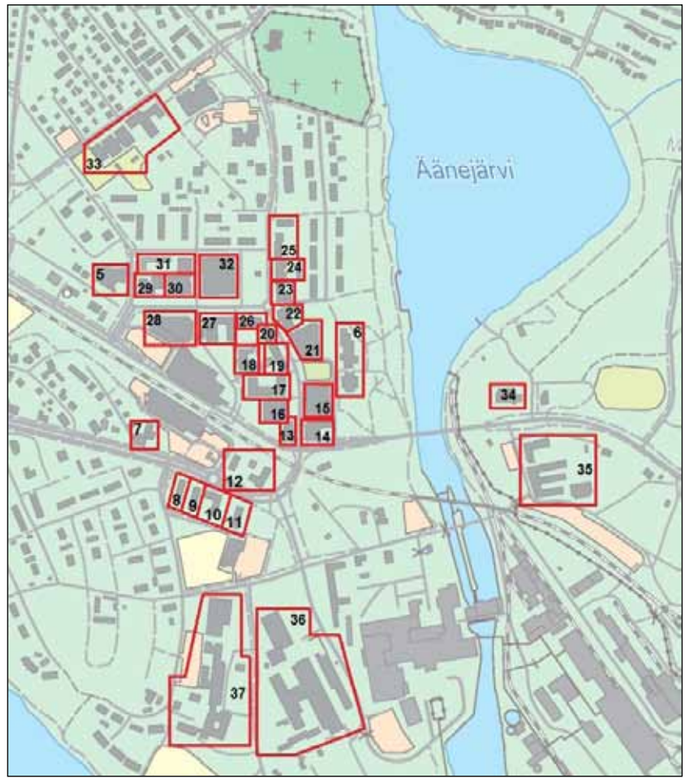

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt (RKY)
1. Markkamäki

Maakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt
2. Klubinmäki ja M-realin tehdasalue
3. Pukkimäki
4. Äänekosken entinen sairaala

Ehdolla maakunnallisesti merkittäviksi rakennetuiksi ympäristöiksi
5. Kulttuuritalo Painotalo
6. Äänekosken kaupunginkirjasto ja kaupungintalo

Paikallisesti merkittävät kohteet
7. Hotelli Hirvi
8. Asunto Oy Kotapelto, Kotakennääntie 6
9. Asunto Oy Kotakenttä, Kotakennääntie 4
10. Kiinteistö Oy Äänekosken Kotakennääntie 2
11. Asunto Oy Äänekosken Puutarhakatu 3, Verottajankatu 3
12. Posti- ja teletalo, Kotakennääntie 3
13. Kauppakatu 2
14. Kauppakatu 1
15. Äänekosken Hallitalo, Kauppakatu 3-5
16. Kauppakatu 4
17. Niskasen liikekiinteistö, Kauppakatu 6
18. Äänekosken entinen seurakuntatalo, Kautontie 3
19. Kauppatalo ja Kassatalo, Kauppakatu 8-10
20. Asunto Oy Äänekosken Kauppakatu 12, Kauppakatu 12
21. Äänekosken Koskikeskus, SOK, Kauppakatu 11
22. Säästötalo, Kauppakatu 13
23. Kiinteistö Oy Äänekosken Kauppakatu 15
24. Asunto Oy Apra, Kauppakatu 17
25. Asunto Oy Tammelininkulma, Talo A ja B, Kauppakatu 21
26. Osuuspankin talo, Äänekosken Cityhelmi Oy, Torikatu 2
27. Kiinteistö Oy Torikatu 4, Poliisitalo
28. Liikekeskus Mercuria, Torikatu 6
29. Kiinteistö Oy Äänekosken Torikatu, Torikatu 5
30. Kiinteistö Oy Äänekosken Torikatu 3
31. Agrimarket, Sammonkatu 4
32. Kiinteistö Oy Äänekosken Ostoskeskus, Torikatu 1
33. Koulumäen koulualue
34. Äänekosken-Suolahden paloasema
35. Hiskinmäen koulualue
36. Pohjoisen Keski-Suomen oppimiskeskus
37. Sairaala-alue

Karttakuvat: MML. Paikkatietoikkuna.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Juuso Väisänen 2006, Keski-Suomen museo.

Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt (RKY)

Markkamäen omakotialue

Alkujaan Äänekosken tehtaiden työntekijöille sotien jälkeen rakennettu asuinalue, Markkamäki sijaitsee Äänekosken keskustan pohjoispuolella nuorempien asuinalueiden ympäröimänä. Markkamäen omakotialueen vanhin rakennuskanta on esimerkki teollisuusyritysten tukemasta sodan jälkeisestä omakotirakentamisesta. Sotien jälkeisellä asunto- ja rakennusainepulan aikakaudella järjestely antoi työväestölle mahdollisuuden omaan asuntoon ja sitouttanut teollisuustyövoimaa tehtaaseen. Nimensä alue sai nimellisestä yhden markan lunastushinnasta. Asuinalue on jälleenrakennuskaudelle tyypillinen, yhtenäinen omakotialue.

Maakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt

Klubinmäki ja M-realin tehdasalue

Aivan Äänekosken keskustan ja tehdasalueen kupeessa sijaitsevan Klubinmäen rakennukset liittyvät kiinteästi Äänekosken tehtaiden historiaan ja hallintoon. Kookas jugendtyylinen hirsihuvila, tehtaan johtajan asuintalo – Hammarénin talo – rakennettiin 1890-luvulla. Lähempänä tehdasaluetta sijaitsee arkkitehti Birger Federleyn suunnittelema punatiilinen kolmekerroksinen konttorirakennus. Aumakattoinen, keltaisilla koristekentillä jäsennelty klassistishenkinen rakennus ja alueella sijaitseva tiilinen paloasema torneineen ovat valmistuneet vuonna 1922.

Pukkimäki

Pukkimäen alue sijaitsee Äänekosken keskustan kupeessa. Pukkimäki on Äänekoski Oy:n työläisilleen vuosina 1920–1927 rakennuttama asuinalue. Puunjalostusteollisuuden asumisperinnettä kuvastava alue on ollut alun perin laajempi, 20 asuinrakennusta käsittävä alue. Nykyisin jäljellä näistä on vain kahdeksan arkkitehti Birger Brunilan suunnittelemaa kahdenperheen asuintaloa ja piharakennukset. Pukkimäen alkuperäiset rakennukset ovat puolitoistakerroksisia, satulakattoisia ja tyyliltään klassistisia useamman asunnon käsittäviä puutaloja. Kaikki rakennukset ovat samaa rakennustyyppiä. Rakennuksia koristavat puuleikkauksin käsitellyt kuistit, pieniruutuiset ikkunat, päätyjen kissanpenkit ja kattoikkunat.

Kuvat: Juuso Väisänen 2006, Keski-Suomen museo.

Äänekosken entinen sairaala

Äänekosken entinen sairaalarakennus sijaitsee lähellä keskustaa uusien sairaala- ja terveyskeskusrakennusten läheisyydessä. Jyväskyläläisen rakennusmestari E. Niemisen urakoima sairaala valmistui vuonna 1927. Ulkoasultaan se on komea kaksikerroksinen ja rapattu tiilirakennus. Rakennuksen julkisivussa on useita klassistisia piirteitä, kuten nurkkien harkotus, sisäänkäynnin korostaminen ja päädyn erkkeri. Rakennus on säilynyt hyvin alkuperäisessä asussaan ja se toimii nykyään sairaalan hallintorakennuksena.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Ehdolla maakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi

Kulttuuritalo Painotalo, Kalevankatu 2

Vuonna 1984 valmistunut Arkkitehtitoimisto Moilanen & Jääskeläisen suunnittelema kulttuuritalo Painotalo sijaitsee Äänekosken keskustan länsilaidalla, Kalevankadun varressa. Punatiilellä ja valkoisilla minerit-levyillä verhottu rakennus on entinen Äänepainon toimitalo, jonka Äänekosken kaupunki osti Sisä-Suomen lehdeltä 2000 luvun alussa. Rakennuksen tunnusmerkkinä on pääjulkisivun kaareva, pohjoista kohti kohoava seinä ikkunanauhoineen. Rakennuksen muutos tuotantotiloista kulttuurikäytölle soveltuvaksi tapahtui vaiheittain vuosien 2002–2007 välisenä aikana. Kulttuuritalon tiiviimpi käyttö aloitettiin Äänekosken ja Suolahden kaupunkien yhdistymisen jälkeen vuonna 2007. Rakennukseen sijoittuu kaupungin kulttuuritoimen toimistotilat ja vanhaan tuotantohalliin muunneltavat konsertti-, elokuva-, tanssi- ja harjoitussalit. Muutostöissä on onnistuttu säilyttämään sisätilojen yksityiskohtainen, alkuperäinen arkkitehtuuri, joka näkyy parhaiten pääaulassa ja toimistotiloissa. Myös painotalon julkisivut ovat säilyneet ennallaan.

Kulttuuritalolla on maisemallista merkitystä Äänekosken kaupunkikuvassa keskeisen sijaintinsa vuoski. Rakennus on säilynyt hyvin alkuperäisessä asussaan, myös sisätiloiltaan. Kulttuuritalolla on erityistä rakennustaiteellista merkitystä 1980-luvun vapautuneiden suunnitteluihanteiden edustajana. Sekä paino- että kulttuuritalona palvelleella rakennuksella on teollisuus- ja kulttuurihistoriallista merkitystä koko paikkakunnalle.

Äänekosken kaupunginkirjasto ja kaupungintalo, Wesmanninkatu 2, Hallintokatu 4

Äänekosken kirjastorakennus ja kaupungintalo sijoittuvat rinnakkain keskeiselle paikalle Äänekosken keskusta-alueelle Äänejärven puistomaiseen rantamaisemaan. Vuonna 1982 valmistuneen osin kolmekerroksisen, punatiilipintaisen, ääriviivoiltaan vaihtelevan geometrisen kirjastorakennuksen on suunnitellut helsinkiläisen Suunnittelukeskus Oy:n arkkitehti Lauri Sorainen. Nelikerroksinen kaupungintalo sijoittuu kirjastorakennuksen pohjoispuolelle. Rakennuksen on pohjakaava on myös kulmikas ja epäsäännöllinen, mutta se eroaa kirjastosta suuremman kokonsa puolesta. Kirjastorakennuksen julkisivuissa on kaupungintalon julkisivuarkkitehtuurista poiketen käytetty tehosteena valkoisia betonista toteutettuja neliönmuotoisia reliefinomaisia yksityiskohtia. Kaupungintalon pääjulkisivussa leimaavana piirteenä on koko rakennuksen korkuinen tiilireliefi. Oulun koulukunnan regionalistista punatiiliarkkitehtuuria henkivät rakennukset muodostavat yhdessä arkkitehtonisen ja ajallisesti yhtenäisen arvokkaan rakennuskokonaisuuden.

Kirjastorakennus on Äänekosken ensimmäinen varsinainen kirjastotoimelle suunniteltu rakennus. Nykyään rakennuksen toisessa kerroksessa entisen talonmiehen asunnon ja leikkikerhon tiloissa toimii aluehallintovirasto. Kaupungintalon sisätilat muodostavat yhdessä julkisivujen kanssa kokonaistaideteoksen. Molemmilla rakennuksilla on paikallista kulttuurihistoriallista ja maisemallista merkitystä sekä huomattavaa arkkitehtonista merkitystä.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Paikallisesti merkittävät kohteet

Hiskinmäen koulualue, Mannilantie 4

Hiskinmäen koulurakennukset sijaitsevat tehdasalueen koillispäädyssä Suolahteen johtavan Äänekoskentien varressa. Hiskinmäen koululaitosten historia ulottuu vuoteen 1911, jolloin Hiskinmäen tehtaan työläisten asuinalueelle perustettiin tehtaanpiirin koulu. Perinteisen hirsisen ahtaaksi käyneen koulurakennuksen viereen valmistui vuonna 1959 kivikoulu, jonka suunnitteli rakennustoimisto A.F. Haverinen. Peruskoulu-uudistuksen ja lisätilan tarpeen vuoksi 1960-luvun alussa äänekoskelainen insinööri Lasse Heikkilä suunnitteli alueelle uudenaikaisen tiilivuoratun koulurakennuksen, niin sanotun kampakoulun sekä urheilutalon, jotka valmistuivat 1966. Vanha hirsikoulu purettiin vuonna 1965. Molemmat koulurakennukset peruskorjattiin vuonna 1997 ja kampakoulu sekä kivikoulu yhdistettiin myöhemmin toisiinsa laajennusosalla. Kampakoulu on pohjakaavaltaan E-kirjaimen muotoinen, rinnettä mukaileva yksikerroksinen punatiilinen rakennus, jonka erityispiirteenä on länsijulkisivun porrastus. Koulukeskuksen vanhin osa, kivikoulu sijoittuu Äänekoskentien varteen etummaiseksi rakennukseksi, kampakoulu jää kivikoulun eteläpuolelle. Kivikoulu on kaksikerroksinen, julkisivuiltaan osin rapattu ja osin punatiilipintainen aumakattoinen koulurakennus, josta on vielä erotettavissa aikakautensa suunnitteluihanteet. Julkisivuiltaan muiden rakennusten kanssa yhteen sopiva punatiilipintainen ja osin rapattu urheilutalo sijoittuu koulukiinteistöjen kaakkoislaidalle. Rakennuksilla on paikallista maisemallista ja sivistyshistoriallista merkitystä. Lisäksi kampa- ja kivikoululla on arkkitehtonista merkitystä aikakautensa koulurakennuksien edustajana.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Äänekosken entinen seurakuntatalo, Kautontie 3

Äänekosken entinen seurakuntatalo on valmistunut vuonna 1967 rakennusinsinööri Lasse Heikkilän suunnitelmien mukaan. Tiiliverhottu, pohjaltaan U-kirjaimen muotoinen rakennus sijoittuu keskeiselle paikalle Äänekosken liikekeskustan taustalle jääden massiivisten liikerakennusten taakse. Seurakuntatalo on toiminnoiltaan selkeästi jaoteltavissa seurakuntasaliin, erilaisiin toimisto- ja toimintatiloihin sekä kolmikerroksiseen asunto-osaan. Varasto- ja autotallisiipi sijoittuu rakennuksen pohjoispuolelle. Erityisesti seurakuntasalin arkkitehtuurin hienovaraiset yksityiskohdat erottuvat edukseen niin ulko-kuin sisätiloissakin. Länsijulkisivun porrastettu seinäpinta vaaleine laattaverhoiluineen on hienovarainen yksityiskohta, joka näkyy myös seurakuntasalin sisätiloissa.

Rakennuksen julkisivut on verhottu kellertävällä Sahara-tiilellä ja Arabia-julkisivulaatoilla. Seurakuntatalon yksityiskohtainen arkkitehtuuri sai valmistuttuaan paljon valtakunnallista huomiota osakseen ja insinööri Heikkilä on kutsunut rakennusta yhdeksi parhaista suunnittelutöistään. Seurakuntatalon tulevaisuus joutui vaakalaudalle 2000-luvulla, kun seurakunnan toimintojen hajanaisuuden sekä puutteellisen paikoitustilan vuoksi alettiin suunnitella toimintojen keskittämistä seurakuntakeskukseksi vuonna 1973 valmistuneen tiilikirkon yhteyteen. Seurakuntatalo on jäänyt vaille käyttöä vuonna 2013 ja on inventointihetkellä purkuuhan alla. Rakennus on säilynyt alkuperäisessä asussaan hyvin ja on edustava esimerkki modernista seurakuntatalorakentamisesta. Rakennuksella on huomattavaa paikallista rakennustaiteellista, kulttuurihistoriallista ja taajamakuvallista merkitystä. Lisäksi rakennus edustaa rakennusinsinööri Lasse Heikkilän mittavan keskisuomalaisen tuotannon helmiä.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Vanha kuva Hotelli Hirvestä luultavasti 1950-luvulta. Äänekosken kaupunginmuseo.

Hotelli Hirvi, Kotakennääntie 9

Hotelli Hirven vaaleanpunainen funkkisvaikutteinen kivirakennus on sijainnut maisemallisesti merkittävällä kohdalla Kotakennääntien varressa jo 1930-luvulta lähtien. Liikennöitsijä Eelis Hirven perusti majoitusliikkeen liikennöintiyrityksensä tukipaikaksi. Rakennusta laajennettiin vuosina 1948–1949 laajennusosalla, joka käsitti elokuvateatterin, liikenneyrityksen korjaamotilat sekä huoltoaseman. 1980-luvulla hotellirakennusta korotettiin yhdellä kerroksella. Rakennuksen erillisten liiketilojen käyttötarkoituksen muuttuessa ovat sisätilat muuttuneet osin oleellisestikin vuosien aikana. Esimerkiksi pohjakerroksen linja-autojen huoltotilat on muutettu hotellin allas- ja kabinettiosastoksi. Inventointihetkellä hotellin lisäksi rakennuksessa toimivat autokorjaamo, yökerho, baari sekä kiinteistöhuollon yritys. Muutokset on toteutettu eri aikoina rakennukseen varsin luontevasti. Hotellirakennuksella on huomattavaa kaupunkikuvallista merkitystä. Lisäksi se edustaa Äänekosken keskusta-alueella harvinaistuvaa funktionalistista arkkitehtuurisuuntausta. Rakennuksella on paikallista kulttuurihistoriallista ja maisemallista merkitystä. Rakennuksen funktionalistisia ominaispiirteitä tulee jatkossakin vaalia.

Kiinteistö Oy Äänekosken Kauppakatu, Kauppakatu 1

Äänekosken keskusta alueen 1930-luvun funktionalistista arkkitehtuuria edustava alkujaan Suomen Yhdyspankin toimitalo sijaitsee Kauppakadun alkupäässä. Rakennuksen on ilmeisesti suunnitellut arkkitehti Oiva Kallio ja se valmistunut vuonna 1938. Rakennuksessa on sekä liike- että asuinhuoneistoja. Entinen pankin tiilirakenteinen, julkisivuiltaan rapattu kolmikerroksinen

rakennus ja vastapäinen, vuonna 1951 valmistunut entinen osuuskaupan liikerakennus muodostavat sisäänkäynnin keskustaan. Pankkirakennusta on laajennettu idän suuntaisesti yksikerroksisella siivellä vuonna 1983 ja rakennukseen pohjoispäätyyn on yhdistetty vuonna 1980 valmistunut liikerakennus, Äänekosken liiketalo. Laajennuksista huolimatta entinen pankkirakennus on onnistunut säilyttämään 1930-luvulle ominaiset, pelkistetyt hienovaraiset ominaispiirteensä. Rakennus on paikallisesti maisemallisesti ja rakennushistoriallisesti merkittävä asuin- ja liikekerrostalo kaupunkikuvallisesti keskeisellä paikalla. Lisäksi se edustaa Äänekosken kauppalan liike- ja elinkeinoelämän varhaisvaiheita.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Äänekosken Koskikeskus, SOK, Kauppakatu 11

Koskikeskukseksi kutsuttu ostoskeskusrakennus sijoittuu Kauppakadun varteen kaupungintalon länsipuolelle. SOK-tavaratalo valmistui huhtikuussa 1961 SOK:n rakennusosaston Armas Lahtisen ja Matti Haapalan suunnitelmien mukaan. Rakennus oli valmistuttuaan Äänekosken liikerakentamiselle uudenaikainen, suuremmissa kaupungeissa yleistynyt tavaratalotyyppi. Rakennus edusti uuden keskuskadun varren modernia liikerakentamista ja kaupunkisuunnitteluihanteita. Tavarataloa laajennettiin etelän, idän ja pohjoisen suuntaan vuonna 1990 arkkitehti Olavi Norosen suunnitelmin ja rakennuksen nimi muuttui Äänekosken Koskikeskukseksi. SOK:n aikainen kaksikerroksinen rakennusosa uudistettuine julkisivuineen on säilynyt edelleen Kauppakadun varressa, kun taas massaltaan raskaampi, lasi- ja teräsrakenteinen laajennusosan sisäänkäynti leimaa Kauppakadun ja Hallintokadun kulmausta. Rakennuksen sisätiloissa on 1990-luvun aikana tehty useita liikehuoneistojen uudelleenjärjestelyjä.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kohde on paikallisesti elinkeinohistoriallisesti ja maisemallisesti merkittävä. Laajennusosa ja alkuperäinen SOK:n aikainen tavaratalo-osa edustavat molemmat aikakautensa liikerakentamisen suunnitteluihanteita, joskin 1960-luvun arkkitehtuuri on enää vaivoin erotettavissa katukuvassa. Kuten muissakin kunnissa, myös Äänekoskella ostoskeskukset ovat yritystoiminnasta hiljentyneitä. Inventointihetkellä rakennuksen ylimmässä kerroksessa toimivan ravintolan lisäksi käytössä oli vain muutama liiketila.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kauppatalo ja Kassatalo, Kauppakatu 8-10

Äänekosken Kauppakadun varrelle nousi 1960-luvun alussa useita liikerakennuksia uuden keskusväylän valmistuttua. Kauppakatu 8 valmistui vuonna 1961 Äänekosken Osuuskassalle jyväskyläläisen arkkitehti Erkki Kantosen suunnitelmin. Rakennus on ajalleen tyypillinen, kolmikerroksinen liike- ja asuinrakennus, jossa ensimmäisessä kerroksessa on liikehuoneistot ja ylemmissä kerroksissa asuntoja. Kassatalo rakennettiin kiinni vuotta aikaisemmin valmistuneeseen, samaa rakennustyyppiä edustavaan Kauppataloon, joka oli äänekoskelaisen rakennusinsinööri Lasse Heikkilän suunnittelema. Kauppatalossa toimi muun muassa kaupunginvirasto ennen kaupungintalon valmistumista vuonna 1986. Molempien rakennusten julkisivumateriaaleissa on tapahtunut muutoksia vuosikymmenten aikana, mutta alkuperäiset ominaispiirteet ovat selkeästi nähtävissä. Molemmilla rakennuksilla on paikallista elinkeinohistoriaan ja 1960-luvun kaupunkisuunnitteluun liittyvää taajamakuvallista merkitystä. Rakennusten alkuperäistä arkkitehtuurin ominaispiirteiden säilyminen tulee huomioida jatkossakin.

Asunto Oy Äänekosken Kauppakatu 12, Kauppakatu 12

Äänekosken kauppakadun varteen nousi 1960-luvun alussa useita liikerakennuksia uuden keskusväylän valmistuttua. Kauppakatu 12 on arkkitehti Matti Hämäläisen suunnittelema ajalleen tyypillinen kolmikerroksinen pulpettikattoinen liike- ja asuinrakennus, joka valmistui vuonna 1961. Rakennuksen eteläpäädyssä on kolmionmuotoinen erkkeri ja pääjulkisivussa huoneistokohtaiset parvekkeet. Kohteessa on ollut kirkkoherran virka-asunto ja myöhemmin rakennustarkastusvirasto. Rakennus muodostaa yhdessä viereisen kassa- ja kauppatalon sekä vastapäisten liikerakennusten kanssa ajallisesti ja arkkitehtonisesti yhtenäisen kokonaisuuden Kauppakadun varteen. Lisäksi Kauppakatu 12 on säilynyt julkisivuiltaan hyvin alkuperäisessä asussaan, ainoastaan sisätilojen huoneistoissa on tapahtunut vähäisiä muutoksia. Rakennuksella on säilyneisyytensä vuoksi arkkitehtonista ja paikallista maisemallista merkitystä.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Säästötalo, Kauppakatu 13

Arkkitehti Matti Hämäläisen suunnittelema, vuonna 1961 valmistunut kolmikerroksinen Säästöpankin liike- ja asuinrakennus sijoittuu Kauppakadun varrelle. Ensimmäisen kerroksen pankkitiloja laajennettiin vuonna 1989 arkkitehtitoimisto Raimo Halosen suunnitelmin. Samassa yhteydessä rakennuksen julkisivumateriaaleja uusittiin ja ulkoasua modernisoitiin. Vuonna 2010 parvekkeille ja sisäänkäynneille tehtiin katokset. Rakennus muodostaa yhtenäisen ajallisen ja arkkitehtonisen kokonaisuuden viereisten ja vastapäisten 1960-luvun alkupuolen liike- ja asuinrakennusten kanssa sijoittuen kaupunkikuvallisesti keskeiselle paikalle Äänekosken kaupungin ydinkeskustaan.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kiinteistö Oy Äänekosken Kauppakatu 15

Kolmikerroksinen Kansallis-Osake-Pankin liike- ja asuinrakennus vuodelta 1950. Sen idän suuntaisen yksikerroksisen pankin liikesiiven on suunnitellut helsinkiläinen arkkitehti K. A. Pinomaa vuonna 1962. Pinomaa on vastannut useiden KOP:n toimitalojen suunnittelusta 1950–1960-luvuilla. Aumakattoinen, rapattu ja keltaiseksi maalattu toimitalo edustaa viereisen Apran talon kanssa Kauppakadun varren vanhinta 1950-luvun julkisen rakentamisen kerrostumaa. Rakennuksella on paikallista maisemallista ja elinkeinohistoriallista merkitystä sotien jälkeisen pankkirakentamisen edustajana. Rakennuksen ominaispiirteiden säilyminen tulee jatkossa huomioida mahdollisia korjaushankkeita suunniteltaessa.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Asunto Oy Apra, Kauppakatu 17

Asunto Oy Apra on valmistunut Kauppakadun varrelle vuonna 1952. Se muodostaa viereisen Kauppakatu 15:n kanssa arkkitehtonisesti ja ajallisesti yhtenäisen pienkokonaisuuden. Apran talo on kajaanilaisen arkkitehtuuritoimisto Eino Pitkäsen suunnittelema kolmikerroksinen liike-ja asuinrakennus, joka on onnistunut säilyttämään ajalleen tyypillisen ulkoasun hienovaraisine detaljointeineen. Rakennus sijoittuu kaupunkikuvallisesti merkittävälle paikalle toria vastapäätä, ja on paikallisesti historiallisesti ja rakennustaiteellisesti merkittävä kohde.

Kauppakatu 2

Osuuskauppa Mäki-Matin rakennuttama liikerakennus sijoittuu keskeiselle paikalle Kauppakadun alkupäähän. Kolmikerroksinen, 1950-luvun arkkitehtuuria edustava rapattu rakennus muodostaa vastapäisen

pankkirakennuksen kanssa sisäänkäynnin keskustaan. Rakennuksessa on osuuskaupan ja ylempien kerrosten asuntojen lisäksi toiminut useaan otteeseen ravintola, sekä yökerho ja 1970-luvulta 1980-luvulle oikeustalo käräjäsaleineen ja toimistotiloineen. Rakennus on ollut vilkkaassa liikekäytössä aina viime vuosikymmeniin saakka.

Rakennuksen on suunnitellut Lauri Silvennoinen ja se on valmistunut vuonna 1951.

Rakennus on ollut 2000-luvulta saakka tyhjillään ja sen tulevaisuus on inventointihetkellä epävarma. Kohde sijoittuu kaupunkikuvallisesti merkittävälle paikalle ja sen julkisivut ovat säilyneet 1950-luvun asussa. Rakennuksella on paikallista elinkeinohistoriallista ja rakennustaiteellista merkitystä jälleenrakennuskauden liikerakennuksen edustajana.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Asunto Oy Tammelininkulma, Kauppakatu 21

Liikekeskustan pohjoispäässä Kauppakadun varteen sijoittuu kaksi nuorempaa liike- ja asuinrakennusta. Toinen rakennuksista sijoittuu Kauppakadun myötäisesti ja pohjoisempi pääty kohti toria. Rakennukset ovat vuonna 1988–1991 Arkkitehtitoimisto Kantonen-Nousiainen-Kantonen suunnitelmin valmistuneet ja edustavat arkkitehtuuriltaan ajalle tyypillistä postmodernistista suunnittelua pastellisella julkisivuvärityksellään sekä vaihtelevilla yksityiskohdiltaan. Rakennukset ovat osin toteutettu sandwich-julkisivuelementeillä. Molemmat rakennukset ovat kolmikerroksisia joiden katutasossa on useita liikehuoneistoja. Molemmilla rakennuksilla on paikallista maisemallista merkitystä ja ne edustavat Äänekosken kaupungin 1980–1990-luvun alun liike- ja asuinrakentamisen kerrostumaa.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Äänekosken Hallitalo, Kauppakatu 3–5

Liikerakennus käsittää eri-ikäisiä toisiinsa yhdistettyjä puolielementein toteutettuja laajennusosia 1970- ja 1980-luvuilta. Wessmanninkadun ja Kauppakadun kulmaukseen valmistunut alkuperäinen osa on vuodelta 1971 ja sitä on laajennettu pohjoisen ja etelän suuntaan kaksi kertaa vuosina 1981 ja 1989. Kauppakatu 1:n päätyyn osuva laajennus tehtiin vuonna 1989. Alkuperäinen liikerakennus ja laajennusosat ovat Keskon rakennusosaston arkkitehdin Reijo Ailuksen suunnittelemat. Viimeisimmässä muutoksessa vuodelta 2000 rakennuksen katokset uusittiin ja kaksi liiketilaa yhdistettiin. Äänekosken Hallitalo sijoittuu keskeisellä paikalle Äänekosken keskustaan. Yksikerroksista liikerakennusta on laajennettu useaan otteeseen aina tarpeen vaatiessa ja sen arkkitehtoniset ominaispiirteet ovat muuttuneet vuosien aikana. Julkisivuiltaan hajanaisella rakennuskokonaisuudella ei ole merkittävää arkkitehtonista merkitystä, mutta keskeisen sijaintinsa vuoksi sillä on kaupunkikuvallista merkitystä.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Valintatalon liikekiinteistö, Kauppakatu 4

Tiilirakenteinen, pienimittakaavainen, yksikerroksinen market-rakennus sijoittuu Kauppakadun alkupään varteen. Rakennus on valmistunut vuonna 1973 Osuuskauppa Mäki-Matin liiketilaksi KK:n arkkitehdin Paavo Lehtisen suunnitelmin. Modernia market-rakentamista edustavan rakennuksen sijoittumisessa tontin takareunaan näkyy autoistumisen ja palveluiden monipuolistumisen mukanaan tuoma kaupunkisuunnittelu, kun pysäköintialueet pyrittiin sijoittamaan rakennuksen etualalle tien viereen. Rakennuksen länsipuolelle sijoittuu nykyään linja-autoasema laitureineen ja Matkahuollon toimitilat. Rakennus on julkisivuiltaan hyvin

säilynyt 1970-luvun asussaan. Rakennustyyppi on alkanut harvinaistua suurempien kaupunkien keskustoissa. Taajama-alueilla yksikerroksinen, tiilirakenteinen 1960-1970-lukujen market-rakennus on vielä yleinen. Rakennuksella on myös maisemallista merkitystä keskeisen sijaintinsa vuoksi.

Niskasen liikekiinteistö, Kauppakatu 6

Vuonna 1964 Ahonen Oy:lle valmistui Arkkitehtuuritoimisto Jorma Paatolan suunnittelema liike- ja asuinrakennus Kauppakadun varrelle. Toisessa kerroksessa oli neljä asunto ja katutasossa sijaitsivat liiketilat. Vuonna 1977 Niskanen rakennutti Ahosen kauppatalon länsipäätyyn laajennusosan. Tästä asti rakennus on tunnettu Niskasena. Rakennusta on vuosikymmenten aikana laajennettu useita kertoja etelän ja lännen suuntaisesti. Julkisivujen ulkoasu on muuttunut nykyiseksi 2000-luvun alussa. Niskasen liikerakennuksella on paikallista elinkeinohistoriaan liittyvää merkitystä sekä maisemallista merkitystä sijaintinsa vuoksi. Se edustaa viereisen Valintatalon market-rakennuksen kanssa 1960–1970-luvun kaupunkisuunnitteluideologiaa ja ne muodostavat ajallisesti yhtenevän kerrostuman. Rakennuksen arkkitehtoniset arvot ovat heikentyneet lukuisten muutosten ja laajennusten myötä.

Kiinteistö Oy Äänekosken Kotakennääntie 2, Kotakennääntie 2

Rakennusmestari Eino Pitkäsen suunnittelema Äänekosken entinen virastotalo, joka valmistui kesäkuussa 1955, sijoittuu Kotakennääntien alkupäähän. Rakennus sijoittuu kolmikerroksisten kivikerrostalojen muodostamaan rivistöön. Virastotalossa on toiminut sotilaspiiri, poliisilaitos, nimismies sekä Keski-Suomen ja Vaasan piirirakennustoimisto. Osa rakennuksesta on ollut asuinkäytössä. Virastotalo käsittää kolme keskenään erityyppistä rakennusosaa. Kotakennääntien puoleisen aumakattoisen kaksikerroksisen toimistorakennuksen takana on yksikerroksinen osa, joka yhdistää kadunpuoleisen ja kolmikerroksisen harjakattoisen rakennuksen toisiinsa. Virastotalo peruskorjattiin vuonna 1978. Rakennuksessa on vuosien aikana tehty useita muutoksia sisätiloissa. Julkisivuihin vaikuttaneita muutoksia on ollut mm. ensimmäisen kerroksen putkatilojen ikkunakoon suurentaminen vuonna 1995 käyttötarkoituksen muutoksen yhteydessä. Nykyään rakennus on pääasiallisesti asuinkäytössä. Rakennuksella on merkittävää maisemallista merkitystä sekä paikallista historiallista ja arkkitehtonista merkitystä 1950-luvun virkatalojen suunnitteluihanteiden yhä näkyessä rakennuksessa.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Asunto Oy Kotakenttä, Kotakennääntie 4

Kolmikerroksinen rakennus on Äänekosken ensimmäisiä jälleenrakennusaikakauden Aravarahoitteisia asuinkerrostaloja. Rakennusliike Porrassalmi & Mäkisen rakentama täystiilinen asuinkerrostalo on valmistunut vuonna 1955 Kotakennääntien alkupään varrelle. Rakennus on viereisen virastotalon lailla rakennusmestari Eino Pitkäsen suunnittelema. Rakennuksen 1950-luvun arkkitehtuurin ominaispiirteet ovat heikentyneet 2010-luvun alussa tehdyssä julkisivuremontissa, jossa seinäpintojen väritys, parvekekaiteet ja ovet on muutettu. Ulko-ovien päälle on lisätty alkuperäiseen ilmeeseen sopimattomat kaarevat katokset. Osa rakennuksen hienovaraisista yksityiskohdista on vielä nähtävissä, kuten ulkonevien porraskäyntien laatoitetut seinäpinnat sekä rakennuksen päädyissä olevat ullakkoikkunat. Rakennuksella on paikallista historiallista, maise-

mallista ja arkkitehtonista merkitystä. Kohde on osa Kotakennääntien alkupäässä sijaitsevaa, 1950-luvun asuinrakennuksista koostuvaa rakennuskokonaisuutta.

Asunto Oy Kotapelto, Kotakennääntie 6

Eino Pitkäsen suunnittelema kolmikerroksinen asuinkerrostalo 1950-luvun puolivälistä kuuluu Kotakennääntien kerrostalorakennusten kokonaisuuteen. Rakennus on Äänekosken ensimmäisiä ARAVA-rahoitteisia asuinkerrostaloja. Täystiilinen asuinrakennus on valmistunut toiseksi viimeisenä neljän aikalaisensa rakennuskokonaisuudesta. Poikkeavana piirteenä viereisiin rakennuksiin nähden on Asunto Oy Kotapellon tienpuoleisen päädyn korkean sokkelin verhous liuskekivilaatoituksella. Julksivuremontin, parvekeovien ja -kaiteiden sekä ikkunoiden uusimisen myötä alkuperäinen arkkitehtoninen ilme on heikentynyt, etenkin valkoisten parvekeovien ja julkisivuvärityksen osalta. Kuitenkin, useita alkuperäisiä rakennukselle ominaisia yksityiskohtia on vielä säilynyt, kuten ulkonevien porraskäyntien tiilipinnat ja kennomaiset ikkunat sekä sokkelin liuskekiviverhous. Rakennus edustaa 1950-luvun arkkitehtuuria niin rakennusmateriaaleiltaan kuin muotoilultaankin. Rakennuksella on paikallista historiallista, rakennustaiteellista ja huomattavaa maisemallista merkitystä.

Asunto Oy Äänekosken Puutarhakatu 3, Verottajankatu 3

Metsäliiton Selluloosa Oy:n virkailijoilleen rakennuttama asuinrakennus vuodelta 1959 kuuluu Kotakennääntien alkupään 1950-luvun asuin- ja liikerakennusten arkkitehtonisesti ja ajallisesti yhtenäiseen kokonaisuuteen. Kolmikerroksisen kivisen asuinkerrostalon suunnitteli arkkitehtitoimisto Arne Helander. Rakennuksen tunnusmerkkinä on Kotakennääntien puoleisen päädyn valkoiseksi maalattu vertikaalivyöhyke, joka erkanee seinäpinnasta. Rakennuksen alkuperäiset arkkitehtoniset arvot ovat heikentyneet parvekekaiteiden vaihtamisen myötä. Rakennuksella on huomattavaa paikallista maisemallista, historiallista ja rakennustaiteellista merkitystä, ja sen alkuperäisiä ominaispiirteitä tulisi vaalia.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuvat: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Ilmakuva luultavasti 1950-luvulta. Äänekosken kaupunginmuseo.

Koulumäen koulualue

Äänekosken keskustan luoteispuolella sijaitseva peruskouluasteen koulukeskuksen alue on rakentunut 1930-luvulta lähtien, kun ensimmäinen koulurakennus valmistui vuonna 1931. Keskuskansakoulurakennus on arkkitehti Toivo Salervon suunnittelema, arkkitehtuuriltaan hyvin klassistinen kivirakennus. Alueelle valmistui vuonna 1957 arkkitehti Kaarlo Könösen suunnitelmien mukaan toinen kivinen koulurakennus, yläkoulu, vanhemman rakennuksen pohjoispuolelle. Alue on täydentynyt vuonna 1977 lahtelaisen arkkitehtitoimisto Jorma Vesasen suunnittelemalla lisärakennuksella. Koulurakennuksia on vuosien aikana peruskorjattu ja laajennettu useaan otteeseen, viimeisin peruskorjaus ja laajennushanke on toteutettu vuonna 2010. Useista muutoksista huolimatta rakennusten alkuperäiset ominaispiirteet ovat säilyneet hyvin ja eri aikakausien tuotokset ovat erotettavissa toisistaan. Alue on paikallisesti maisemallisesti, rakennushistoriallisesti ja sivistyshistoriallisesti merkittävä, ja merkittävimmät koulujen rakentamisen historiaan liittyvät vaiheet ovat siinä edustettuina. Kokonaisuus sijoittuu keskeiselle paikalle ja sillä on huomattavaa kaupunkikuvallista merkitystä.

Pohjoisen Keski-Suomen oppimiskeskus

Tehtaan ja terveyskeskuksen välissä, keskustan eteläisellä laidalla Piilolanniemen tyvessä sijaitsee Äänekosken ammattikoulu, nykyisin Pohjoisen Keski-Suomen oppimiskeskuksena tunnettu koulualue. Sen rakennuskanta on ollut alkujaan Arkkitehtitoimisto Lukander ja Ilves Oy:n suunnittelema, mutta vahva vaikutus kohteisiin on myöhemmin ollut myös Arkkitehtitoimisto Karjalainen ja Salolla, Arkkitehtitoimisto Olavi Norosella sekä Arkkitehtuuritoimisto Martti Vähäniityllä. Rakennuskokonaisuuden vanhimmat rakennukset ovat vuodelta 1967. Rakennuskokonaisuuteen kuuluu varsinainen ammattikoulurakennus, asuntolarakennus, varasto- ja työrakennus sekä aikuisopetuspuolen käyttöön varattu koulurakennus. Ylävesisäiliö sijoittuu myös koulukeskuksen tontille. Äänekosken ammattikoulun rakennuskokonaisuus on kokenut koulurakennusten tavoin useita muutos- ja peruskorjausvaiheita. Rakennuskokonaisuus edustaa hyvin rakennusaikaansa ja se sulautuu ympäristöönsä hyvin. Koulurakennusten itäpuolella maisemaa hallitsevien tehdasrakennusten tavoin koulurakennusten pääasiallisena julkisivumateriaalina on punatiili. Koulurakennukset ovat horisontaaleja, matalia ja tasakattoisia. Niiden julkisivuissa yhdistyy punatiilen ja valkoisen minerit-levyn käyttö. Rakennuskokonaisuudella on paikallista sivistyshistoriallista, maisemallista sekä rakennushistoriallista merkitystä.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

Äänekosken-Suolahden paloasema, Palomäenkatu 2

Hiskinmäellä lukiota vastapäätä sijaitseva Arkkitehtitoimisto Holma & Vuolteenahon suunnittelema Äänekosken-Suolahden paloasema on valmistunut vuonna 1993. Punatiilinen, lasitiilisin yksityiskohdin varustettu osin kaksikerroksinen rakennus sijoittuu Äänevirran rantamaisemiin. Paloaseman letkutorni luo maisemallisen kiintopisteen maisemaan. Rakennuksella on paikallista maisemallista merkitystä osana Äänekosken Hiskinmäen katukuvaa. Paloasemalla on paikallista palo- ja pelastustoimen historiaan liittyvää merkitystä. Se edustaa arkkitehtuuriltaan postmodernistista suunnittelua ja Äänekosken 1990-luvun alun julkista rakentamista, joka yhdistyy visuaalisesti hyvin muuhun Hiskinmäen punatiiliseen julkiseen rakentamiseen.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Posti- ja teletalo, Kotakennääntie 3

Entinen postin ja lennätintoimitalon kolmikerroksinen kivirakennus on valmistunut Kotakennääntien alkupäähän rautatien viereen vuonna 1952. Rakennus on tyypillinen ja edustava 1950-luvun alun julkinen rakennus, joka on useista käyttötarkoituksen muutoksista huolimatta säilynyt ulkoasultaan alkuperäisen kaltaisena. Leimaavin piirre rakennuksessa on sen eteläpuolelle sijoittuva aumakattoinen, kauttaaltaan liuskekivellä verhoiltu sisäänkäyntiosa. Nykyään rakennuksessa toimii mielenterveystoimisto ja A-klinikka. Tontin länsilaidalle rakennettiin vuonna 1979 teletalo arkkitehti Olavi Norosen suunnitelmien mukaan. Rakennus on lähes neliömäinen, kaksikerroksinen ja tasakattoinen betonirakennus, jonka harmaanruskeat julkisivut ovat voimakkaasti profiloituja kasettielementtejä. Julkisivuväritys suunniteltiin alkujaan vaaleammaksi, kuin lopullinen värimaailma on. Rakennus on nykyään toimistokäytössä. Teletalon viereen on valmistunut vuonna 2012 uusi massiivinen marketrakennus, jonka vuoksi alueen vanhempien rakennusten mittakaava ja alueen kokonaiskuva on nykyään hyvin hajanainen.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Entinen postin kivitalo on ajalleen tyypilliset, arkkitehtoniset ominaispiirteensä edustavasti säilyttänyt

1950-luvun julkinen rakennus. Sillä on huomattavaa paikallista maisemallista ja rakennustaiteellista merkitystä. Lisäksi se kertoo Äänekosken sotien jälkeisen ajan rakentamisesta sekä liike-elämän kehittymisestä, joten rakennuksella on paikallista historiallista merkitystä. Rakennuksen hienovaraisia ominaispiirteitä tulee vaalia. Teletalolla on niin ikään paikallista maisemallista ja historiallista merkitystä. Lisäksi se on 1970–1980-luvun taitteen toimitaloarkkitehtuurin pienimittakaavainen edustaja, joka on säilynyt ulkoasultaan alkuperäisenä. Rakennuksella on myös paikallista historiallista merkitystä.

Osuuspankin talo, Äänekosken Cityhelmi Oy, Torikatu 2

Osuuspankille vuonna 1980 Arkkitehtitoimisto Murtosaari-Vuorelan suunnittelema elementtirakennus sijaitsee torin eteläreunalla. Rakennustyöt suoritti rakennusliike A. Puolimatka. Rakennus on kolmikerroksinen liike- ja asuinrakennus, jonka kolmannessa kerroksessa on asuinhuoneistoja, toisessa toimistotiloja ja katutasossa liikehuoneistoja. Pääjulkisivuja hallitsee sisäänvedetyn katutason edustaa reunustavat laatoitetut pilarit ja ylempien kerrosten seinäpintojen vertikaalit profiilit. Valmistumisen jälkeen muutostöitä on tapahtunut lähinnä vain rakennuksen sisätiloissa. Rakennus edustaa sotien jälkeisen pankkirakentamisen toista aaltoa, joka hallitsi kylien ja kaupunkien keskusta-alueita 1980-luvulla. Rakennus on tyypillinen 1980-luvun alun asuin- ja liikerakennus. Rakennuksella on huomattavaa maisemallista merkitystä keskeisen sijaintinsa vuoksi sekä paikallista historiallista merkitystä.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kiinteistö Oy Äänekosken Torikatu 3

Elementtirakenteinen, arkista käyttörakentamista edustava rakennusinsinööri Lasse Heikkilän suunnittelema myymälärakennus, joka sopeutuu hyvin ympäröivään, matalaa liikerakentamista edustavaan rakennuskantaan. Rakennus on valmistunut Äänekosken Väri ja Tapetti - yrityksen toimitiloiksi vuonna 1982 ja sitä on laajennettu vuonna 1991. Rakennuksella ei ole erityisiä arkkitehtonisia arvoja, mutta sillä on vaikutusta alueen kaupunkikuvaan.

Kiinteistö Oy Torikatu 4, Poliisitalo

Kiinteistö Oy Torikatu 4 muodostaa ajallisesti ja arkkitehtonisesti yhtenäisen pienkokonaisuuden viereisen, Torikatu 1:ssä sijaitsevan pankkirakennuksen kanssa. Torikatu neljä on niinikään kolmikerroksinen, betonipintainen liike- ja toimistorakennus, johon suunniteltiin tilat alkujaan muun muassa Poliisille. Rakennuksen on urakoinut jyväskyläläinen Kerrostyö Oy ja se on valmistunut vuona 1977. Julkisivuiltaan rakennus on säilynyt alkuperäisenä. Inventointihetkellä rakennuksen käyttäjät olivat väistötiloissa sisäilmaongelmien vuoksi. Kohteella on paikallista historiallista ja maisemallista merkitystä.

Kiinteistö Oy Äänekosken Torikatu, Torikatu 5

Suunnittelupiste Oy:n suunnittelema, korttelin rakennuskokonaisuuteen sulautuva matala elementtirakenteinen liikerakennus, joka valmistui vuonna 1983. Idän puoleiseen julkisivuun on lisätty katoksellinen terassirakennelma ja kaksi liikehuoneistoa on yhdistetty, muutoin rakennus on säilynyt alkuperäisenä. Liikerakennus edustaa muiden samaan kortteliin kuuluvien liikerakennusten kanssa arkista liikerakentamista,

jossa tarve on suunnittelun edellä. Rakennus kuvaa silti alueen 1980-luvun rakentamistapaa ja käyttötarkoitusta ja sillä on paikallista elinkeinohistoriallista ja maisemallista merkitystä.

Liikekeskus Mercuria, Torikatu 6

Liikekeskus Mercuria on useaan tasoon rakennettu liike- ja asuinrakennus, joka erottuu arkkitehtuuriltaan muista alueen rakennuksista. Julkisivuissa on useita yksityiskohtia; sisäänkäyntien korostaminen lasisilla rakenteilla on ominainen piirre 1980–1990-luvun liikekeskusrakentamiselle.

Rakennus on tamperelaisen Arkkitehtitoimisto Seppo Salvon suunnittelema ja Porrassalmi Ky:n rakennuttama, vuonna 1990 valmistunut uuden aikainen rakennustyyppi. Arkkitehtuurissa on piirteitä postmodernistisesta vapaammasta suunnittelusta, joka näkyy epäsäännöllisessä, osin raskaassa massoittelussa, lukuisissa yksityiskohdissa ja julkisivujen värityksessä. Rakennuksen ylimmissä kerroksissa on muutamia asuinhuoneistoja.

Rakennuksella on huomattavaa maisemallista, historiallista ja arkkitehtonista merkitystä. Rakennuksen ominaispiirteiden säilymiseen on tulevaisuudessa kiinnitettävä huomiota.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Agrimarket, Sammonkatu 4

Sammonkatu 4 sijaitseva liikerakennus on valmistunut vuonna 1983 ORO Oy:lle. Täysin betonielementeistä rakennetun hallimaisen matalan liikerakennuksen on suunnittelut Suunnittelupiste Oy. Rakennus edustaa ajalleen tyypillistä edullisempaa liikerakentamista elementtitekniikoineen ja julkisivumateriaaleineen, ja sen suunnittelua ohjasi käyttö ja tarve. Rakennuksessa toimii inventointihetkellä Agrimarket. Myymälärakennustyyppi on tavanomainen teollisuudenkäyttöön kaavoitetuilla alueilla. Rakennuksella on maisemallista merkitystä.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kiinteistö Oy Äänekosken Ostoskeskus, Torikatu 1

Torikadulle, torin länsilaidalle sijoittuu matala ostoskeskusrakennus vuodelta 1974. Rakennus on insinööri Lasse Heikkilän suunnittelema liikerakennus, jonka kolmella sivulla on erikokoisia liikehuoneistoja. Rakennuksen kesiosaa on korotettu ja laajennettu vuonna 1990.

Rakennuksella on erityistä paikallista maisemallista ja Äänekosken kaupungin liike-elämän kehittymiseen liittyvän historian näkökulmasta historiallista merkitystä.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Sairaala-alue

Piilolanniemen tyvessä rantamaisemissa sijaitsevan terveyskeskuksen yhteyteen sijoittuu palvelukoti sekä vanhat sairaalarakennukset. Inventointihetkellä keväällä 2014 terveysaseman pohjoispuolelle rakennettiin parhaillaan uutta sairaalarakennusta. Terveyskeskuksen alue on rakennuskannaltaan ajallisesti ja arkkitehtonisesti kerroksellinen. Vanhinta rakennuskantaa edustaa klassistinen, rakennusmestari E. Niemisen suunnittelema vanha kunnansairaala vuodelta 1927, joka sijoittuu terveysaseman ja palvelutalon länsipuolella piha-alueelle. Piilolantien varrella, terveysaseman itäpuolella sijaitsee kunnanlääkärille aikoinaan rakennettu funkkistyyppinen asuintalo, jossa toimii nykyään päiväkoti. Rakennus on valmistunut vuonna 1948 ja sen on suunnitellut arkkitehti Matti Hämäläinen. Terveyskadun varteen alueen länsilaidalle sijoittuu vuonna 1952 rakennusmestari Eino Cajánin suunnittelema asuntola/sairaalarakennus, joka toimii nykyään A-klinikka-

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

na. Vanhin rakennuskanta on asemakaavassa suojeltu. Vuonna 1975 arkkitehtitoimisto Laila Niemiojan suunnitelmien mukaisesti valmistui uusi nykyaikainen terveyskeskusrakennus, jota laajennettiin vuonna 1994 etelän suuntaan. Alue täydentyi vuonna 1988 vanhusten asuntorakennuksella ja vuonna 2002 kunnalliskodilla. Nuorimmat rakennukset ovat arkkitehtitoimisto Holma & Vuolteenahon suunnittelemia.

Kaikki rakennukset ovat aikakaudelleen tyypillisiä rakennuksia, joissa on muutoksista huolimatta edelleenkin nähtävissä ajalle tyypillisiä piirteitä. Nuorimmat rakennukset edustavat hyvinvointiajan kiihtynyttä SoTe- rakentamisen vaihetta ja niillä on paikallista historiallisia ja kaupunkikuvallista merkitystä. Asemakaavalla suojellut rakennukset erottuvat alueella myös omaa aikakauttaan hyvin edustavina kohteina.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Ilmakuva sairaala-alueesta luultavasti 1950-luvulta. Äänekosken kaupunginmuseo.

5. SUOLAHTI

Suolahden viidentuhannen asukkaan taajama sijaitsee Äänekosken kaupungin eteläosassa Keitelejärven eteläisimmän poukaman ympärillä. Teollisuuden kasvattama paikkakunta on rakentunut osin metsäisille rinteille ja kukkuloille, osin suoperäiselle maalle. Keiteleestä virtaa taajaman itäosan läpi puro, joka laajenee taajaman kaakkoispuolella Suojärveksi. Keskusta ja suurin osa asutuksesta on rakentunut laajalti Keiteleenlahden eteläpuolelle, mutta myös pohjoispuolella on siellä sijainneiden tehtaiden synnyttämiä asuinalueita.

Äänekosken kaupungin keskustaan on Suolahdesta matkaa kymmenisen kilometriä. Taajaman päätienä toimii Äänekoskentie, joka johtaa liikenteen Suonenjoentieltä Suolahden ja Äänekosken kautta Jyväskyläntielle. Suolahden pääkatu on Asemakatu, jonka läheisyyteen sijoittuvat kaupalliset toiminnot sekä useat kunnallisista palvelurakennuksista. Sekä etelä- että pohjoispäädyssä

Suolahden keskusta ilmakuvassa vuonna 2005. Kuva: Äänekosken kaupunki.

Asemakatu päättyy vanhoihin ja uusiin rautatieratoihin ja asemarakennuksiin. Kadun pohjoispäätyyn sijoittuu ravintola- ja kulttuurikäytössä oleva Suolahden vanha asemarakennus ja eteläpäähän nykyisin yksityiskäytössä oleva uusi asemarakennus. Katulinjan katkaisevat kaksi liikenneympyrää lähellä eteläja pohjoispäätyjä. Etelänpuoleisen liikenneympyrän kautta ohjautuu liikenne keskustaan Äänekoskentien kautta. Pohjoisen liikenneympyrän kohdalla Asemakatu ylittää ennen keskustan pääkatuna toimineen Keiteleentien.

Keskustassa ja sen välittömässä läheisyydessä matala ja korkeampi rakennuskanta muodostavat yhtenäisiä kokonaisuuksia. Pääkatuna toimivan Asemakadun varrella liikerakennukset ja kirjasto muodostavat matalan nauhan, josta kadun keskikohdalle asettuva nelikerroksinen peruskoulurakennus erottuu selvästi. Asemakadun länsipuolella sijaitsevalle suurikokoiselle urheilukentälle kontrastin muodostavat koulun lisäksi kenttää reunustavat korkeat pistetalot. Keskustan länsipuoli on myös muutoin kerrostalovaltaista aluetta. Ydinkeskustan itäpuolella sen välittömään läheisyyteen sijoittuu puolestaan laajalti eri aikakausien pienasuintaloja. Keitelejärven ranta on vanhan asema-alueen lisäksi pyhitetty vehreäksi virkistysalueeksi venesatamineen, ja metsämaisema on siellä vielä toistaiseksi hallitsevassa osassa. Keskustan luoteispuolella Saunalahdessa sijaitsee tehdasalue, joka muodostaa oman suljetun kokonaisuutensa Kumpuniemen rantaan eikä täten juuri näy kaupunkikuvassa. Samoin keskustan kaakkoispuolella sijaitsevat Suojarinteen entinen hoitolaitosalue sekä Keski-Suomen Opiston alue muodostavat muusta rakennuskannasta poikkeavat erilliset kokonaisuudet. Muita asuinalueita Suolahden ympäristössä ovat Honkala, Mutapohja, Nakertaja ja Alkula, jonka eteläosaan sijoittuu myös Alkulan teollisuusalue.

Keski-Suomen Opiston alue sekä Suolahden sataman asema-alue on määritelty valtakunnallisesti arvokkaiksi rakennetuiksi kulttuuriympäristöiksi. Maakunnallisesti arvokkaiden rakennettujen ympäristöjen listalle ovat päässeet keskustasta Iinankadun ja Kellosepänkadun kokonaisuus, Keiteleentie 2–4 ja 8, Suolahden kirkko sekä kansakouluksi rakennettu Suolahden entinen kaupungintalo. Muualla Suolahdessa maakunnallisesti arvokkaita kohteita ovat Aatulan ja Kytölän talojen pihapiirit sekä Majalan koulut.

Suolahden rakennuskantaa on inventoitu ensimmäisen kerran vuonna 1981. Vuonna 2006 ennen kuntaliitosta on tehty tarkistus- ja täydennysinventointia.

Vuonna 2014 modernin rakennusperinnön inventointi keskittyy pääosin taajaman sotien jälkeisiin vaiheisiin, mutta nykytilanteen taustalle on muodostettu käsitys myös kehityksen alkuvaiheista. Vuoden 2014 inventoinnissa tarkasteltiin erityisesti Suolahden keskustaa, johon suurin osa sotien jälkeisen ajan rakennuskannasta sijoittuu. Sen lisäksi merkittävää rakennuskantaa tältä ajalta tutkittiin Suojarinteen ja Keski-Suomen Opiston alueilta. Inventoidut kohteet on esitelty lyhyesti Suolahden raporttiosuuden lopussa.

Varhaisvaiheet

Suolahden seutu kuului 1500-luvun jälkipuoliskolle asti Hämeessä sijaitsevan Tuuloksen pitäjän erämaa-alueisiin. Hallinnollisesti Suolahden alue merkittiin pitäjäjaon jälkeen Padantaival-nimisenä kylänä osaksi Rautalammin suurpitäjää, joka perustettiin vuonna 1560 Pohjois-Hämeen laajaksi kirkko- ja hallintopitäjäksi. Padantaival taipui sittemmin Paadentaipaleeksi. Nimitys tuli Suolahden Paatelassa sijainneesta, Kuhnamosta Keiteleelle vieneestä kannaksesta, joka ylitettiin hinaamalla veneet telapuita pitkin. Paadentaipaleesta saatettiin käyttää myös laajempaa käsitettä Keitele Suolahden vanhimman muodon Solax Kejteleen mukaan. Paadentaipaleen kylän alue ulottui Äänekosken Ääneniemestä nykyisen Laukaan pohjoisrajaan asti. Lännessä kylän rajana oli Kuhnamojärvi ja idässä Jurvojärvi.

Kylän ensimmäiset vakinaiset asukkaat 1500-luvulla olivat savolaisia. Nykyisen Suolahden kauppalan alueen ensimmäisenä kiinteänä asuinpaikkana pidetään Pekka Väisäsen vuonna 1562 perustamaa Patalaa eli Harjuntaloa. Alueen kalavedet olivat hyvät, mutta maa oli huonolaatuista, mistä johtuen kylän asutus käsitti pitkään vain kolmesta kuuteen taloa. Paadentaipale muodostui 1500-luvulla jakokunnan ja myös Suolahden aseman seudun käsittäneen kylän nimeksi.

Rautalammin suurpitäjästä itsenäistyivät vuonna 1593 Laukaan seurakunta ja vuonna 1639 Saarijärven seurakunta, joista ensinnä mainitun alaisuuteen Paadentaipale tuli kuulumaan. Laukaa ja Saarijärvi erosivat 1600- ja 1700-luvuilla omiksi nimismiespiireikseen. Nämä kirkko- ja hallintopitäjät käsittivät samat alueet, mutta sittemmin Äänekosken pitäjään kuuluneet itäiset osat hoitivat

käräjäasiansa Laukaassa. Kunnallinen ja kirkollinen paikallishallinto eriytyivät 1860-luvulla. Suolahti kuului Laukaan kuntaan ja seurakuntaan, kunnes Äänekosken seurakunta ja kunta perustettiin vuosina 1910–1911.

1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun tietojen mukaan vanhan Äänekosken kylistä Paadentaipaleena tunnettu kylä käsitti Paatelan, Kovalan ja Suomenniemen jakokunnat. 1800-luvun loppupuolelle asti väkiluku kasvoi verkkaisesti ja nykyisen Suolahden seudulla ja ympäristössä arvellaan ennen rautatien rakentamista olleen noin satakunta asukasta. Keskusta rakentui myöhemmin Oittilan tilan maihin kuuluneen Niemelän torpan kohdalle. Muita alueella olleita taloja olivat Friman, Hankala, Honkala, Kirppula, Majala, Möttönen, Rapaala, Tallila ja Vallila. Kauppiaita ei vielä ollut, vaan ostosmatkoilla käytiin Laukaan kirkonkylässä tai Jyväskylän markkinoilla.

Suolahti höyryjuna- ja höyrylaivaliikenteen keskukseksi

Teollinen Suolahti sai alkunsa, kun rautatie Jyväskylästä Laukaan pitäjän Paadentaipaleen kylään valmistui vuonna 1898. Suolahden asema ja siten koko kylä nimettiin sijaintinsa, Keiteleen eteläisimmän lahden mukaan. Jo 1870-luvun lopulla Suolahdessa liikkuneet varppaajat olivat merkki puunjalostusteollisuuden noususta Suomessa, kun Kymijoen vesistö otettiin uittoväyläksi.

Jo ennen rautatietä oli Suolahdessa höyrylaivaliikennettä. Muutama höyryvarppaaja eli puutavaran hinaukseen tarkoitettu laiva, ja matkustajalaiva Wiitasaari liikennöivät Keiteleellä. Uittoa oli ruvettu organisoimaan, laivaliikenne kasvoi voimakkaasti ja puutavaran varppaajat kuljettivat myös matkustajia ja rahtitavaraa. Keiteleelle syntyi kuljetusyhtiöitä, kuten Keitele Rederibolag, Kymin lauttayhtiön perustama Päijänteen Laivayhtiö sekä Pohjois-Keiteleen Höyrylaiva Osakeyhtiö. Rautatien valmistuttua alettiin Keiteleen laivaliikenteen aikatauluja sovittaa yhteneväiseksi junaliikenteen kanssa. Reitillä Sumiainen-Suolahti-Äänekoski-Konginkangas-Viitasaari liikennöivät jo mainittu Wiitasaari-laiva, ja konginkankaalaisen kauppias Matti Pasasen omistama matkustajalaiva Kömi.

Rautatien ja höyrylaivaliikenteen ansiosta Suolahteen keskittyi yhä enemmän teollisuutta. Toiminnalle oli leimallista sen levittäytyminen pienempiin yksikköihin Suolahden rantamille ja tuotannon sekä omistussuhteiden vaihtelut. 1890-luvun lopussa perustettu Äänekosken Osakeyhtiö alkoi heti Suolahden radan valmistuttua rakentaa Äänekosken tehtaalta Suolahteen yksityistä kapearaiteista rataa, joka valmistui vuonna 1900. Rataosuus avattiin yleiselle matkustaja- ja tavaraliikenteelle vuonna 1904. Vilkas höyrylaiva- ja höyryjunaliikenne alkoi kasvattaa taajamaa, ja varhaisin ydinkeskusta alkoi rakentua pääosin Oittilan talon maille. 1800-luvun lopulla Suolahteen määrättiin perustettavaksi kestikievari, sillä paikkakunnalle saapui junaa odottavia asiakkaita erityisesti vesiteitse Keiteleeltä. Kestikievari tuli takaamaan matkustajille yöpaikan, ja se velvoitettiin vuodesta 1901 lähtien huolehtimaan matkustajien kuljettamisesta eteenpäin myös vesiteitse.

Rautatie matkustajineen toi uudenlaista kulttuurielämää pienelle maaseutupaikkakunnalle. Kulttuurielämän paikalliseksi keskukseksi muodostui samana vuonna rautatien kanssa valmistunut, arkkitehti Bruno Granholmin suunnittelema asemarakennus. Rautatieasema muodostui sisävesisatamineen pohjoisen Keski-Suomen tavaraliikenteen keskukseksi. Vuosina 1989–1920 asemapäällikkönä toiminut Rudolf Josef Ahonius kestitsi asemalla useita tunnettuja suomalaistaitelijoita Akseli Gallén-Kallelasta Juhani Ahoon. Asemasta tuli paikka jonne kokoonnuttiin harjoittamaan monenlaisia sivistysharrastuksia.

Suolahden vanha asemarakennus on suojeltu osana valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi luokiteltua Suolahden sataman asemaaluetta. Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Sivistystoiminta kasvoi väkimäärän mukana. 1900-luvun alkupuolella Suolahteen perustettiin useita yhdistyksiä ja seuroja, kuten Suomen sahatyöntekijäin liiton Suolahden osasto, metallityöväenliiton ammattiosasto, urheiluseura Suolahden Urho, Suolahden työväenyhdistys sekä Suolahden nuorisoseura. Työväenyhdistys rakennutti oman työväentalonsa vuonna 1907.

Vuonna 1894 Äänekoskelle perustettu Keski-Suomen kansanopisto haluttiin jo vuosisadan lopussa siirtää Suolahteen parempien kulkuyhteyksien ulottuville. Uutta kansanopistoa alettiin rakentaa Suolahden kaakkoispuolelle Vallilaan vuonna 1908. Alueella sijaitsi Mäki-Vallilan vanha tilakokonaisuus, joka purettiin opistorakennusten tieltä. Arkkitehti Yrjö Blomstedt laati piirustukset uudelle opistorakennukselle joka valmistui vuonna 1912. Rakennuksiin tarvittava puutavara saatiin tehtailija Riihijärven omistamalta Lastuniemen sahalta. Opistolla oli koneteknikko Jaakko Pietiläisen suunnittelema ja asentama oma imukaasumoottorilla käyvä sähkölaitos ja Jyväskylän ulkopuolella Keski-

Keski-Suomen kansanopiston jugendtyylinen päärakennus on arkkitehti Yrjö Blomstedtin suunnittelema. Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Suomen ensimmäinen keskuslämmitys, joka on edelleen käytössä. Sittemmin Keski-Suomen Opistona tunnetusta rakennuksesta tuli Suolahden henkisen ja kulttuurisen elämän keskus.

Nuorisoseura kokoontui aluksi Niemelän torpassa, jonka alueelle kylän keskusta rakentui. Rautatieaseman lähistölle niin sanotulle Kukkulalle valmistui vuonna 1909 nuorisoseuralle oma talo, joka ristittiin niin ikään Kukkulaksi. Palstan lahjoittivat maanviljelijä Kustaa Oittila ja kauppias Matti Pasanen, ja hirret lahjoitti sahanomistaja Ali Riihijärvi. Suolahteen kansanopistorakennuksen suunnitellut arkkitehti Yrjö Blomstedt laati myös Kukkulan seurantalolle luonnoksen, jonka pohjalta rakennusmestari F. M. Forselius laati piirustukset. Valmistuttuaan suurikokoisessa rakennuksessa oli tilaa myös matkailijoille, joita enenevissä määrin saapui Keiteleen kautta vesitse tai rautateitse jatkoyhteyksiä odottamaan. Kansalaissodan aikaan rakennukseen koottiin sotavankeja, ja rauhan tultua siellä myös käräjöitiin. 1920-luvulla nuorisoseura-aatteen syrjäyttivät suojeluskunta-aate ja Lotta Svärd -yhdistys, ja Kukkulasta tuli näiden keskuspaikka. Suolahtelaiset käyttivät rakennusta myös kirjastotalona sekä teatteri-, elokuva- ja konserttisalina.

Vesi- ja rautatieliikenteen kehittyneisyydestä johtuen tieyhteydet Suolahteen pysyivät pitkään huonoina, mutta rautatie asetti myös paineita tieyhteyksien parantamiselle. Lähin tie vielä 20 vuotta rautatien valmistumisen jälkeen oli Laukaan ja Rautalammin välinen tie, jonne oli kymmenen kilometrin matka. Ostosmatkoilla käytiin Laukaan kirkonkylällä ja Jyväskylän markkinoilla Keitelettä pitkin vesiteitse tai talvisin kylätietä pitkin hevoskyydillä. Vuosisadan vaihteessa suolahtelaiset vaativat toistuvasti kunnollista tieyhteyttä rakennettavaksi Äänekoskelta Suolahteen ja siitä edelleen Kuusan asemalle. Laukaan kunta ei Rautatiehallituksenkaan ehdotuksesta suostunut tiehankkeeseen. Suolahti liitettiin vuonna 1911 Laukaan pitäjän pohjoisosista ja osasta Saarijärveä muodostettuun Äänekosken vanhaan kuntaan, mikä edisti tiestön kehittämistä alueella. Korkeakoskentie valmistui 1910-luvulla, Äänekosken tie vuonna 1921 ja Sumiaistentie vuonna 1953. Suomen läpi kulkevalle valtatie 4:lle rakennettiin 1930-luvulla tieosuus Laukaasta Suolahden kautta Äänekoskelle. Nelostie kulki Suolahden kauppalan halki 1930-luvulta 1950-luvulle asti nykyistä Keiteleentietä ja Niemelänkatua pitkin, kunnes sille tehtiin uusi linjaus Äänekosken kauppalan länsipuolelle.

Suolahden tehtaat

Suolahti on teollisuuden synnyttämä taajama. Myös Suolahden historia nivoutuu pitkälti sen tehtaiden historiaan. Jo vuonna 1882 perusti Kalle Piiroinen Suolahteen ensimmäisen höyrykäyttöisen yksiraamisen sahan. Rautatien valmistumisvuonna 1898 Elieser Johansson perusti puolestaan Saunalahden pohjukkaan kaksiraamisen sahan, ja Paatelan lahden pohjukassa toimi samalla vuosikymmenellä myös Kalle Leikmanin omistama tervatehdas. 1900-luvun toisella vuosikymmenellä asemaa vastapäätä lahden toisella puolella sijaitsivat Suolahden höyrysaha, höyläämö, höyrymylly, konepaja, valimo, J. J. Pietiläisen veneveistämö ja Ali Riihijärven tiilitehdas. Ensimmäisen maailmansodan aikaan Suolahdessa toimi myös kattohuopatehdas, jonka tuotteita käytettiin yleisesti lähiseutujen rakennusten katoissa.

Oy Suolahden tehtaat perustettiin vuonna 1918 aikana, jolloin teollisuustoiminta oli maailmansodan vuoksi seisahduksissa. Osakeyhtiö hankki omistukseensa rakennettavaa vaneritehdasta varten maa-alan Suolahden Kumpuniemestä ja alueella jo toimineet Suolahden sahan, Ab Bobbinin rullatehtaan sekä Konginkankaalla toimineen Pyyrinlahden sahan, joka rakennuksineen ja koneineen siirrettiin Kumpuniemeen. Sen eteläpuolelle rakennettiin vaneritehdas, joka aloitti toimintansa vuonna 1920. Laitosten oheen pystytettiin myös tervatehdas. Toiminimenä päätettiinkin käyttää monikollista Suolahden tehtaat -muotoa, mikä viittasi siihen että kyseessä oli useampi laitos. Kaksi vuotta perustamisen jälkeen yhtiön nimi muutettiin omistusvaihdoksen myötä muotoon Reposaaren Höyrysaha Oy / Suolahden tehtaat. Riihivuoren saha aloitti toimintansa muutamaa vuotta myöhemmin vuonna 1923.

Rautatieasema pysyi vilkasliikenteisenä ja vaneritehtaan sekä siihen liittyvien muiden teollisuuslaitosten myötä pieni kylä alkoi kehittyä nopeasti. Tuotantolaitosten ympärille syntyi yhdyskuntia, kuten suuremmilta tehdaspaikkakunnilta nimensä johtaneet Sörkänmäki ja Kolikkoinmäki. Tehtaat toimittivat jo varhain sähköä niitä ympäröiville asuinalueille. Vuonna 1929 perustettiin myös tehtaan palokunta ylläpitämään paloturvallisuutta tehtaiden alueella. Palokunta koostui tehtaan työntekijöistä ja työnjohtajista.

1920-luvun loppuun mennessä tehtaan tuotantoa oli laajennettu voimakkaasti. Yhtiö oli kuitenkin joutunut taloudellisiin vaikeuksiin jo paljon ennen vuosikymmenen loppua, jolloin taloudellinen lama syöksi tuotannon laskuun. Tehdas jatkoi kuitenkin toimintaansa useista muutoksista huolimatta. Vanhan sahan toiminta lopetettiin vuonna 1934 ja samalla panostettiin vaneritehtaan koneiston uusimiseen. Tehtaan kapasiteetti nousi uudistuksilla ja myös parantuneet suhdanteet alkoivat vaikuttaa tehtaan toimintaan. Ennen toista maailmansotaa vuosina 1938–1939 rakennettiin vielä uusi viimeistelyosasto sekä konttori.

Talvisota tyrehdytti Suomen ulkomaankaupan, mikä oli vientituotannosta ammentaneelle puunjalostusteollisuudelle kova isku. Tämä sekä pula työntekijöistä, raaka-aineista ja kuljetusvälineistä sekä polttoaineesta laski Suolahden tehtaiden tuotantomääriä radikaalisti. Teollisuus valjastettiin sotatalouden käyttöön, ja vanerista valmistettiin Suolahden tehtailla mm. telttoja ja ahkioita. Sodan aikana elintarvikepula nosti palstaviljelyn suosiota tehtaiden alueella, missä jo aiemmin oli harjoitettu myös maanviljelyä ja karjanhoitoa.

Jatkosodan aikaan kesällä 1942 perustettiin maassamme kolme huomattavaa puunjalostusalan ryhmittymää: Itä-Suomeen Repola-Viipuri Oy, Keski-Suomeen Lahti Oy ja Länsi-Suomeen Rauma-Raahe Oy. Suolahden tehtaat liittyi maantieteellisestä sijainnistaan huolimatta näistä viimeksi mainittuun. Sen sijaan Suolahdessa niin ikään toiminut Riihivuoren saha liitettiin Lahti Osakeyhtiöön.

Suolahden tehtailla syttyi kesällä 1942 tulipalo joka tuhosi tehtaan vanhimman osan eli kolmasosan koko tehtaasta. Tuhoutunut osa tehtaasta saatiin rakennettua kuitenkin nopeasti uudelleen, missä osasyynä oli Suolahden tehtaiden liittäminen osaksi Rauma-Raahe Oy:tä. Tuhoutuneiden koneiden tilalle pystyttiin valmistamaan uudet kotimaassa, missä koneteollisuus oli kehittynyt merkittävästi. Osa konetilauksista suoritettiin Rauman konepajalta. Viiden kuukauden osittaisen keskeytyksen jälkeen oli tehdas jälleen täydessä toiminnassa.

Osa asepalveluksessa olleista miehistä kaatui sotatoimissa, mikä aiheutti muutoksia tehtaan henkilökunnassa. Rajan taakse jääneiltä vaneritehtailta, kuten Pitkärannasta, muutti siirtolaisina Suolahteen alan osaajia, jotka toivat kaivattua täydennystä työvoimapulaan. Sodan jälkeen vienti lähti hitaasti vauhtiin, tuotantoluvut olivat yhä matalat ja myös joitakin lakkoja ja levottomuuksia esiintyi tehtaan työväestön piirissä. Sotaa seuranneina asuntopulan aikoina tehdas rakennutti työväestölleen kuitenkin runsaasti uusia asuntoja.

Jatkosodan aikaan perustetut puunjalostusalan ryhmittymät päätettiin liittää yhdeksi suureksi kokonaisuudeksi vuonna 1952. Perustettu suuryhtiö sai nimekseen Rauma-Repola Osakeyhtiö. Suolahden tehtaille tämä merkitsi uuden laitoksen saamista sen tuotannon piiriin, kun kauppalan alueella vuodesta 1923 toiminut Riihivuoren saha liitettiin osaksi sen toimintaa. Saha täytti Suolahden tehtaisiin kuuluneen, vuonna 1932 lopetetun sahalaitoksen jättämän aukon ja mahdollisti tarjonnan laajentamisen rimalevyihin. Vuoden 1952 laskusuhdanne vaikutti Suolahden tehtaiden toimintaan. Vaneritehdas vähensi 160 työntekijää ja Riihivuoren sahan toiminta pysähtyi puoleksi vuodeksi. Myös Kalliolahden saha ja Petko Oy:n tervatehdas olivat poissa toiminnasta jonkin aikaa.

Tämän jälkeen toteutettiin useita uudistuksia, rakennettiin uutta ja purettiin tehtaiden vanhempaa rakennuskantaa. Jo 1950-luvulla oli uusittu tehtaiden saunalaitos ja samalla perustettiin koneellinen pesula. Molemmat olivat tehtaan työväen lisäksi myös muiden kauppalan asukkaiden käytettävissä. 1960-luvun lopussa valmistunut uusi kuorimo- ja tukkienlajittelulaitos siirsi tukkien käsittelyn kokonaan kuivalle maalle. Tehtaiden pyrkimyksenä oli myös päästä vähitellen eroon heikkokuntoisimmista työväen asuintaloista ja korvata ne uudella. Suunnitelma toteutettiin perustamalla kiinteistöosakeyhtiö Neuvoksenkulman, joka rakennutti vuonna 1970 Niemelänkadun alkupäähän kolmikerroksisen ja 30 huoneistoa käsittävän kerrostalon työväen asuintarpeisiin.

Ilmakuvassa Suolahden taajamasta vuodelta 2006 näkyy kuvan yläreunassa tehdasalueen sijoittuminen Saunalahteen, muusta taajamarakenteesta erottuvaksi omaksi kokonaisuudekseen. Kuva: Äänekosken kaupunki.

Suomen metsäteollisuus kasvoi ja kansainvälistyi huomattavasti 1960–1980-luvuilla. Suolahden tehtaat tuli vuonna 1986 Metsäliiton Teollisuuden alaiseksi. Nimi muuttui seuraavana vuonna G. A. Serlachius Oy:n kanssa tehdyssä fuusiossa Metsä-Serlaksi. Jo vuonna 1990 Suolahden tehtaat tuli osaksi Finnforest Oy -konsernia, joka vuonna 2000 toteutetun fuusion jälkeen muutti nimensä Finnforest Oyj:ksi. Suolahden tehtaita kehitettiin uusimalla koivuyksikkö 1990-luvun alussa ja käynnistämällä havutehdas vuonna 1995.

Vuonna 2006 Finnforest sulautettiin Metsäliitto Osuuskuntaan, ja sen nimi muuttui Metsäliiton Puutuoteteollisuudeksi. Vuonna 2008 vihittiin käyttöön Suolahden uusin vaneritehdas, Metsäliiton Puutuoteteollisuuden vanerin jatkojalostustehdas. Se oli tuolloin yksi suurimmista puutuoteteollisuuden investoinneista Suomessa. Kaiken kaikkiaan Suolahden vaneritehtaiden kerrottiin tuolloin työllistävän 600 henkilöä. Tehdas tuli tukemaan työllisyyttä ja vanerituotannon säilymistä ja edelleen kehittämistä Suolahdessa. Nimi muuttui jälleen vuonna 2012 kun Metsäliitto-konserni otti käyttöön nimen Metsä Group. Sen alaisesta Metsäliiton puuteollisuudesta tuli Metsä Wood, jonka osana ovat tätä kirjoittaessa myös Suolahden tehtaat.

Nyt tehdyn inventoinnin puitteissa ei inventoitu Suolahden tehdasaluetta, mutta Timo Kantonen on kuvaillut alueen tilannetta 1990-luvulla. Tehtaan alueella oli tuolloin jäljellä joitakin fragmentteja vanhemmasta rakennuskannasta. Koivuvanerin pinnoitus- ja sahauslinjat toimivat osittain 1920–1940-luvuilta peräisin olevissa rakenteissa, mutta suurin osa muusta tehtaasta oli uudempaa tuotantotilaa. Pystyssä oli myös vuodelta 1929 peräisin oleva 65 metrin korkuinen, rautavantein tuettu savupiippu. Kumpuniemen henkilökunnan asuinrakennuksista jäljellä olivat ainoastaan johtajan asunto ja uudempi tiilinen pientalo.

Suolahden kasvu kauppalaksi

Suolahti oli 1930-luvun alussa kasvanut reilulla 3 200:lla asukkaallaan asukasluvultaan suurimmaksi taajamaksi Äänekosken kunnassa. Yhdyskunnan väkiluku oli kolminkertaistunut rautatien valmistumisen ja teollistumisen johdosta, kun paikkakunnalle alkoi muuttaa työn perässä yhä enemmän väkeä. Kylässä oli järjestetty monia yhdyskunnan yhteisiä asioita, kuten vapaapalo-

kunnan perustaminen vuonna 1926. Vuonna 1907 rakennetun puurakenteisen kansakoulun rinnalle oli vuonna 1926 rakennettu koulun kasvaneisiin tarpeisiin uusi tiilirakenteinen ja rapattu kansakoulurakennus. Suuren yhdyskunnan asioiden hoitoa varten oli oman kunnallishallinnon saaminen tullut välttämättömäksi ja tehtaan johtokin taisteli sen saavuttamiseksi. Suolahti saikin kauppalan oikeudet vuonna 1932, kun Äänekosken kunta jaettiin Äänekosken ja Suolahden kauppaloiksi sekä Äänekosken maalaiskunnaksi. Kauppala aloitti toimintansa silloisessa Sormusen talossa, joka sijaitsi tuolloin keskuskadulla osoitteessa Keiteleentie 28. Vuonna 1936 kauppala siirtyi Katvelankatu 10:ssä sijainneeseen Katvelan taloon, mistä se jatkosodan aikana muutti Satamakadulle entiseen Suomen yhdyspankin rakennukseen.

Suolahden teollisuuskeskuksen rakennettu ympäristö oli 1930-luvulla rautatieaseman ympäristöä lukuun ottamatta vielä hajanainen. Suuret puutavaramäärät, kuten pitkät paperipuupinot ja tukkikasat sekä kesäisin Keiteleen pohjukan täyttäneet tukkilautat olivat osa Suolahden yleisilmettä. Yhdyskunnan tori sijaitsi suoperäisellä maalla Jyväskylän radan ylikäytävän lähellä. Jo 1930-luvulla Suolahden katukuvassa olleista rakennuksista jäljellä ovat vanhan rautatieaseman lisäksi vanhat kansakoulurakennukset Virastokadun ja Äänekoskentien risteyksessä. Vuonna 1939 laadittiin kauppalalle ensimmäinen asemakaava. Siihen oli jo merkittynä tulevan uuden aseman paikka myöhemmin rakentuneen Asemakadun eteläpäähän.

Työläisten rakentamat vaatimattomat omakotialueet olivat aikalaiskuvauksen mukaan ryhmittyneet keskustan ympärille ikään kuin pieniksi esikaupungeiksi. Suolahden tehtaiden ympäristössä lahden länsirannalla oli rakennustoiminta hieman järjestäytyneempää. Tehtaiden sähkölaitos valaisi koko yhdyskunnan. Keskustan tuntumaan, Iinankadun ja Kellosepänkadun alueelle rakentui 1920- ja 1930-luvuilla parikymmentä taloa käsittänyt Kukkulamäen asuinalue, jonka rakensivat Suolahden käsityöläiset, kauppiaat ja tehtaiden työväestö. Alueen Keiteleentien puoleiseen päätyyn rakentui 1930–1940-luvun aikana myös funkisvaikutteisia liikerakennuksia.

Keiteleentien varteen 1940-luvun alussa rakentunut varhainen keskusta ilmentää ajan liike- ja asuinrakentamisen ihanteita. Niin kutsutun Väisäsen talon suunnitteli talousneuvos Matti Väisänen vuosina 1938–1939, ja se oli Suolahden ensimmäinen kivestä tehty liiketalo. Jo 1940-luvulla rakennusta korotettiin kerroksella. Samaa tyylisuuntaa edustaa Säästöpankin vuonna 1946 valmistunut liikerakennus, jonka suunnittelu arkkitehti Erkki Huttunen. Sekä Iinankadun–Kellosepänkadun asuinrakennusten kokonaisuus että Keiteleentien liikerakennukset on listattu maakunnallisesti arvokkaiden rakennettujen ympäristöjen joukkoon.

Näkymä Suolahden keskustasta 1950-luvun loppupuolelta. Kuvan keskiosassa Keiteleentien maakunnallisesti arvokkaat liikerakennukset, eli Väisäsen talo ja Säästöpankin talo. Taempana vuosikymmenen alkupuolella uudeksi keskuskaduksi rakennettua Asemakatua, jonka varrelle on valmistunut kuvan oikeassa reunassa näkyvä uusi kansakoulu. Asemakadun taakse piirtyy niin ikään maakunnallisesti arvokas Iinankadun ja Kellosepänkadun asuin- ja liikerakennusten kokonaisuus. Kuvan oikeassa yläkulmassa näkyy myös vuonna 1954 valmistunut Kansantalo. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

Kasvaneen Keski-Suomen opiston alueelle rakennettiin toinen opistorakennus, joka valmistui vanhan päärakennuksen läheisyyteen vuonna 1930. Rakennuksen suunnitteli kouluhallituksen yliarkkitehti Alsten. Tilaa tarvittiin pian lisää, joten kaksikerroksista rakennusta korotettiin kerroksella jo vuonna 1948, ja sen aumakatto muutettiin harjakatoksi.

Erilaisia uskonnollisia ryhmiä oli alkanut muodostua Suolahteen 1900-luvun alkupuolella. Äänekosken seurakuntaan kuulunut tehdasyhdyskunta kaipasi pitkään omaa kirkkoa tai vähintäänkin rukoushuonetta. Seurakuntatalo rakennettiin viimein välirauhan aikaan vuonna 1940 emäntä Silja Rivan lahjoittamalle tontille. Se muutettiin sittemmin kirkoksi rakentamalla sen pohjoispäätyyn torni. Arkkitehti Georg Henrikssonin suunnittelema, myöhäisfunktionalismia edustava rakennus oli ensimmäisiä seurakuntakeskustyyppisiä asuin- ja toi-

Suolahden vuonna 1940 valmistuneen seurakuntatalon suunnitteli arkkitehti Georg Henriksson. Rakennus muutettiin sittemmin kirkoksi lisäämällä siihen torni. Oikealla uusi seurakuntatalo, joka rakennettiin kirkon läheisyyteen Pajakadulle kahdessa vaiheessa vuosina 1974 ja 1978 rakennusarkkitehti Unto Ilomäen suunnitelmin. Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

mitiloja sisältäneitä kirkkoja, jollaiset yleistyivät vasta 1960-luvulla. Rakennus on luokiteltu maakunnallisesti arvokkaaksi. Suolahden kauppala erotettiin Äänekosken seurakunnasta omaksi seurakunnakseen vuonna 1946.

Talvi- ja jatkosodan aikaan Kukkulan nuorisotalorakennus toimi reserviläisten kokoontumispaikkana ja rintamalle matkaavien väliaikaisena majoitustilana. 1940-luvulta rakennus oli Suolahden yhteiskoulun kannatusyhdistyksen, Suolahden urheilijoiden sekä seurakunnan omistuksessa. Sotien jälkeen vuonna 1944 Suolahteen evakuoitu Elisenvaaran yhteiskoulu liittyi rakennuksen käyttäjien joukkoon muutamaksi vuodeksi ennen siirtymistään Kyröön. Tilalle perustettiin Suolahden oma, yksityispohjainen yhteiskoulu. Rakennus koki näinä aikoina useita muutoksia, joissa se riisuttiin kansallisromanttisesta asusta koulumaisen pelkistettyyn asuun.

Suurten ikäluokkien syntyminen, siirtoväen nopea asuttaminen, valtiojohtoinen rakentamisen ohjaus sekä materiaalipula leimaavat sotien jälkeistä aikaa Suomessa. Asutuslainsäädäntö ja sen mukanaan tuoma valvonta sekä lainsäädäntöä täydentävä asetus vuodelta 1946 lisäsivät valvottua rakentamista myös maaseudulla. Tämän lisäksi perustettiin rakennuslautakunta vuonna 1949. Rakennusmestarit tulivat hoitamaan kunnallisen rakennustoiminnan valvomista.

Sodan jälkeen kauppalassa toteutettiin useita rakennushankkeita kuten terveystalo, viemäröinti, katuvalaistus, uusia katuja ja puistoja sekä uusi tori. Suolahden keskusta painottui vielä tuolloin vanhan rautatieaseman läheisyyteen. Ensimmäiselle ja toiselle kauppalanosalle laadittiin asemakaavan muutos vuonna 1949. Kauppalan rakennusmestari Tauno Rauhala oli alusta lähtien valvomassa kunnallista rakentamista vuonna 1946 perustetussa rakennustoimikunnassa. Uuden kansakoulun rakentamista pidettiin ensisijaisena urakkana. Tärkeysjärjestyksessä toisiksi asettuivat kunnalliskodin ja kunnansairaalan rakentaminen. Suurikokoinen, nelikerroksinen ja rappauspintainen uusi kansakoulurakennus valmistui vuonna 1952. Maakunnallisesti arvokkaasta entisestä kansakoulurakennuksesta tuli kauppalantalo, jonka julkisivuun ripustettiin uusi kurkiaiheinen vaakuna. Sen luonnosteli suolahtelainen käsityönopettaja Eero Sarras ja lopulliseen muotoonsa sen suunnitteli taiteilija Olof Eriksson. Vuonna 1952 rakennettiin myös uusi rautatieasema vuonna 1943 valmistuneen leveäraiteisen radan varrelle. Samaan rakentamiskauteen liittyi myös seuraavana vuonna Vaneritehtaankadulle valmistunut vesitorni. Vanha asema jäi tämän jälkeen rautatieläisten virkistyskäyttöön. Asemakatu tuli toimimaan paraatikatuna vanhan ja uuden aseman välillä, vaikkakin koulun kohdalla kadun rakentamista rajoitti pitkään suurikokoinen kivi. Myös tori siirrettiin 1950-luvun aikana Niemelänkadulta uuden keskuskadun varteen. Paikkakunnalla historiallisesti voimakkaan vasemmiston tärkeäksi kokoontumispaikaksi muodostui Kisakadun varteen vuonna 1954 valmistunut Kansantalo.

Maanviljelysseuran Keskusliittoon perustettiin asutusvaliokunta edistämään rakennustoiminnan käynnistymistä. Valiokunnan jälleenrakennusaikana suunnitteleman yli sadan maatalouspiirustuksen kokoelman lisäksi myös sosiaaliministeriö ja Suomen Arkkitehtiliiton Jälleenrakennustoimisto suunnittelivat oman tyyppitalokokoelmansa vuosina 1941–1952. Tyyppipiirustusten avulla rakentaminen tehtiin mahdollisimman edulliseksi, nopeaksi ja rakenteellisesti kestäväksi. Jälleenrakennuskauden asuinrakennusten pohjakaava ja ulkoasu erosivat perinteisestä maatilarakentamisesta. Julkisivuiltaan laudoitettujen, puolitoistakerroksisten tyyppitalojen neliömäisessä pohjaratkaisussa tilat rakentuivat keskeismuurin ympärille ja olivat hyvin muokattavissa. Jälleenrakennuskauden puolitoistakerroksisia ja myös joitakin yksikerroksisia omakotitaloja rakennettiin keskustan tuntumaan sen kaakkoispuolelle Kisakadun ja Harjulankadun välimaastoon. Kauemmas keskustasta tuon aikakauden asuintaloja rakennettiin Äänekoskentien eteläpuolella sijaitsevaan Alkulaan ja jonkin verran myös radan ja Suolahdentien väliselle alueelle.

Vaikka Suolahdessa rakennettiin paljon vuonna 1952, vaikutti saman vuoden laskusuhdanne merkittävästi Suolahden tehtaiden toimintaan. Vaneritehdas vähensi 160 työntekijää ja Riihivuoren sahan toiminta pysähtyi puoleksi vuodeksi. Myös

Kalliolahden saha ja Petko Oy:n tervatehdas olivat poissa toiminnasta jonkin aikaa. Sisä-Suomen sairaalan, Suolahti-Sumiainen -tien ja Suolahti–Haapalahti -radan rakentaminen sekä uuden aseman alue työllistivät kuitenkin paikallisia.

Teollisuustaajama kasvaa sotien jälkeen merkittäväksi laitospaikkakunnaksi

Sisä-Suomen sairaala valmistui Tallilan tilana tunnetulle Suolahti-nimiselle maa-alueelle vuonna 1953. Maat olivat siirtyneet jo aiemmin kauppalalle, joka myi ne Keski-Suomen sairaanhoitopiirin kuntainliitolle. Vuotta aiemmin oli tullut voimaan uusi mielisairaslaki, mikä jakoi sairaalat vaikeasti ja akuutisti sairastuneille tarkoitettuihin A-sairaaloihin ja lievemmin sairastuneille tarkoitettuihin B-sairaaloihin. Sisä-Suomen sairaala oli valmistuessaan Suomen ensimmäinen B-mielisairaala. 1900-luvun alkupuolen psyykkisten sairauksien hoitoon tarkoitettujen sairaalalaitosten rakentamiskausina ei Keski-Suomen alueelle ollut rakennettu yhtään tämän alan sairaalaa. Sairaalan toiminnassa yhdistyvät sosiaalihuollollinen ja sairaanhoidollinen toimintatapa, ja sen ympäristössä harjoitettiin työhoitomuotoina maanviljelyä ja karjanhoitoa, puutarhanhoitoa ja marjanpoimintaa sekä sisätiloissa puu- ja käsitöiden tekoa sekä askartelua. Omaksi yhdyskunnakseen muodostunutta sairaalaa laajennettiin jo vuosina 1956–1960 ja saneerattiin ja laajennettiin jälleen 1980-luvun puolivälissä. Sisä-Suomen sairaala lakkautettiin vuonna 2008. Rakennus on edelleen sairaanhoitopiirin omistuksessa, ja siinä on sairaalan loputtua ollut vuokralaisena Mehiläinen konsernin alainen Leivoyhtiöt Oy, joka tarjoaa palveluita lastensuojelun, lasten psykiatrian ja mielenterveyskuntoutuksen alueilla.

Sisä-Suomen sairaalan aluetta. Kuva: Juuso Väisänen 2006, Keski-Suomen museo.

Uutta Suojarinteen vajaamielislaitosta alettiin rakentaa keskustan kaakkoispuolelle vuonna 1964, mikä hetkellisesti helpotti Sisä-Suomen sairaalan potilasruuhkaa. Suojarinteen rakentamisen taustalla oli vuoden 1958 vajaamielislaki, jossa Suomeen hahmoteltiin muiden Pohjoismaiden esimerkin mukaista vajaamielisten hoitolaitosverkostoa. Lain tarkoituksena oli taata kehitysvammaisille oikeus oppimiseen ja koulunkäyntiin, mutta keskuslaitosten verkoston rakentaminen vei vielä monta vuosikymmentä. Laitoshoidon verkostoa suunniteltiin vajaamielishuollon suunnittelukomiteassa, joka määritteli maantieteellisin perustein 15 vajaamielispiiriä. Jo vuonna 1954 Keski-Suomen maakuntaliitto oli perustanut psykiatrisen huollon neuvottelukunnan, jonka kontolla oli asian järjestäminen Keski-Suomessa. Neuvottelukunnan jäsenistöön kuului asiasta vuonna 1959 päätettäessä Suolahden kauppalanjohtaja Vilho Meritie, jolla epäillään olleen suuri vaikutus siihen että laitos sijoitettiin juuri Suolahteen. Suolahden kauppala teki vuonna 1960 itse aloitteen kuntainliiton perustamisesta vajaamielislaitosta varten. Suojarinteen keskuslaitoksen kuntainliitos perustettiin vuonna 1962, ja siihen kuului 34 silloisen Keski-Suomen läänin kuntaa. Laitoksen sijoituspaikasta käytiin kova kamppailu ja äänestyksen voitti Suolahti. Yhtenä merkittävänä syynä oli uusien työpaikkojen tarve paikkakunnalla.

Keskuslaitoksen paikaksi kaavoitettiin alue Suolahden kaakkoisosaan Suojärven rannalle. Suojarinteeksi nimetty alue rakentui vuosien 1964–1969 aikana neljässä vaiheessa. Alueeseen liittyi tiiviisti myös Riihijärventielle sijoitetut kolme asuinkerrostaloa (Riihijärventie 8–12). Laitoksen rakentamiseen ei voitu ottaa oppia maan muista samaan tarkoitukseen rakennetuista rakennuksista, sillä ne olivat vanhempia. Haluttiin luoda uudenlaiset, käyttötarkoitusta vastaavat tilat, joihin sisältyisivät tilat niin asukkaille kuin tukipalveluille ja hallinnolle. Kaiken kaikkiaan alueelle valmistui kymmenen osastorakennus-

Suojarinteen keskuslaitoksen alue näkyy etualalla 1960-luvulla otetussa ilmakuvassa. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

ta, talousrakennus, hallintorakennus, koulu-terapiatalo, kaksi henkilökunnan rivitaloa autotalleineen, johtajien asuintalot, ja kymppitaloksi kutsuttu korkea asuinkerrostalo Savontien varteen. Viidennessä vaiheessa oli suunniteltu rakennettavaksi vielä kolme apilataloa osastoiksi. Nämä oli tarkoitus sijoittaa alueen keskiosaan, mutta koska rakentaminen oli aloitettu reunoilta, jäi alueen keskelle laaja nurmikenttä. Mainittujen rakennusten lisäksi alueella oli vanha rantasauna.

1980-luvulla lähes kaikki hoito-osastot peruskorjattiin. Hallinto- ja talousrakennuksia lukuun ottamatta tasakatot muutettiin aumakatoiksi. Koulu- ja terapiataloa laajennettiin vuonna 1984 ja hallintorakennusta vuonna 1987. Täysin uutena on rakennettu ainoastaan asukkaiden rantasauna vuonna 1990. Lisäksi talousrakennuksessa sijainneen ruumiskylmiön viereen valmistui pieni kappeli vuonna 1997.

Kuntayhtymän toiminta oli laajimmillaan vuonna 1992, mutta yhteistyö kuntien kanssa oli alkanut rakoilla. Tuolloin alkoi hajauttamistoiminta, missä kunnat muuttivat aikaisemmasta yhdestä suuresta laitoksesta omat kehitysvammaiset asukkaansa hallinnoimiinsa omiin pienempiin yksiköihin. Suojarinteen kehitysvammalaitoksessa yritettiin yhä pienemmillä kuntaosuuksilla ylläpitää entistä palvelutasoa ja keskityttiin asumispalvelujen hajautuksen jälkeen vaikeimmin vammaisten laitoshoitoon. Suojarinne laajensi asuntolatoimintaansa

kuitenkin vielä 1990-luvun lopulla avaamalla autetun asumisen yksikön sekä ohjatun asuntolan Suolahteen. Suojarinteen säilyminen, talous ja työpaikat yritettiin turvata vielä vuonna 2000, kun Suojarinteen kuntayhtymä möi kolme rakennusta Suolahden kaupungille vanhustenhuollon käyttöön. Suojarinteen viimeinen varsinainen toimintavuosi oli 2006, jonka jälkeen kaikki palvelut siirrettiin kuntiin ja Keski-Suomen vammaispalvelusäätiölle. Kuntayhtymä lakkautettiin vuoden 2008 lopussa.

Kaupungistumisen aika – keskusta-alue muotoutuu nykyasuunsa

Kasvanut Suolahden kauppala muuttui naapurikuntansa Äänekosken esimerkkiä seuraten kaupungiksi vuonna 1977, jolloin keskustaajaman asukasluku oli 5 100. Samalla vanhasta kansakoulutalosta kauppalantaloksi muuttuneesta kivitalosta tuli kaupungintalo. Suolahdessa merkittävä rakentamisen aika kesti 1960-luvun loppupuolelta aina 1980-luvulle, jolloin kaupunki sai pitkälti nykyisen asunsa. Keskusta-aluetta rakennettiin merkittävän tehdaspaikkakunnan profiilille sopivaksi kaupunkimaiseksi ympäristöksi. Tämän lisäksi monet yritykset aloittivat toimintansa paikkakunnalla, ja Jyväskylässä toiminut Valmet Oy:n traktoritehdas laajensi toimintaansa Suolahteen vuonna 1969.

Merkittävimmin Suolahden kaupunkikuvaa määrittävät Äänekoskentieltä kaupunkia lähestyttäessä suurikokoiset kerrostalorakennukset. Korkeat pistetalot rakennettiin Asemakadun länsipuolelle Koulukadun ja Hopeapajunkadun väliin vuosina 1967–1977. Toisen maisemallisesti merkittävän kokonaisuuden Suolahden keskustan ohittava kohtaa liikenneympyrän kaakkoispuolella, mihin valmistuivat ensin 1960-luvulla kolme Suojarinteen henkilökunnan kolmikerroksista pitkänmallista asuinkerrostaloa, ja 1980-luvun aikana toiset kolme samanmallista asuinkerrostaloa. Vinosti katulinjaan nähden sommitellut rakennukset muodostavat yhtenäisen kaupunkimaisen kokonaisuuden päätien varteen. Keskustan länsipuoli kaavoitettiin pitkälti kerrostalovaltaiseksi alueeksi. Kerrostalojen alta purettiin vuonna 1970 muun muassa kaupungintalon pohjoispuolella sijainnut työväenyhdistyksen työväentalo.

Asemakadun soinen ympäristö oli vielä 1960-luvun lopulla keskeneräinen. Joitakin asuinkerrostaloja sekä liikerakennuksia, kuten 1967 valmistunut ostoskeskus, oli noussut avaraan maisemaan korkean kansakoulurakennuksen rinnalle. Ympäristöä suunniteltiin autojen ehdoilla, mistä viestivät liikerakennusten eteen ja niiden väleihin sijoitetut pysäköintialueet. Asemakadun yleisilmeestä tuli täten avara, mitä korosti pysäköintialueiden lisäksi liikerakentamisen mataluus. Kadun läheisyyteen sen molemmin puolin rakentui kuitenkin korkeampia kerrostaloja, ja erityisesti kadun itäpuolelta purettiin vanhoja rakennuksia uusien tieltä 1960- ja 1970-luvuilla. Tänne nousi myös 1970-luvun puolivälissä helsinkiläisen arkkitehtitoimisto Laila Niemiojan suunnittelema,

Katvelan päiväkodin lasten talvileikkejä 1980-luvulla. Taustalla näkyvät 1970-luvun puolivälissä valmistuneet punatiiliset yritystalo sekä terveysasema, joka purettiin vuonna 2014. Kuva: Terho Poikolainen, Äänekosken kaupunginmuseo.

Telakkakadun koulu alkuperäisessä asussaan. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

nyt jo purettu terveysasemarakennus, ja sen viereen jyväskyläläisen arkkitehtitoimisto Olavi Norosen suunnittelema yritystalo. Punatiiliset rakennukset edustivat ajalleen tyypillistä tasakattoista ja tummasävyistä arkkitehtuuria.

Paikkakunnan kehitykselle merkittävää julkista rakennuskantaa valmistui myös ydinkeskustan ulkopuolelle. Näistä merkittävimpiä on jo käsitelty Suojarinteen keskuslaitoksen alue, jossa arkkitehtuuri on matalaa ja julkisivut vaaleat. Itäisen Telakkakadun varteen valmistui kahdessa osassa uusi, kuopiolaisen Arkkitehtitoimisto Väinö Niemisen suunnittelema yhteiskoulu- ja uimahallirakennus vuosina 1968–1970. Yhteiskoulun toiminta siirtyi Telakkakadulle Kukkulan koulurakennuksesta, joka puolestaan siirtyi Suolahden työväenopiston haltuun. Uuden koulurakennuksen julkisivut oli vuorattu punatiilen lisäksi vaaleilla julkisivulevyillä.

Kirkon läheisyyteen Pajakadulle rakennettiin kahdessa vaiheessa vuosina 1974 ja 1978 rakennusmestari Unto Ilomäen suunnittelema Suolahden seurakuntatalo. Vuonna 1975 taajama sai puolestaan uudenaikaisen majoituspaikan, kun rakennusmestari Aarne Ilveksen suunnittelema Hotelli Keitele valmistui keskustan lounaispuolelle Äänekoskentien ja Suolahdentien risteyksessä sijaitsevalle korkealle maisemapaikalle. Molemmat rakennukset ovat niin ikään ajalleen tyypillisiä matalia punatiilirakennuksia ruskeine yksityiskohtineen.

Elinkeinojen rakennemuutoksen myötä väkeä muutti työn perässä maaseudulta kaupunkeihin ja kuntakeskuksiin. Suolahden keskustan ympäristöön rakennettiin runsaasti omakotitaloja, jotka poikkesivat jälleenrakennuskauden puolitoistakerroksisista omakotitaloista. Pienempi huonekorkeusvaatimus ja maanvaraiset perustukset madalsivat taloja. Yksikerroksisuus korosti asumismukavuutta ja suljetusta tilajaosta siirryttiin ilmavampiin ja avarampiin tiloihin. Talojen malli leveni hieman suorakaiteesta ja kattolinja loiveni harjakatosta pulpettikattoon ja tasakattoon. Tämän tyyppisten talojen ajateltiin myös sopivan paremmin ympäröivään luontoon. Julkisivumateriaalit vaihtuivat 1960-luvun puuta, tiiltä ja elementtijulkisivulevyjä yhdistelleistä vuorauksista 1970- ja 1980-luvuilla tummiin ja vaaleisiin tiilivuorauksiin ja aumakattomalliin. Keskustan kaakkois- ja länsipuolelle rakennettiin samaa tyylillistä kehityskaarta mukaillen myös useita asuinrivitaloja.

Suolahden keskustaa ja sen ympäristöä oli rakennettu vauhdilla. 1980-luvulle tultaessa nähtiin tarpeelliseksi kiinnittää huomiota ympäristön viihtyvyyteen

muun muassa parantamalla Asemakadun rakennetta. Keskusraitin itäpuoleiset punatiiliset terveyasema ja yritystalo saivat rinnalleen vuonna 1984 arkkitehtitoimisto Olavi Norosen Kisakadulle suunnitteleman valtion Virastotalon, joka edustaa niin sanottua oulunkoululaista punatiilipostmodernismia. Vuosikymmenen lopussa Äänekoskentien ja Asemakadun risteykseen valmistui punatiilellä ja vaaleilla julkisivulevyillä vuorattu liikerakennus. Vuosikymmenen aikana rakennettiin Suolahteen myös kaksi merkittävää kulttuurirakennusta. Suolahden kirjasto sai matalan ja vaaleapintaisen kirjastorakennuksen Asemakadulle koulun viereen 1980-luvun alussa. Vuosikymmenen lopun merkittävin rakennushanke Suolahdessa oli puolestaan kulttuuritalo Suolahtisalin rakentaminen. Akustisesti korkeatasoisen konserttisalin sisältänyt rakennus valmistui vuonna 1989 Keski-Suomen opiston yhteyteen, ja oli valmistuessaan merkittävä kulttuurikeskus paitsi Suolahdelle myös koko Ääneseudulle.

Asemakatu 1980-luvulla pohjoisesta kuvattuna. Kuva: Äänekosken kaupunginmuseo.

Kohti uutta Äänekoskea – Suolahden kehitys viime vuosikymmenten aikana

Suolahden asukasluku oli 1990-luvulla uudelle vuosituhannelle saavuttaessa vakiintunut noin 6 300:aan asukkaaseen. Kaupungin keskusta oli 1990-luvulle tultaessa rakentunut pitkälti nykyilmettä vastaavaan tilaan. Merkittäviä uudisrakennushankkeita ei siellä tämän jälkeen ole toteutettu. Sen sijaan Paatelan alueella saivat vihdoin toteutuksensa jo 1800-luvulla kaavaillut kanavointisuunnitelmat. Sinne avattiin vuonna 1993 Keiteleen ja Päijänteen välisen korkeimman sulun omaava Paatelan kanava, joka yhdistää Keiteleen ja Kuhnamojärven. Hankkeen takana oli metsäteollisuus, joka tarvitsi kanavan puiden uittoa varten. Kanavan rakentamisesta vastasi kahdenvälisen kaupan velkatöinä Neuvostoliitto. Viimeiset uitot kanavassa kulkivat vuonna 2002. Kanavan ylitse kulkee Paatelan silta ja sen läheisyydessä on myös vierasvenesatama.

Puun rautatiekuljetuksen päättyminen Suolahdessa vuonna 1993 mahdollisti kaupungille vanhan rautatieaseman ja ratapihan uudelleenkäytön. Kaupunki hankki osan alueesta omistukseensa ja kaavoitti alueen museorautatien, höyryperinteen ja vesiliikenteen tukikohdaksi sekä virkistys- ja kulttuurikäyttöön. Merkittäväksi paikallistapahtumaksi muodostui alueella vuodesta 1995

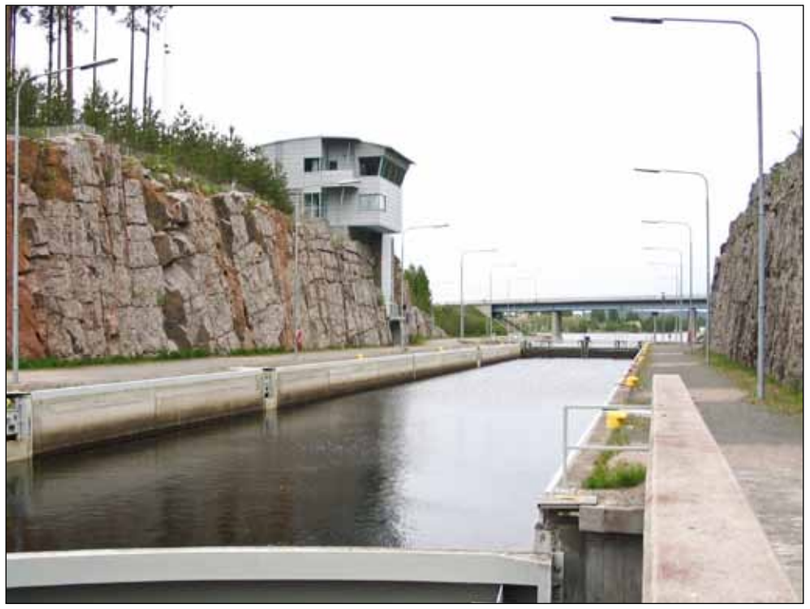

Paatelan kanava vuonna 2006. Kuva: Juuso Väisänen, Keski-Suomen museo.

järjestetty Suolahden Suuri Höyryfestivaali, jolla juhlistettiin sekä muistettiin taajaman historiaa höyryjunien ja höyrylaivojen keskuksena. Vesi- ja rautatieliikenteen toiminnallinen erikoismuseo Keitele-Museo Oy tuli toimimaan Suolahden satamaan ja vanhalle rautatieasemalle. Yhtiö oli jo vuodesta 1988 hoitanut paikalla museojunaliikennettä.

Suolahden sosiaali- ja terveysalan oppilaitos sai 1990-luvulla tilat Kukkulan työväenopiston talosta. Rakennusta käyttivät myös paikalliset järjestöt ja taiteilijaseura. Rakennus purettiin 2010-luvun alkupuolella.

Kehitys on 2000-luvulla johtanut palveluiden keskittämiseen kuntaliitosten avulla. Vuonna 2007 Suolahden kaupunki liitettiin valtioneuvoston päätöksellä yhdessä Sumiaisten kunnan kanssa osaksi tuolloin syntynyttä uutta Äänekosken kaupunkia. Kuntaliitoksen myötä entisen Äänekosken kaupungin kolmen postitorven vaakuna korvattiin Suolahden kaupungin lintuaiheisella vaakunalla. Hallinto keskittyi Äänekoskelle, minkä seurauksena Suolahden kaupungintalo jäi tyhjilleen.

Suolahden keskustassa ei 2000-luvulla ole ollut merkittäviä uudisrakennushankkeita, vaan on keskitytty sekä vanhemman rakennuskannan korjaamiseen että sen purkamiseen käyttämättömänä. Asemakadun varrella 2000-lukulaista ilmettä edustaa uusittu S-marketin rakennus harmaine julkisivulevyineen. Useat liiketilat ovat tyhjillään taloudellisesti vaikeiden aikojen ja palveluiden muualle keskittymisen seurauksena. Uudisrakentaminen on viime vuosien aikana keskittynyt Suojarinteen hoitolaitoksen alueelle, missä vanha rakennuskanta tekee tilaa uudelle palvelulaitos- ja asuinrakentamiselle.

Näkymiä Keiteleentieltä, jolla sijaitsevat mm. maakunnallisesti merkittäviksi rakennetuiksi ympäristöiksi luokitellut Säästöpankin ja Väisäsen liike- ja asuintalot. Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Suolahden rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014

Suolahden rakennuskantaa inventoitiin ensimmäisen kerran vuonna 1981 ja viimeksi vuonna 2006. Vuoden 2014 modernin rakennusperinnön inventointi keskittyi sodanjälkeisen rakennuskannan kartoittamiseen paitsi Suolahden ydinkeskustassa, myös sen laitamilla, jonne sijoittuu taajamakehitykselle merkittävintä sotienjälkeisen ajan hyvinvointirakentamista edustavaa rakennuskantaa. Modernin rakennusperinnön inventoinnin yhteydessä tarkasteltiin myös alueelta aiemmin inventoitujen kohteiden nykytilaa. Tässä yhteydessä on todettava, että inventoinnin ulkopuolelle jäi ajan puutteen vuoksi modernin ajan rakennuksia ja aluekokonaisuuksia, jotka tulisi myöhemmässä vaiheessa saattaa tarkemman tutkimuksen piiriin. Tällaisina mainittakoon muuan muassa useat keskustaa ympäröivät arkkitehtonisesti yhtenäiset asuinalueet ja rakennuskokonaisuudet, joista tämän inventoinnin puitteissa pystyttiin tarkastelemaan ainoastaan Riihijärvenkadun punatiilisten omakotitalojen ryhmää.

Suolahden rakennuskanta on kerroksellista, ja kuvastaa eri aikakausien rakentamistapaa ja historiallisia ilmiöitä. Rakennukset ilmentävät paikkakunnan historiaa, elinkeinojen, liike-elämän ja palveluiden kehitystä sekä rakentamisen muutosta. Merkittävimmät vanhat jäljellä olevat julkista puuarkkitehtuuria edustavat rakennukset ovat satama-alueella sijaitseva vanha rautatieasema sekä Keski-Suomen kansanopiston päärakennus taajaman kaakkoisosassa. Molemmat edustavat Suolahden kehityksen varhaisvaiheita ja kuuluvat valtakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen joukkoon. Puinen kansakoulutalo vuodelta 1907 on näiden ohella vanhinta ja historiallisesti merkittävintä rakennuskantaa Suolahdessa. Koulu ja sen vieressä sijaitseva niin ikään historiallisesti arvokas rapattu tiilirakenteinen uudempi kansakoulu – ja kaupungintalorakennus vuodelta 1926 ovat maakunnallisesti arvokasta rakennettua ympäristöä. Tähän arvoluokkaan kuuluu myös Iinankadun ja Kellosepänkadun kokonaisuus keskustan itäpuolella. Alueeseen kuuluu 1920- ja 1930-luvuilla rakentunut työväestön asuinalue sekä Suolahden vanhaa keskustaa kuvaavat 1930- ja 1940-luvun liikerakennukset. Maakunnalliseen arvoluokkaan kuuluviin keskustarakennuksiin lukeutuvat myös samalta aikakaudelta peräisin olevat liike- ja asuinkerrostalot Keiteleentiellä.

Näkymä Kellosepänkadulle, joka on luokiteltu maakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi ympäristöksi. Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Suolahden rakennuskanta on syntynyt suurimmaksi osaksi 1900-luvun toisella puoliskolla. Sen taajamakuva perustuu pitkälti tälle nuoremmalle rakennuskerrostumalle. Tuolloin tapahtunut elinkeinorakenteen murros sekä liikeelämän ja julkisten palveluiden kasvu muuttivat taajamakuvaa nopeasti. Myös asuinrakentamisessa vallitsivat uudenlaiset ihanteet. 1960- ja 1970-lukulaiset liikerakennukset ovat Suolahdessa matalia, asuinkerrostalot horisontaalisen leveitä tai neliömäisen korkeita. Huomionarvoista on, että Suolahdessa ei juurikaan ole tuolle ajanjaksolle tyypillisiä asuin- ja liikekerrostalojen yhdistelmiä. Keskusta-alueelle 1970- ja 1980-luvuilla nousseet julkiset rakennukset, kuten terveysasema, päiväkoti ja kirjasto, ilmentävät kunnallisten palvelujen laajenemista. 1980-luvulla vaurauden ja hyvinvoinnin kasvu näkyy rakennusten aiempaa moninaisemmassa muotokielessä ja suuremmassa koossa. Suolahden julkisessa rakentamisessa on 1960-luvulta lähtien kuitenkin pitäydytty matalassa mittakaavassa, ja rakennukset ovat luonteeltaan arkisia käyttörakennuksia joissa näkyvät kunkin aikakauden arkkitehtoniset ihanteet. Nuorempaan rakennusperintöön kuuluvat arkiset ja tavanomaisetkin rakennukset omaavat historiallista arvoa; ne kertovat lähihistorian vaiheista ja ovat esimerkkejä oman aikansa rakennuskulttuurista, jossa hyvinvointia rakennettiin tasa-arvon pohjalle. Myös hallinnolliset ja uskonnolliset rakennukset tehtiin mittakaavaltaan

helposti lähestyttäviksi. Historiallisen kokonaiskuvan säilymiseksi on tärkeää säilyttää esimerkkejä myös nuoremmasta rakennuskerrostumasta, jonka arvoja ei vielä tunnisteta tai tunnusteta laajemmin.

Eri aikoina taajaman eri osiin laadituissa asemakaavoissa on joitakin Y/s-, AH/s ja AP/s-merkittyjä kortteleita sekä sr-1 -merkittyjä rakennuksia. Kaavamääräyksissä Y/s-merkityt korttelit merkitsevät yleisten rakennusten korttelialueita, AH/s-merkityt korttelit asumista palvelevien huoltorakennusten korttelialueita ja AP/s-merkityt korttelit asuinpientalojen korttelialueita, joilla ympäristö säilytetään. Uudisrakennusten julkisivut on suunniteltava ja rakennettava ympäristön historiallisia rakennuskerrostumia kunnioittavalla tavalla. Sr-merkityt rakennukset ovat rakennustaiteellisesti arvokkaita tai ympäristökuvan säilyttämisen kannalta tärkeitä rakennuksia. S-merkityillä alueilla olevia rakennuksia ja s-merkittyjä rakennuksia ei saa purkaa ilman kaupunginhallituksen lupaa ja ilman pakottavaa syytä ja korjaustyöt tulee tehdä rakennusten ominaispiirteitä kunnioittaen.

Suolahden sataman asema-alue on vuonna 1997 laaditussa kaavassa suurilta osin /s-merkittyä aluetta, johon sisältyy sr-merkittyjä rakennuksia. Asemaalueella on jäljellä asemarakennuksen lisäksi veturitallit, Granholmintien ja Satamakadun neljä asuinrakennusta piharakennuksineen, asemapuisto sekä raiteita ja satamarakenteita. Aluetta vaalitaan ja entinen Suolahden kaupunki on entistänyt omistamansa asemarakennukset sekä veturimiesten taukotuvan kulttuurikäyttöä varten. Alueen avulla halutaan kertoa Suolahden historiasta höyryliikenteen keskuspaikkana. Niin ikään valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi arvotetulle Keski-Suomen kansanopiston alueelle vuonna 1986 laaditussa kaavassa sr-merkinnän on saanut ainoastaan päärakennus. Lisäksi Suolahden kirkkolla on suojelumerkintä vuonna 2011 hyväksytyssä Kisakadun-Harjulankadun asemakaavan muutoksessa. Edellä mainituilla suojelluilla rakennuksilla on hyvät säilymisedellytykset.

Suolahdessa on kuitenkin kaavasuojelumerkintöjen ulkopuolelle jätettyjä merkittäviä alueita ja rakennuksia, jotka ovat tärkeä osa ympäröivää rakennettua kulttuurikerrostumaa sekä Suolahden historiaa. Tällaisia ovat Keski-Suomen Opiston alueen päärakennusta ympäröivä rakennuskanta ja ympäristö kokonaisuudessaan ja maakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi ympäristöksi arvotetut kohteet, eli Suolahden entiset kansakoulu- ja kaupungintalorakennukset

sekä Keiteleentien rakennukset 1930- ja 1940-lukujen vaihteesta. Näiden nyt inventoitujen kohteiden lisäksi aiemmin inventoiduista alueista suojelumerkinnän ulkopuolella on maakunnalliseen arvoluokkaan kuuluva Iinankadun ja Kellosepänkadun alue 1920- ja 1940- luvun asuin- ja liikerakennuksineen.

Käyttötarkoituksen muutoksen myötä rakennuksiin tehdään usein suuresti julkisivuihin vaikuttavia korjauksia, minkä johdosta kunkin aikakauden ra-

Näkymiä Asemakadulta. Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

kentamisen ominaispiirteet uhkaavat kadota. Suurempi uhka on kuitenkin rakennusten autioituminen ja niiden hoidon laiminlyöminen. Kuntaliitos ja sitä seuranneet lamakaudet ovat Suolahden kaupungintalon lisäksi jättäneet useita liiketiloja vaille vakituista käyttöä. Suolahden rakennuskannassa on 2000-luvulla tehty joitakin mittavia peruskorjaus- ja purkutöitä. Telakkakadun koulun ja uimahallin sisältämää rakennusta on korjattu ja laajennettu, samoin keskustan tuntumassa sijaitsevaa Katvelan päiväkotia. Ydinkeskustassa kirjasto on peruskorjattu rakennuksen ominaispiirteitä kunnioittaen, mutta S-marketin rakennus on korvannut vanhemman myymälärakennuksen. Kellosepänkadulla sijainnut terveysasemarakennus ehdittiin purkaa juuri ennen inventointia, ja terveysasema toimi inventointihetkellä virastotalossa. Kukkulan vanha nuorisoseurantalo on niin ikään purettu 2010-luvun alkupuolella.

Suojarinteen aluetta inventoitiin muutosvaiheen kynnyksellä. Yksi alueella sijaitsevista hoito-osastoista eli niin sanotuista apilataloista oli purettu ja korvattu uudella palvelukotirakennuksella. Alueen pohjoisosaan oli myös nousemassa uutta rakennuskantaa. Keskushoitolaitoksen alasajo on autioittanut Suojarinteen vanhempia rakennuksia, ja purkutöitä tullaan tekemään lisää. Rakenteilla oleva siirtolapuutarha ja asuinalue-suunnitelmat tulevat muuttamaan alueen luonnetta suuresti. Alueella säilyy kuitenkin myös laitosrakentamista, sillä nykyisen vanhainkodin ja rakennettavan keskuskeittiön sekä uuden hoivakodin muodostama kortteli on kaavasuunnitelmassa osoitettu sosiaalitointa ja terveydenhuoltoa palvelevien rakennusten korttelialueeksi. Alueen keskellä sijaitsevasta laajasta viheralueesta keskeisin osa on tarkoitus säilyttää rakennettuna ja hoidettuna puistona ja loput luonnontilaisempana viheralueena.

Tämän inventoinnin puitteissa suurin osa Suolahden rakennuskannasta asettuu paikalliseen arvoluokkaan, mutta joitakin kohteita asetetaan myös ehdolle maakunnallisesti arvokkaiksi kohteiksi. Alue- ja kohderajausten vuoksi jo valtakunnalliseen ja maakunnalliseen arvoluokkaan kuuluvista kohteista esitellään seuraavaksi ainoastaan aiemmin inventoidut ja nyt päivitetyt kohteet. Valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi on inventoidun Keski-Suomen kansanopiston lisäksi määritelty Suolahden sataman asema-alue. Maakunnallisesti arvokkaita rakennettuja ympäristöjä Suolahden alueella nyt inventoitujen lisäksi ovat Aatula, Iinankadun ja Kellosepänkadun kokonaisuus, Kytölä, Majalan koulut sekä Suolahden kirkko.

Inventoidut kohteet

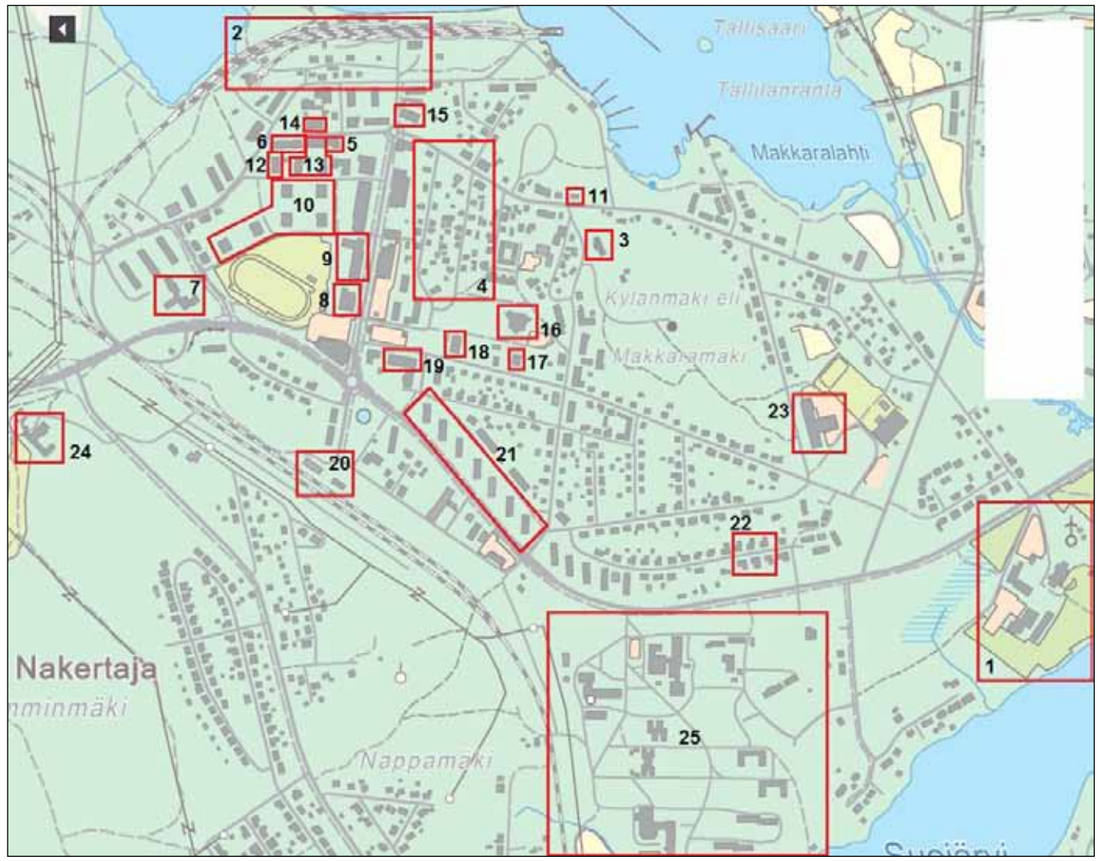

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)
1. Keski-Suomen opiston alue
2. Suolahden sataman asema-alue

Maakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt
3. Suolahden kirkko
4. Iinankadun ja Kellosepänkadun kokonaisuus
5. Säästöpankin asuin- ja liiketalo, Keiteleentie 8
6. Väisäsen asuin- ja liiketalo, Keiteleentie 2-4
7. Suolahden kaupungintalo, entinen kansakoulu

Ehdolla maakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi
8. Suolahden kirjasto
9. Asemakadun koulu
10. Koulukadun ja Hopeapajunkadun pistetalot
11. Suolahden paloasema

Paikallisesti merkittävät kohteet
12. Hopeapajunkatu 1, Asunto Oy Matinpuisto
13. Asunto Oy Suolahden Puistokatu 3-5 (Hopeapajunkatu-Keiteleentie)
14. Keiteleentie 3
15. Asunto Oy Keiteleenkulma, Keiteleentie 11
16. Katvelan päiväkoti
17. Kansantalo
18. Suolahden yritystalo, Vakuutusyhtiö Kansan talo
19. Kiinteistö Oy Keskusraitti, Suolahden virastotalo
20. Suolahden uusi rautatieasema
21. Riihijärvenkadun kerrostalot
22. Riihijärvenkadun punatiiliset omakotitalot
23. Telakkakadun koulu ja uimahalli
24. Hotelli Keitele
25. Suojarinne

Kartta: MML. Paikkatietoikkuna.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt (RKY)

Keski-Suomen kansanopiston alue

Keski-Suomen kansanopisto sijoittuu Suolahden keskustaajaman kaakkoislaidalle rantamaisemaan. Vuonna 1894 Äänekoskelle perustettu opisto siirrettiin Suolahteen vuonna 1908. Alueella sijaitsi Mäki-Vallilan vanha tilakokonaisuus, joka purettiin opistorakennusten tieltä. Arkkitehti Yrjö Blomstedtin laatimasta laajemmasta kokonaissuunnitelmasta toteutui ainoastaan vuonna 1912 valmistunut jugendtyylinen kansanopistorakennus. Sen länsipuolelle sijoittuu nykyinen hallintorakennus 1930-luvulta ja ensimmäinen asuntolarakennus 1960-luvulta. Pihapiiri on kauttaaltaan nurmettua avointa aluetta, joka laskee rantaan. Koivujen kehystämä tie johtaa rantaan saunalle. Alueen koillislaidan metsikköön sijoittuvat muistomerkit sekä muualta Keski-Suomesta tuodut hirsirakennukset 1800-luvulta; tuulimylly ja aitta sekä laululava 1980-luvulta. Toinen punatiilinen asuntolarakennus rakennettiin alueen etelärajalle vuonna 1979. Asuntolan pohjoispuolelle alettiin rakentaa kirjastoa ja luokkatiloja käsittävää rakennusta vuotta myöhemmin. Rakennuksen yhteyteen valmistui Suolahtisali vuonna 1989 arkkitehti Hannele Arantolan piirustuksin. Akustiikan konserttisaliin suunnitteli arkkitehti Alpo Halme. Nykyisen Keski-Suomen Opiston rakennuskannaltaan ajallisesti kerroksellinen alue on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi.

Suolahden sataman asema-alue

Arkkitehti Bruno Granholmin suunnittelema Suolahden rautatieasema siihen kuuluvine muine rakennuksineen valmistui vuonna 1898 teollisuusmaisemaan Keiteleen rantaan, jonne oli kolmen vuoden ajan rakennettu rautatietä. Asema sisävesisatamineen muodostui pohjoisen Keski-Suomen tavaraliikenteen keskukseksi, ja asemarakennuksesta tuli vuoteen 1920 asemapäällikkönä toimineen Rudolf Ahoniuksen ansiosta myös kulttuurin kehto. Alueella on jäljellä asemarakennus, veturitallit, neljä asuinrakennusta piharakennuksineen, asemapuisto sekä raiteita ja satamarakenteita.

Kuvat: Juuso Väisänen, Keski-Suomen museo.

Maakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt

Suolahden kirkko

Vuonna 1940 valmistuneen Suolahden kirkon on suunnitellut arkkitehti Georg Henriksson. Kohde rakennettiin alun perin seurakuntataloksi, mutta siitä tehtiin myöhemmin kirkko ja siihen lisättiin torni. Tämän vuoksi se on ensimmäisiä seurakuntakeskustyyppisiä kirkkoja, jollaiset yleistyivät vasta 1960-luvulla. Myöhäistä funktionalismia edustava rapattu tiilirakennus sisältää kirkkotilan lisäksi asuin- ja toimitiloja.

Kuva: Juuso Väisänen, Keski-Suomen museo.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Iinankadun ja Kellosepänkadun kokonaisuus

Oittilantalon maille syntyneelle Kukkulamäen asuinalueelle rakentui 1920- ja 1930-luvulla yksilöllisiä asuintaloja, joita rakennuttivat lähinnä suolahtelaiset käsityöläiset, kauppiaat ja tehtaiden työläiset. Kerroksellisen pientaloalueen rakennukset ovat puolitoistakerroksisia satula- ja taitekattoisia puutaloja, jotka sijoittuvat kiinni kadunvarteen. Piharakennukset sijaitsevat vehreiden tonttien takaosissa. Pääosin alkuperäisen asunsa säilyttäneeseen alueeseen kuuluvat myös Suolahden vanhasta keskustasta jäljellä olevat funkisvaikutteisen liikerakennukset Kellosepänkadun ja Keiteleentien kulmauksessa.

Säästöpankin asuin- ja liiketalo, Keiteleentie 8

Arkkitehti Erkki Huttunen on suunnitellut Säästöpankin rakennuttaman asuin- ja liikekerrostalon vuodelta 1946. Kolmikerroksisen ja aumakattoisen asuin- ja liikekerrostalon julkisivuissa on pankkirakentamiselle tyypilliseen tapaan käytetty useita erilaisia materiaaleja. Rappauspintaisen rakennuksen ensimmäisen kerroksen liiketiloja ja sisäänkäyntejä on korostettu punatiilellä, ruskeaksi maalatulla puulla sekä tummalla kivellä. Pankin lisäksi alakerran tiloissa on ollut erilaista liiketoimintaa. Tyypillistä 1940-luvun funktionalismia edustava kohde on arvotettu maakunnallisesti merkittävien rakennettujen ympäristöjen joukkoon. Yhdessä Väisäsen liiketalon kanssa se kertoo Keiteleentien historiasta Suolahden entisenä pääkatuna, ja kuvastaa Suolahden kauppalan varhaisia kehitysvaiheita kohti kaupungistumista.

Väisäsen asuin- ja liiketalo, Keiteleentie 2–4

Niin kutsuttu Väisäsen talo Keiteleentien alkupäässä oli Suolahden ensimmäinen kivestä tehty asuin- ja liikerakennus. Kohteen suunnitteli talousneuvos Matti Väisänen vuosina 1938–1939. Kaksi-kolmikerroksinen rakennus koostuu kahdesta yläosistaan erilaisesta rakennusosasta. Idänpuoleisen osan ylin kerros rakennettiin jälkikäteen 1940-luvulla, ja siihen tehtiin puoliksi aumapäätyinen ja puoliksi harjapäätyinen katto. Lännenpuoleinen osa on matalampi ja tasakattoinen, ja siinä on jäljellä funktionalistisia yksityiskohtia. Rakennuksen katutasossa on ollut liiketiloja minkä lisäksi siinä on toiminut elokuvateatteri. Liiketiloja on 2010-luvun alkupuolella muutettu asunnoiksi ja katutason näyteikkunoita pienennetty, mikä on heikentänyt kohteen rakennustaiteellista arvoa. Maakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen joukkoon listattu rakennuskokonaisuus kertoo Keiteleentien historiasta Suolahden entisenä pääkatuna, ja kuvastaa Suolahden kauppalan varhaisia kehitysvaiheita kohti kaupungistumista.

Väisäsen asuin- ja liiketalo vuonna 2006 (yllä) ja vuonna 2014 (alla). Rakennuksen katutason liiketilat on muutettu asuinhuoneistoiksi, minkä johdosta on tehty ikkuna- ja ovimuutoksia. Kuvat: Juuso Väisänen (2006) ja Aada Mustonen (2014), Keski-Suomen museo.

Suolahden vanha kaupungintalo ja kansakoulu

Entisen Suolahden kaupungin virastotalokokonaisuuteen kuuluu kaksi alun perin koulutaloksi tehtyä rakennusta: puinen kansakoulutalo vuodelta 1907 sekä rapattu tiilirakenteinen uudempi kansakoulurakennus vuodelta 1926. Rakennukset sijoittuvat Äänekoskentien ja Virastokadun risteykseen maisemallisesti keskeiselle paikalle. Kun rakennuksissa toiminut kansakoulu muutti vuonna 1952 valmistuneeseen uuteen koulurakennukseen Asemakadun varrelle, peruskorjattiin vanha puukoulu ja kivikoulu Suolahden kauppalan virastotaloiksi. Rapatusta rakennuksesta tuli

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

kaupungintalo Suolahden muututtua kaupungiksi vuonna 1977 ja myös puinen koulurakennus tuli virastokäyttöön. Rakennukset jäivät tyhjilleen vuonna 2007 tapahtuneen Uuden Äänekosken kuntaliitoksen jälkeen. Entisen kaupungintalon seinässä on edelleen vanha Suolahden kurkiaiheinen vaakuna, joka omaksuttiin Uuden Äänekosken vaakunaksi. Kokonaisuus on ehdolla maakunnallisesti merkittävien kunnan- ja kaupungintalojen joukkoon. Lopullinen arvotus täsmentyy inventointihankkeen päätyttyä.

Ehdolla maakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi

Suolahden kirjasto

Suolahden kirjasto valmistui vuonna 1979 keskeiselle paikalle Asemakadun varteen. Kohteen on suunnitellut Arkkitehtitoimisto Holma & Roininen. Yksikerroksisen, vaaleapintaisen rakennuksen tasakaton päällä kohokohtana on peräkkäin kolme etelä-pohjoissuunnassa nousevaa kattolyhtyä. Rakennus on säilynyt julkisivuiltaan hyvin alkuperäisessä asussaan, ja sen sisätilat on korjattu 2010-luvulla rakennustyyliä kunnioittaen. Kirjastolla on suuri sivistyshistoriallinen merkitys paikkakunnalle, ja se on osa Suolahden kaupungistumisen historiaa. Kohde on arkkitehtonisesti selkeä, mittasuhteiltaan tasapainoinen pieni kirjastorakennus. Suolahden kirjasto on ehdolla maakunnallisesti merkittävien rakennusten joukkoon. Lopullinen arvotus täsmentyy inventointihankkeen päätyttyä.

Asemakadun koulu

Suolahden ydinkeskustassa sijaitseva Asemakadun koulu valmistui uudeksi kansakoulurakennukseksi vuonna 1952. Rakennuksen suunnitteli jyväskyläläinen arkkitehti Olavi Kivimaa. Suuri, pääosin nelikerroksinen koulurakennus on vinkkelimallinen, harjakattoinen ja koostuu kolmesta erikokoisesta massasta. Tiilirakenteisen koulun julkisivut on roiskerapattu ja maalattu keltaisella. Rakennus on arkkitehtoniselta tyyliltään tyyppiesimerkki aikakautensa myöhäisfunktionalistisesta rappauspintaisesta koulurakennuksesta. Pääkatuna toimivan Asemakadun varrella sijaitseva peruskoulurakennus on olennainen osa Suolahden taajamakuvaa, ja sivistyshistoriallisesti arvokas kohde on siten maisemakuvallisesti erittäin merkittävä. Rakennus on ehdolla maakunnallisesti merkittävien kohteiden joukkoon. Lopullinen arvotus määrittyy inventointihankkeen päätyttyä.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Koulukadun ja Hopeapajunkadun pistetalot

Kuudesta korkeasta pistemallisesta asuinkerrostalosta muodostuva alue rakentui Koulukadun ja Hopeapajunkadun (silloinen Puistokatu) väliin vuosina 1968–1977. Tasakattoiset, pääasiallisesti hienoroiskerapatut rakennukset erottuvat toisistaan ikkunoiden väleihin sijoitelluilla erivärisillä julkisivulevyillä. Arkkitehtuuritoimisto Olli Väänäsen suunnittelemat rakennukset muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden aivan keskustan tuntumaan, ja luovat Suolahdelle kaupunkimaisen siluetin Äänekoskelta päin saavuttaessa. Historiallisesti arvokas kokonaisuus ilmentää Suolahden voimakasta kasvun ja kaupungistumisen aikaa. Alue on ehdolla maakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi ympäristöksi. Lopullinen arvotus täsmentyy inventointihankkeen päätyttyä.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Suolahden paloasema

Suolahden funktionalistinen paloasema on rakennettu Keiteleentien varteen 1930–1940 -lukujen vaihteessa. Tasakattoinen keltaiseksi rapattu rakennus koostuu kaksikerroksisesta autotalli- ja asuinosasta sekä nelikerroksisesta torniosasta. Hyväkuntoinen rakennus on säilynyt hyvin alkuperäisessä asussaan ja on harvoja Keski-Suomessa säilyneitä funktionalistisia palolaitoksia. Yhdessä vastapäätä sijaitsevan Suolahden kirkon kanssa se muodostaa arkkitehtonisesti yhtenäisen parin. Kohde ilmentää Suolahden kauppalan voimakasta kehityskautta sekä vuonna 1926 perustetun vapaapalolaitoksen toiminnan kehitystä. Silloisena keskustienä toimineen Keiteleentien varrelle sijoittuvana sillä on historiallisen merkityksen lisäksi suurta maisemallista merkitystä. Rakennus on ehdolla maakunnallisesti merkittävien kohteiden joukkoon. Lopullinen arvotus täsmentyy inventointihankkeen päätyttyä.

Paikallisesti merkittävät kohteet

Hopeapajunkatu 1, Asunto Oy Matinpuisto

Rakennussuunnittelutoimisto Lasse Heikkilän vuonna 1966 suunnittelema kolmikerroksinen ja kaksirappuinen asuinkerrostalo sijoittuu kohtisuoraan Hopeapajunkadulle päin. Tasakattoisen rakennuksen vaaleansävyiset julkisivut ovat roiskerapatut ja ikkunoiden välejä on korostettu vihreäksi maalatulla pellillä. Kohteeseen tehtiin inventoinnin aikaan korjaustöitä ja se oli huputettuna. Paikallisesti merkittävä rakennus on ajalleen tyypillinen ja nivoutuu hyvin ympäristön muuhun samanaikaiseen kerrostalokantaan.

Asunto Oy Suolahden Puistokatu 3-5
(Hopeapajunkatu-Keiteleentie)

Vuosina 1972–1973 valmistuneet kolme kolmikerroksista identtistä kerrostaloa sijoittuvat Hopeapajunkadun (entinen Puistokatu) ja Keiteleentien väliselle alueelle, yksi Keiteleentien suuntaisesti ja kaksi kohtisuoraan Hopeapajunkadulle päin. Rakennusten väliin muodostuu sisäpiha jossa on autopaikkoja ja pihamaata. Keiteleentien varrelle sijoittuva rakennus on tehty kiinni viereiseen Säästöpankin vanhaan liikerakennukseen. Jyväskyläläisen Arkkitehtitoimisto Hannu Kivirannan suunnittelemien rakennusten seinät on vuorattu vaaleilla ja parvekkeet sinisillä elementtilevyillä, ja niissä on piilotettu harjakatto. Paikallisesti merkittävä rakennuskokonaisuus on säilynyt yhtenäisenä ja edustaa tyypillistä 1970-lukulaista pelkistettyä asuinkerrostalorakentamista, joka tuli lievittämään kaupungiksi kasvavan tehdastaajaman asuntopulaa.

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Keiteleentie 3

Rakennusinsinööri Lasse Heikkilän suunnittelema asuin- ja liikekerrostalo on valmistunut Keiteleentien varteen vuonna 1963. Kolmikerroksisen ja kaksirappuisen rakennuksen julkisivut on roiskerapattu ja maalattu keltaisiksi. Parvekkeissa on käytetty vihreää levyä ja näyteikkunoiden ympärystöjä on korostettu pienikokoisella punaruskealla keraamisella julkisivulaatalla. Rakennuksessa on malliltaan erikoinen, katkaistu pulpettimallinen katto. Paikallisesti merkittävä kohde on ajalleen tyypillinen asuinkerrostalo, jonka tyylillinen pari saman tien varrella on viittä vuotta aiemmin valmistunut Keiteleentie 11. Molemmille rakennuksille ominaista on erikoinen kattomalli sekä erilaisilla rakennusmateriaaleilla julkisivuihin luotu vaihtelu.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kohde kuuluu suunnittelijansa Lasse Heikkilän tuotannolle tyypillisten kerrostalorakennusten joukkoon.

As Oy Keiteleenkulma, Keiteleentie 11

Vuonna 1958 valmistuneen Keiteleenkulman liike- ja asuinrakennuksen on suunnitellut jyväskyläläinen Arkkitehtitoimisto Jorma Paatola. Eteläsivulta kolmikerroksinen rakennus laajenee maan kaltevuuden johdosta pohjoissivulla nelikerroksiseksi. Rakennuksessa toimi aikanaan Kansallisosakepankki, minkä voi nähdä sen arvokkaista julkisivumateriaaleista. Seinäpintojen Sahara-tiiltä ja posliiniemaloitua alumiinilevyä täydentävät ensimmäisessä kerroksessa vuolukivilaatta ja dioriitti eli musta graniitti. Pohjoisessa takajulkisivussa vuorausmateriaalit ovat vaatimattomampia. Rakennuksessa on useiden eri rakennusmateriaalien lisäksi ajalleen ominaisia hienovaraisia yksityiskohtia, ja se on siksi ulkoasultaan monimuotoinen. Paikallisesti merkittävä kohde on edustavin 1950-luvun liikerakennus Suolahden keskustassa.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Katvelan päiväkoti

Jyväskyläläisen Arkkitehtitoimisto Olavi Norosen suunnittelema Katvelan päiväkoti valmistui Mukulakadun varteen vuonna 1975. Yksikerroksinen ja tasakattoinen rakennus vuorattiin poltetulla savitiilellä. Muodoltaan neliönmallisen rakennuksen länsi-, etelä- ja itäsivuille tehtiin ulokkeet tuulikaapeille sekä pesutiloille. Vaakasuuntaiset suorakulmion malliset ikkunat sommiteltiin alas asti ulottuviksi suurikokoisiksi ruutuikkunavyöhykkeiksi. Rakennuksen ulkoasua muutettiin Olavi Norosen suunnitelmin vuoden 1991 peruskorjauksen yhteydessä. Sivuille tehtiin uudet kolmiomaisen malliset tuulikaapit. Kattomalli muutettiin hieman

korotetuksi, loivaksi ja monimuotoiseksi aumakatoksi. Ikkunavyöhykkeiden yläpuolelle lisättiin vinosti sommiteltuja puupaneelivyöhykkeitä, joissa toistuvat sinisen eri sävyt. Paikallisesti arvokas kohde edustaa 1990-luvun alun ilmeessään vapautunutta postmodernia arkkitehtuurityyliä. Muotokieli on runsasta mutta tasapainoista ja detaljit värikkäitä. Rakennus muistuttaa erityisesti ikkunaratkaisultaan 1970-luvun loppupuolella valmistunutta, niin ikään Norosen suunnittelemaa Laukaan Sararannan päiväkotia ja on uusitussa asussaankin tärkeä osa maakunnallisesti merkittävän arkkitehdin tuotantoa.

Kansantalo

Vuonna 1952 valmistunut Kansantalo sijaitsee Suolahden ydinkeskustan tuntumassa Kisakadun varrella. Aluksi Suomen Kansan Demokraattisen Liiton, nyttemmin Vasemmistoliiton Suolahden osaston ja Suolahden Työttömät ry:n hallussa oleva rakennus rakennettiin kokoontumis- ja juhlapaikaksi talkoovoimin ja tanssitoiminnalla kerätyillä varoilla. Aikojen saatossa se on ollut eri järjestöjen hallinnoima. Rakennuksen sisätiloissa suurimmat muutokset ovat tapahtuneet 1980-luvulla. Huonejärjestystä ja sisätilojen asua on sittemmin muutettu takaisin lähemmäs alkuperäistä. Nykyisin rakennuksessa on keittiön ja juhlasalin lisäksi toimistotilaa. Harjakattoinen, puolitoistakerroksinen rakennus on vuorattu vaaleankeltaiseksi maalatulla pystyrimalaudoituksella. Paikallisesti merkittävä rakennus on harvoja jäljellä olevia kansantaloja, ja se toimii edelleen suolahtelaisille tärkeänä kokoontumis- ja juhlapaikkana.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Suolahden yritystalo, Vakuutusyhtiö Kansan talo

Arkkitehtitoimistotoimisto Olavi Norosen suunnittelemaa Suolahden yritystaloa alettiin rakentaa keskustan itäosaan Kisakadun varteen vuonna 1976. Kaksikerroksisen ja tasakattoisen rakennuksen julkisivut on vuorattu poltetulla tiilellä. Ikkunat on sommiteltu julkisivujen keskiosaan symmetrisiin riveihin. Ikkunoiden ja kerrosten välejä sekä sisääntulon lippakatoksia on korostettu vihreänsävyisellä eloksoidulla alumiinilla. Paikallisesti arvokas rakennus on säilynyt hyvin alkuperäisessä asussaan ja edustaa aikakaudelleen tyypillistä pelkistettyä virastotalorakentamista. Kohde muodosti yhtenäisen kokonaisuuden sen pohjoispuolelta hiljattain puretun terveysasemarakennuksen kanssa, joka oli niin ikään kaksikerroksinen, tasakattoinen ja punatiilellä vuorattu. Yritystalo ilmentää kaupungiksi kasvaneen Suolahden kaupallista kehitystä 1970-luvun jälkipuolella.

Kiinteistö Oy Keskusraitti, Suolahden virastotalo

Suolahden virastotalo on valmistunut Kisakadun varteen vuonna 1984. Rakennuksen on suunnitellut jyväskyläläinen Arkkitehtitoimisto Olavi Noronen. Pitkänmallinen punatiilellä vuorattu rakennus on tasakattoinen. Rakennuksen pääsisäänkäynti sijoittuu pohjoisen pääjulkisivun keskivaiheille. Tällä kohtaa on muuta rakennusmassaa korkeamman rakennusosan alle tehty kahden kerroksen korkuinen sisäänveto, johon on sisäänkäyntien lisäksi sijoitettu pyöreä lasipintainen porraskäytävä. Tiilisen katosmassan seinämää koristaa suurikokoinen valkoinen kellotaulu. Sisäänkäynnin molemmin puolin on osa ensimmäisestä kerroksesta vedetty sisäänpäin, ja toinen kerros muodostaa näissä kohdin alleen pylväiden reunustamat käytävät. Rakennuksessa on

toiminut ainakin poliisi ja posti, ja inventointihetkellä siinä toimi Suolahden terveysasema, jonka rakennus oli juuri purettu lähistöltä. Paikallisesti merkittävä rakennus ilmentää Suolahden kaupungin palvelujen kasvua ja liittyy laajemmin 1980-luvulla tapahtuneeseen postmodernien virastotalojen rakennuskauteen. Viereisen Yritystalon kanssa se muodostaa arkkitehti Olavi Norosen suunnittelemien punatiilisten virastorakennusten parin, jotka ilmentävät tämän rakennustyypin arkkitehtonista kehitystä eri vuosikymmeninä.

Suolahden uusi rautatieasema

Suolahden uusi rautatieasema valmistui kauppalan eteläpuolelle vuonna 1952. Uusi leveäraiteinen rata oli valmistunut tälle puolelle keskustaa jo vuonna 1943. Harjakattoisen rakennuksen seinät ovat rapatut ja keltaisiksi maalatut, sokkeli on luonnonkiveä. Asemarakennus käsitti valmistuttuaan yleisö- ja lipunmyyntitilojen lisäksi kioskin, toimisto- ja majoitustiloja, tekniset tilat ja varastotilat sekä pukuhuone- ja peseytymistilat saunoineen. Ullakolla sijaitse asemapäällikön kolme huonetta ja keittiön käsittänyt asunto. Nykyään yksityisomistuksessa oleva paikallisesti arvokas asemarakennus korvasi aikanaan toiminnoillaan Asemakadun vastakkaisessa päässä sijaitsevan vanhan asemarakennuksen. Rautatieaseman ympäristö on liikennehistoriallisesti merkittävää aluetta.

Riihijärvenkadun kerrostalot

Riihijärvenkadun ja Äänekoskentien välissä sijaitsee yhtenäinen, 1960-1980-luvuilla rakentunut kerrostalorivistö. Suolahden kauppala lahjoitti alun perin Keski-Suomen Vajaamielislaitoksen kuntainliitolle (vuodesta 1965 Suojarinteen Keskuslaitoksen Kuntainliitto)

Kuvat: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuvat: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

vajaamielislaitoksen ja sen henkilökunnan asuntoalueeksi eri tiloista koostuneen määräalan. Pitkänmalliset kolmi-nelikerroksiset kerrostalorakennukset on sommiteltu vinosti pohjois-eteläsuuntaisesti tielinjaan nähden. Paikallisesti merkittävä kerrostaloalue muodostaa keskusta-alueen reunalle Äänekoskentien varteen kaupunkimaisen näkymän. Rakennukset edustavat hyvin oman aikansa kerrostalorakentamista ja julkisivuelementtien kehitystä, ja ilmentävät Suolahden kasvun ja kaupungistumisen vaiheita.

Vuosina 1965–1967 valmistuneet ensimmäiset kolme kerrostaloa rakennettiin Suojarinteen vajaamielislaitoksen henkilökunnan asuintarpeita varten. Ne valmistuivat hoitolaitoksen ensimmäisessä ja kolmannessa rakennusvaiheessa ja käsittävät Riihijärvenkadun rakennukset 8–12. Rakennusten 8 ja 10 väliin tehtiin suurikokoinen lautavuorattu autotallirakennus, joka on sijoitettu samansuuntaisesti kerrostalojen kanssa. Kolmikerroksisten ja loivalla harjakatolla varustettujen kerrostalojen julkisivut on vuorattu vaaleilla betonielementeillä ja ikkunoiden välejä on korostettu mustaksi maalatuilla puusäleiköillä.

Alueen rakentamista alettiin jatkaa vuonna 1978. Ensin rakennettiin Riihijärventie 6 eli Asunto Oy Nevahaka, jonka suunnitteli KK:n suunnitteluosastolla rakennusarkkitehti Seppo Saarinen. Vuonna 1982 valmistui KK:n suunnittelurenkaan suunnittelema Riihijärventie 4 eli Asunto Oy Suolakka, ja vuonna 1985 Suunnittelurengas Oy:n suunnittelema Asunto Oy Suolahden Suopursu osoitteeseen Riihijärventie 2. Kerrostalojen julkisivut vuorattiin rouhepintaisilla elementtilevyillä ja lännenpuolelle sijoitettuja parvekerivistöjä korostettiin värillisellä profiloidulla pellillä.

Riihijärvenkadun punatiiliset omakotitalot

Riihijärvenkadun itäpäähän rakennettiin vuosina 1967–1971 kuuden punatiilisen omakotitalon yhtenäinen joukko. Rakennuksista kolme tuli vajaamielishoitajien, loput autonkuljettajan, vanginvartijan ja poliisikonstaapelin asuintaloiksi. Rakennuksista Riihijärvenkatu 42, 44 ja 46 ovat rakennusmestari Aarne Ilveksen suunnittelemia, Riihijärvenkatu 37 ja 39 rakennusmestari Unto Ilomäen suunnittelemia ja Riihijärvenkatu 41 rakennusinsinööri Erkki Rantasen suunnittelema. Rakennukset eivät ole identtisiä keskenään. Ilveksen suunnittelema kolmen talon rivistö kadun eteläpuolella on yhtenäisin; kaikissa rakennuksissa on tasakatot, niiden otsaa kiertävät eri sävyin maalatut vaakapaneelivyöhykkeet, ja ikkunoiden yläosia on korostettu niin ikään erivärisillä paneloinneilla. Kadun pohjoispuolen talorivistössä erot ovat suuremmat ja detaljit vähäisempiä. Kattomuodot vaihtelevat tasakatosta loivaan harjakattoon ja pulpettikattoon. Riihijärvenkatu 35 voidaan radikaalista aumakattomuutoksesta huolimatta lukea osaksi tätä punatiilisten talojen muodostamaa, paikallisesti merkittävää kokonaisuutta, joka muodostaa arkkitehtonisesti yhtenäisen ja hyvin oman aikansa rakentamisihanteita kuvastavan asuintaloryhmän Suolahden keskustan itäosaan.

Kuvat: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Telakkakadun koulu ja uimahalli

Kuopiolaisen Arkkitehtitoimisto Väinö Niemisen suunnittelema Suolahden yhteiskoulu ja uimahalli rakennettiin kahdessa vaiheessa vuosien 1967–1969 aikana. Ensimmäiseksi valmistui koulun luokkahuonesiipi, johon yhteiskoulu pääsi muuttamaan Kukkulan koulutalosta vuonna 1968. Toisessa vaiheessa rakennettiin koulun voimistelusalit, aamiaishuone aputiloineen, uimahalli sekä kolme aulaa, jotka liittivät tilat luokkasiiven tiloihin. Koulurakennuksessa toteutettiin laajennus- ja muutostyö jyväskyläläisen Arkkitehtuuritoimisto Olli Väänäsen suunnitelmien mukaan vuonna 1987. Uimahallia laajennettiin ja muutettiin helsinkiläisen Arkkitehti Marjatta Hara-Pietilän suunnittelemana vuonna 1995. Kokonaisuutta on peruskorjattu jälleen 2010-luvulla. Alkujaan tasakattoinen ja punatiilivuorattu rakennus on muutettu harjakattoiseksi ja sen julkisivuihin on lisätty punaista julkisivulevyä. Rakennuskokonaisuus on paikallisesti sekä sivistys- että liikuntahistoriallisesti merkittävä. Lukuisat muutos- ja laajennustyöt ovat kuitenkin häivyttäneet sen alkuperäisen ilmeen.

Kuvat: Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Hotelli Keitele

Rakennusmestari Aarne Ilveksen suunnittelema Hotelli Keitele valmistui Äänekoskentien ja Suolahdentien risteysalueella kohoavalle maisemapaikalle vuonna 1974. Kohteessa on 22 majoitushuonetta ja 200-paikkainen ravintola sekä kokoustiloja. Yksikerroksisen ja tasakattoisen hotelli-ravintolarakennuksen julkisivut on vuorattu poltetulla tiilellä ja tummanruskealla vaakalaudoituksella. Rakennuksen hotelli- ja ravintolatiloja laajennettiin koilliseen jo 1970-luvun lopulla. Muutoksista huolimatta paikallisesti merkittävän Hotelli Keiteleen julkisivut ovat säilyneet hyvin 1970-luvun asussa. Kohde edustaa aikakautensa matkailurakentamisen ihanteita ja kuuluu historiallisesti osaksi Suolahden kasvun ja kaupungistumisen vaihetta.

Kuva: Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Suojarinne

Suojarinteen vajaamielislaitosta alettiin rakentaa keskustan kaakkoispuolelle, Suojärven rannalle vuonna 1964. Alue rakentui vuoteen 1969 mennessä neljässä vaiheessa, ja siihen liittyi tiiviisti myös Riihijärventielle sijoitetut kolme asuinkerrostaloa (Riihijärventie 8–12). Suojarinteelle suunniteltiin uudenlaisia laitosrakennuksia, joihin kuuluisivat tilat niin asukkaille kuin tukipalveluille ja hallinnolle. Vaaleat elementtipintaiset ja tasakattoiset rakennukset noudattavat hyvin aikansa puhdaslinjaista ja pelkistettyä arkkitehtuuri-ihannetta. Ensimmäisessä vaiheessa rakennettiin kolme osastoa, jotka nimettiin Harjulaksi, Rantakodiksi ja Metsäpirtiksi, ja talousrakennus, hallintorakennus sekä kaksi henkilökunnan asuinrivitaloa autotalleineen. Toisessa vaiheessa rakennettiin viisi osastoa, joista kolme nelisarkaista rakennusta nimettiin Neliapilaksi, Puna-apilaksi ja Valkoapilaksi ja loput Tuttulaksi ja Sipiläksi, josta myöhemmin tuli sairasosasto. Kolmas rakennusvaihe käsitti A- ja B-vaiheet. A-vaiheessa vuonna 1967 valmistuivat osastot Päivölä ja Tuulentupa. B-vaiheessa vuonna 1968 rakennettiin johtajien asunnot sekä kymppitaloksi kutsuttu korkea asuinkerrostalo Savontien varteen. Laitosta ei tehty alkuperäisten suunnitelmien laajuisiksi, koska avohuoltoajattelu oli alkanut saada yhä enemmän suosiota. Siksi neljännestä vaiheesta toteutui vain koulu-terapiatalo vuonna 1969. Viidennessä vaiheessa oli suunniteltu rakennettavaksi vielä kolme apilataloa osastoiksi. Nämä oli tarkoitus sijoittaa alueen keskiosaan. Koska rakentaminen oli aloitettu reunoilta, jäi alueen keskelle laaja nurmikenttä. Mainittujen rakennusten lisäksi alueella oli vanha rantasauna.

1980-luvulla lähes kaikki hoito-osastot peruskorjattiin, ja hallinto- ja talousrakennuksia lukuun ottamatta tasakatot muutettiin aumakatoiksi. Koulu- ja terapiataloa laajennettiin vuonna 1984 ja hallintorakennusta vuonna 1987. Täysin uutena on rakennettu ainoastaan asukkaiden rantasauna vuonna 1990. Lisäksi talousrakennuksessa sijainneen ruumiskylmiön viereen valmistui pieni kappeli vuonna 1997. Laitoksen 2000-luvulla tapahtuneen alasajon myötä alueelta on alettu purkaa hoitolaitoksen rakennuskantaa. Kolmen Apilatalon muodostama yhtenäinen rakennusryhmä hajotettiin, kun yksi niistä purettiin ja sen tilalle valmistui uusi palvelukotirakennus. Alue on asemakaavoitettu pientaloasumiseen sekä viheralueeksi, ja sen eteläpuolelle on valmistumassa siirtolapuutarha-alue. Näin ollen hoitolaitoksen rakennuksia tullaan purkamaan lähitulevaisuudessa lisää, ja alueen luonne tulee muuttumaan merkittävästi.

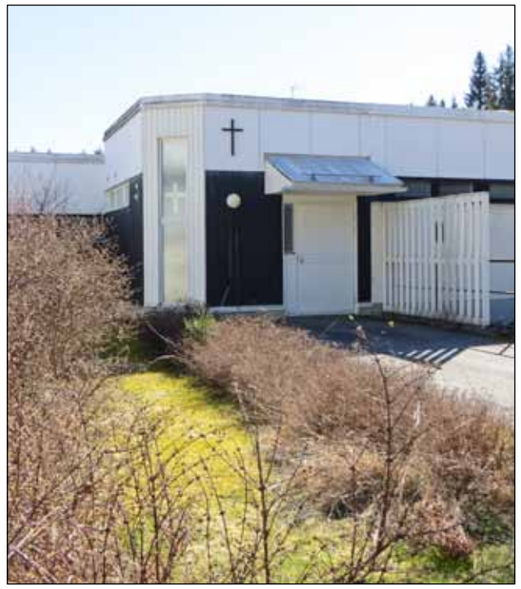

Kuvat: Aada Mustonen, alin kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

7. SUMIAINEN

Sumiainen on Äänekosken taajamista itäisin. Se sijoittuu noin 30 kilometrin päähän Äänekosken kaupungista ja noin 20 kilometrin päähän Suolahden taajamasta koilliseen Keitelejärven lahtien pirstomalle mäkimaalle. Sumiaisten taajama rakentuu Sumiainen- ja Ala-Keitele-järvien väliselle kapealle kannakselle. Alue jakaantuu kahteen osa-alueeseen; Sumiaisten kirkonkylään ja Sumiaisten haja-asutusalueeseen. Sumiaisissa oli vuonna 2013 1 326 asukasta, joista noin 600 asuu entisen kirkonkylän alueella. Vehreä ja järvien ympäröimä Sumiainen on suosittu kesäasukkaiden paikka, mikä näkyy väkiluvun kaksinkertaistumisena lomakaudella.

Sumiaisten kirkonkylän maisemallisen perustan luo alueen halki kulkeva harjujakso ja sitä rajaavat idässä ja lännessä vesistöt. Perinteinen asutus Sumiaisten kirkonkylässä on muodostunut harjuselänteelle rakennetun kyläraitin varteen molemmin puolin. Kylänraitti, Sumiaisraitti, kiemurtelee Ala-Keitelejärven rantaviivaa mukaillen edelleen keskeisenä liikenneväylänä. Vesistöjen väliin jäävällä kannaksella sijaitseva nauhamainen kyläkeskus on rakentunut kylätien varrelle, etupäässä Hakolan ja Savolan kantatilojen ja seurakunnan maille. Sumiaisten kirkonkylä on säilynyt idyllisenä kirkonkylämiljöönä uudisrakentamisesta huolimatta. Museovirasto ja Ympäristöministeriö ovat määritelleet sen valtakunnallisesti merkittäväksi maisemaksi sekä rakennetuksi kulttuuriympäristöksi.

Sumiaisten keskustaajama ilmasta vuonna 2012. Kuva: Äänekosken kaupunki.

Sumialaisten pääelinkeinona on ollut satojen vuosien ajan aina 1970-luvulle saakka maa- ja metsätalous, joka näkyy edelleen vahvasti maiseman yleispiirteissä sekä rakennetussa kulttuuriympäristössä. Teollisuuden osuus ei ole koskaan ollut kunnassa merkittävä. 1960-luvulla Suomessa alkanut elinkeinorakenteen muutos alkoi näkyä Sumiaisissa 1970-luvulla. Kun maanviljeleminen ja metsätalous ei enää kannattanut, muuttoliike suuntasi kylistä kaupunkeihin. Yleistynyt autoistuminen mahdollisti kuitenkin työssäkäynnin lähikaupungeissa sekä vapaa-ajan asutuksen leviämisen luonnonkauniiseen kuntaan.

Sumiaisten keskustaajaman rakennuskanta on maaseutupitäjille tyypilliseen tapaan kerroksellista. Etenkin liike- ja palvelurakentamisen eri aikakaudet ovat monipuolisesti edustettuina aina 1800-luvun lopulta 2000-luvulle. Vanhat kantatilat ja niistä myöhemmin muodostetut pientilat, mäkitupalaisasumukset sekä kirkko pappiloineen edustavat vanhinta, maaseutupitäjien perinteistä rakennuskerrostumaa. Erityisesti 1940–1950-luvun asuin- ja liikerakennuksia käsittävä arkkitehtuurikerrostuma näkyy taajamassa erittäin vahvana. Nuorempi rakennuskanta sijoittuu hajalleen taajama-alueelle. Sumiaisten kylänraitti on säästynyt 1960–1970-lukujen kyläkuvaa muokkaavalta modernilta liikerakentamiselta. Tuona aikana rakentaminen on keskittynyt pääasiallisesti kylänraitin itäpuolelle; Kirjurintien ja Sumiaisraitin väliin nousseelle omakotialueelle, jonne on rakennettu myös vanhusten asuinrivitaloja. Uusi pappila Sumaisraitin pohjoispuolella kuvastaa niin ikään nykyaikaista, perinteisistä suunnitteluihanteista murtautunutta arkkitehtuuria. Kylänraitilla nuorta liikerakennusten arkkitehtuurikerrostumaa edustaa kaksi pankkirakennusta ja entinen huoltamorakennus 1980-luvulta. Kirjastorakennus koulun takana rannassa, seurakuntatalo kirkon itäpuolella ja entisen terveystalon rakennuksen taakse tehty uusi terveysasema ilmentävät 1990-luvun liike- ja palvelurakentamisen kerrostumaa. 2000-luvun aikana taajamaa halkovan pääväylän, Sumiaisraitin itäpuolelle on rakennettu vanhusten palvelukeskus.

Sumiainen kartalla. MML. Paikkatietoikkuna.

Harjulanmäen laella sijaitsevan Harjulan suojeluskuntatalon itäpuolelle sekä kyläkeskuksen länsipuolella sijaitsevaan Kukonniemeen on alkanut rakentua uusi omakotitaloalue.

Sumiaisissa rakennuskantaa on inventoitu kahteen otteeseen, vuosien 1988 ja 2006 aikana. Inventoidut rakennukset olivat pääasiassa ennen viime sotia rakennettuja kohteita. Nuorempi rakennuskanta on jätetty inventointien ulkopuolelle. Vuonna 2014 Äänekosken modernin rakennusperinnön inventointi keskittyi pääosin Sumiaisten kirkonkylän taajaman sotien jälkeisiin vaiheisiin. Inventoinnissa tarkasteltiin kylänraittia sekä sen ympärille muodostunutta liikekeskustaa, johon suurin osa Sumiaisten sotien jälkeisen ajan hyvinvointirakentamista ilmentävästä rakennuskannasta sijoittuu. Inventoidut kohteet on esitelty lyhyesti luvun lopussa.

Asutuksen varhaisvaiheet – Keski-Suomen pienin kunta

Sumiaisten kirkonkylän sijainti vesistöjen solmukohdassa kapealla kannaksella on ohjannut asutuksen sijoittumista alueelle kautta aikain. Pysyvä asutus on muodostunut 1500-luvun puolivälistä alkaen Savon seudulta. Seitsemästä erämaasta muodostettiin seitsemän taloa kahteen kylään entisen kunnan alueelle, Keiteleen rannalla sijaitsevaan Raikkauden kylään ja sisämaajärvien ympärillä sijaitsevaan Sumiaisten kylään. 1500-luvun lopussa näistä kantatiloista alkoi vähitellen irtautua pienempiä taloja, mutta vasta 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun alkuun isonjaon aikaan perustettiin alueelle merkittävä määrä torppia. 2000-luvulle säilyneitä kantatiloja 1500–1600-luvuilta ovat muun muassa Savola ja Hakola, joiden pihapiirit on asemakaavassa suojeltu.

Sumiaisten ja Raikkauden kylät kuuluivat alkujaan Laukaan emäseurakuntaan. Kirkkomatkat Laukaan kirkonkylälle koettiin pitkiksi ja hankaliksi vaikeakulkuisen maaston vuoksi.Tämä edesauttoi syrjäkyläläisten ponnisteluja oman saarnahuoneen saamiseksi. Sumialaisten oman seurakunnan syntyaloite johtaa 1700-luvun viimeisiin asutuksellisestikin vilkkaisiin vuosiin. Pitäjän kokouksessa vuonna 1797 tarkastettiin tulevan kirkon ja hautausmaan paikat.

Savolan kantatilan historia ulottuu 1500-luvulle saakka. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Tästä kokouksesta voidaan katsoa kirkonkylän syntymisen ja kehittymisen alkaneen. Sumiaisten ensimmäinen kirkko ja hautausmaa vihittiin vuonna 1802. Pitäjänapulaisen palkkaamiselle saatiin suostumus seuraavana vuonna, joskin ensimmäinen virkaan astunut saarnaaja saapui kylään vasta vuonna 1807. Pappila saatiin kirkonkylälle muutama vuosi myöhemmin vuonna 1810, kun pappilaa varten ostettiin osa kilometrin päässä kirkolta sijainneesta talosta. Vuonna 1857 päätettiin uuden pappilan rakentamisesta huonokuntoisen ja tiloiltaan riittämättömän Tiitelän talon tilalle ja uusi komea pappila valmistui vanhan rakennuksen paikalle vuonna 1862.

1840-luvulla Sumiaisten asukasluku oli yli 1 000 henkeä. Väestön kasvun paine vaikutti myös oman seurakunnan perustamiseen. Vuonna 1843 oma kappeliseurakunta viimein perustettiin. Parikymmentä vuotta kappeliseurakunnan perustamisen jälkeen Sumiaisten kunta syntyi eroamalla Laukaasta ja Saarijärven, Viitasaaren ja Rautalammin syrjäkylistä pitäjien väliin vuonna 1868.

Pappila ja vanha seurakuntakoti vuodelta 1862. Pappilaa on laajennettu molemmista päädyistä vuonna 1898. Nykyisin rakennus on asuinkäytössä. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

E.T. Granstedtin suunnittelema Sumiaisten kirkko on vuodelta 1890. Se tehtiin vuonna 1802 rakennetun, pitäjän ensimmäisen kirkon paikalle. Kirkon harvinainen, kahdeksankulmainen muoto on peruja vanhasta kirkosta. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Tieyhteydet

Kirkon ja kauppapaikkojen sijainti on vaikuttanut kautta aikain tieverkoston syntymiseen. Hankalan maaston vuoksi tieyhteydet Sumiaisiin olivat pitkään pohjoisen Keski-Suomen pitäjien välillä huonot. Vesireiteille muodostuneet talvitiet olivat tärkeimpiä kulkuväyliä etenkin talvisaikaan, mutta Äänekosken ja Laukaan voimakkaiden koskien takia vesistöjen ylittäminen oli hankalaa. Vuonna 1786 valmistui ratsutie Vanhalta Laukaan tieltä Koivistolta Rautalammin (Suonenjoen) kautta Kuopioon. Sumiaisten kirkolta on ollut vanhastaan jonkinlainen tieyhteys tälle Vanhalle Laukaan tielle Laukaan ja Rautalammin välille. Maantieksi tie rakennettiin vuonna 1850. Kunnollinen tieyhteys pohjoiseen Konginkankaalle tehtiin Matilanvirran kautta vuonna 1890. Kun Keiteleen länsirannalla ei ollut kulkukelpoista tietä, viitasaarelaiset matkasivat Sumiaisten kautta Jyväskylään vuoteen 1890 saakka. Suolahden radan valmistuminen vuonna 1899 vilkastutti matkantekoa myös Suolahtea ympäröiviin kyliin ja aina maakunnan pohjoisosiin saakka. Sumiaisten raitin liikenteellinen merkitys on ollut suuri etenkin 1940–50-luvulla, jolloin esimerkiksi Jyväskylän ja Viitasaaren väliset bussilinjat kulkivat Sumiaisten kautta. Liikennemäärä Sumiaisissa väheni merkittävästi uuden nelostien valmistuttua Jyväskylästä Äänekosken kautta Viitasaarelle 1960-luvulla.

Kulkuyhteyksien rakentaminen maanteitse vesistöjen ympäröimästä Sumiaisista edellytti myös siltojen rakentamista tieosuuksien jatkoksi niemenkärjestä toiseen. Kuokansilta Sumiaisten kirkonkylän eteläpuolella valmistui alkujaan Peiponlahden-Tankolammen tiehen kuuluvaksi. Suomen lyhimmäksi joeksi nimitetyn Kuokanjoen matalikon ylittänyt ensimmäinen hirsinen arkkusilta valmistui 1880-luvulla. Konginkankaalle kirkonkylästä johtava tie ylitti Matilanvirran, jossa matkantekoa helpotti vuonna 1889 valmistunut köysivetoinen lossi. Lossi oli toiminnassa aina vuoteen 1966 saakka, kunnes sen tilalle valmistui Valmetin tehtaan valmistama langerpalkkisilta.

Matilanvirran ylittävä silta valmistui vuonna 1966. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kirkonkylä hahmottuu – kaupankäyntiä ja sivistystä

Kirkko on toiminut kautta aikain pitäjien keskuksena ja vaikuttanut kylien keskusten sijaintiin. Sumiaisten Peiponsalmen-Tankolammentien varrelle muodostuneen kirkkotien varteen muodostui 1800-luvulla asumusjono, joka ulottui vuonna 1802 rakennetulta kirkolta Peiponlahteen saakka. Muiden kirkonkylien tapaan Sumiaisissakin alkoi kirkolle johtavan tien varrelle, kirkon ja Rupunlahdessa sijainneen venesataman solmukohtaan muodostua 1800-luvun lopulta lähtien kylän keskus. Kun kansakoulun, kunnantuvan ja kaupparakennuksen käsittävä rakennusryhmä valmistui 1870–1890-luvulla, oli kylän keskus muodostunut. Liikekeskustan kehittymistä alueelle tuki myös liikenteellisesti keskeinen sijainti vilkkaan laivalaiturin kupeessa; matkustajaliikenne ja kauppatavaroiden kuljetus tapahtui pääasiallisesti vesiteitse.

Kirkonkylän rakentamisen alkuvaiheiden merkittäviä rakennushankkeita oli kirkon ja pappilan lisäksi liikerakennukset. Sumiaisten kirkonkylän rakennuskannassa ovat edelleenkin vahvasti edustettuina varhaisen liikerakentamisen vuosikymmenet aina 1990-luvulle saakka.

Kirkonkylän keskustaa 1900-luvun alussa. Suolahden Osuusliike toimi kuvassa etualalla olevassa Sergejeffin talossa vuodesta 1919 lähtien. Rakennus purettiin 1980-luvun puolivälissä Säästöpankin rakennuksen tieltä. Äänekosken kaupunginmuseo.

Yksi kirkonkylän ilmeeseen vahvasti vaikuttanut rakennus oli kauppias Sergejeffin talo. Vienankarjalainen laukkukauppias perusti Sumiaisiin 1880-luvulla kauppaliikkeen, joka sijaitsi keskeisellä paikalla kunnantaloa vastapäätä aina 1980-luvun taitteeseen saakka. Taitekattoinen rakennus purettiin 1980-luvulla, mikä vaikutti merkittävästi kirkonkylän keskusraittiin ja kyläkuvaan.

Yksi Sumiaisten vanhimmista kaupoista sijaitsi nykyisen Lepänjuuren talon vieressä, vuodesta 1874 Iisakki Ahvenaisen talossa. Ahvenaisen jälkeen kauppaa piti Mikko Turunen ja Kustaa Pyykkönen. Kauppakartanon osti vuonna 1890 Johan Ahlroth, joka rakennutti vuonna 1895 kauppakartanon viereen nykyi-

Lepänjuuren tilan päärakennus Sumiaisraitin varrella. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Aittatori sijaitsee Lepänjuurta vastapäätä, Sumiaisraitin varrella. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

sin Lepänjuurena tunnetun liike- ja asuinrakennuksen. Nykyisin asuinkäytössä oleva rakennus on asemakaavalla suojeltu. Vanha kauppakartano purettiin 1950-luvulla. Nykyään tilalla sijaitsevat aittatori ja kauppamuseo perustettiin kiinteistöön kuuluneeseen kauppamakasiiniin vuonna 1989, muistoksi Suomen vanhimpiin kuuluvan suoramyyntipaikan perustamisesta.

Edelleen taajaman keskusraitin keskeisimpiin rakennuksiin kuuluva ja Sumiaisten kirkonkylän elinkeinoelämään ja kulttuurihistoriaan vaikuttanut asuin- ja liikerakennus nousi vuonna 1893 koulun ja kunnantuvan viereen. Rakennuksessa on toiminut Otto Kahelinin pitämä kauppa ja 1900-luvun alussa rakennus toimi myös nimismiehen perheen asuntona ja kansliana. Rakennuksessa on toiminut lisäksi 1910-luvulla kahvila ja Hytösen kauppa vuodesta 1921 aina vuoteen 1985 saakka.

Kirkonkylään alettiin rakentaa omaa kansakoulua vuonna 1891. Kiertokoulu oli toiminut eri taloissa useiden vuosien ajan. Koulun paikaksi määräytyi kunnantuvan viereinen tontti, joka oli osa kanttorilan maita. Koulutalon tyyppipiirustukset hankki kansakoulun johtokunta. Koulurakennuksen yhteyteen sijoitettiin toimitilat myös postikonttorille. Koulun rakentamiselle haettiin valtionapua, sillä pienelle kunnalle olivat uuden kirkon, maanteiden ja siltojen rakentaminen koituneet taloudellisesti raskaaksi. Koulun rakennustyöt toteutettiin talkoilla vuosina 1891–1893.

Hytösen kaupparakennus. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Katajamäki (edessä) edustaa Sumiaisten kyläkuvassa harvinaistuvaa 1900-luvun alun käsityöläisen pienasumustyyppiä. Kuva Juuso Väisänen 2006, Keski-Suomen museo.

1900-luvun alkuvuosikymmenet olivat Sumiaisissa pientilojen muodostumisen aikaa. Kirkonkylän pienasutus kehittyi muuhun Keski-Suomeen nähden verrattain hitaasti. Vasta 1920–30-luvuilla syntyi mäkitupalaisasutusta ja käsityöläisten pienasumuksia isompien tilojen vuokramaille. Näitä yksittäisiä jo kyläkuvasta kadonneita pienrakennuksia on säilynyt hajallaan kirkonkylällä. Sumiaisten kirkonkylällä ovat säilyneet Kuoppalan, Törmälän, Orpolan ja Katajamäen pienasutustilat. Törmälän pienasumus on asemakaavassa suojeltu.

Oppivelvollisuuslain astuttua voimaan vuonna 1922 jäi kirkonkylän koulu vähitellen pieneksi ja kirkonkylälle ryhdyttiin rakentamaan toista koulutaloa vuonna 1936. Kirkonkylän rantakoulu oli kuudes Sumiaisten kuntaan rakennettu koulu. Kansakoulut muodostuivat Suomen maalaiskuntien suurimmiksi

Rantakoulu valmistui 1930-luvun lopulla. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kirkonkylän koulu vuodelta 1893 on edelleenkin koulukäytössä. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

ja yleisimmiksi rakennuskohteiksi, niitä rakennettiin useita jokaiseen kuntaan pitkien välimatkojen vuoksi. Koulujen rakentaminen Sumiaisissa alkoi 1800-luvun lopusta ja kesti aina 1960-luvulle saakka. 1930–1960-luvuilla kunta keskittyi rakentamaan kouluja kylille.

Yhdistys- ja järjestötoiminnan synnyttämää rakennuskulttuuria

Sumiaisiin perustettiin suojeluskunta vuonna 1917. Vuonna 1935 valmistui Kauniston tontille Harjulan tilan maille korkealle mäen päälle talkootöinä rakennettu suojeluskuntatalo Harjula, jonka rakentamisen mahdollistivat huomattavat raha- ja puutavaralahjoitukset. Suojeluskunta lahjoitti kaiken omaisuutensa, myös seurantalo Harjulan, sotien päätyttyä vuonna 1944 urheiluseura Sumiaisten Kunnolle.

Sumiaisten työväenyhdistys on perustettu vuonna 1906 pidetyn kansalaiskokouksen jälkeen. Yhdistys kokoontui alkuun jäsenkodeissa, oman toimitilan rakentamiseen rohkaistuttiin vuonna 1908 ja tonttimaaksi vuokrattiin Kaakonkangas-niminen alue Sumiaisraitin varrelta läheltä pappilaa. Tontti ostettiin myöhemmin omaksi. Hirsinen työväentalo valmistui vuonna 1909, mutta se paloi helluntaina 1929. Palovakuutusrahoilla ostettiin uutta toimitaloa varten

Suojeluskuntatalo Harjula. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

rakennustarvikkeet ja nykyinen entistä vaatimattomampi rakennus valmistui talkoovoimin vuonna 1931. Toiminta hiljeni 1950-luvulla ja Vuonna 1978 jyväskyläläinen Kypärämäen työväenyhdistys osti talon tehdäkseen siihen peruskorjauksen. Nykyään rakennuksen omistaa toiminimi, joka vuokraa Raittituvaksi nimettyä työväentaloa erilaisiin kesätapahtumiin.

Järjestäytynyt urheilutoiminta virisi Sumiaisissa jo 1900-luvun alkuvuosina. Vasta 1930-luvulla perustettiin erillisiä urheiluseuroja. Kirkonkylässä toimi joitain lyhytikäisiä seuroja, toiminta vilkastui 1940-luvulle tullessa. Urheiluseurojen alkutaivalta häiritsi kunnollisen kentän puute. Yleisurheilua oli harrastettu työväentalon pienellä kentällä ja Kuokanniemen kankaalla. Urheilukentän tekoon ryhdyttiin vuonna 1946 urheilukenttätoimikunnan lahjoitettua tonttimaata Kuokanniemestä. Neljä vuotta kestäneen talkootyön tuloksena kenttä oli käyttökunnossa vuonna 1950. Rahavaikeuksien myötä urheilukenttä myytiin kunnalle vuonna 1964. Kauppaan sisältyi myös vuonna 1954 kentän rantaan valmistunut uimala. Jääkiekkokaukalo rakennettiin kunnan kanssa yhteistyönä koulun taakse vuonna 1968. Kunta oli rakennuttanut 1950-luvulla lisäksi hyppyrimäen, joka purettiin 1970-luvulla.

1940–1950-luvut – Sotien jälkeiset jälleenrakentamisen vuosikymmenet

Sodan syttyminen vuonna 1939 merkitsi kotirintamalla sopeutumista uudenlaisiin olosuhteisiin. Liike-elämä taantui, rakentaminen pysähtyi, elintarvikkeiden ja tavaroiden säännöstely alkoi. 1940-luvun puolivälissä sotien jälkeen alkoi koko maassa ennennäkemättömän vilkkaan rakentamisen aika. Sotien jälkeistä aikaa Suomessa leimaa suurien ikäluokkien syntyminen, siirtoväen nopea asuttaminen ja valtiojohtoinen rakentamisen ohjaus sekä materiaalipula. Rakennustoiminnan käynnistymistä edistääkseen Maanviljelysseuran Keskusliittoon perustettiin asutusvaliokunta, joka suunnitteli jälleenrakennuskauden aikana yli sadan maatalouspiirustuksen kokoelman. Myös Sosiaaliministeriö ja Suomen arkkitehtiliiton Jälleenrakennustoimisto suunnittelivat oman tyyppitalo-kokoelmansa vuosina 1941–1952.

Tyyppipiirustusten tarkoitus oli tehdä rakentamisesta mahdollisimman edullista, nopeaa, turvallista ja rakenteellisesti kestävää. Jälleenrakennuskausi muutti perinteisen maatilarakentamisen perinteen ja uudisti asuinrakennuksen pohjakaavaa ja ulkoasua. Tyyppitalojen pohjaratkaisu oli neliömäinen ja perustui tilojen rakentumiseen keskeismuurin ympärille. Puolitoistakerroksinen talomalli laudoitettuine julkisivuineen yleistyi sen muokattavuuden takia. Asutuslainsäädäntö ja sen mukanaan tuoma valvonta sekä sitä täydentävä asetus vuodelta 1946 lisäsivät valvottua rakentamista myös maaseudulla. Rakennuslautakunta perustettiin 1949. Kunnallisia rakennustoimia valvomaan palkattiin rakennusmestari. Jatkosodan jälkeen Sumiaisten asukasluku kasvoi merkittävästi ensin siirtolaisten myötä, sitten suurten ikäluokkien syntymisen myötä. Korkeimmillaan Sumiaisten väkiluku oli vuonna 1956, jolloin Sumiaisissa asui yli 2 600 asukasta. Väkiluku alkoi kuitenkin laskea reippaasti jo seuraavalle vuosikymmenelle saavuttaessa.

Kirkonkylällä kyläasutusta ja reuna-alueita täydennettiin asutustoiminnan tuottamilla tyyppitalomalleilla. Kirkonkylän lisäksi Hallakorpeen, Taipaleenkylään ja Vihijärvelle syntyi siirtoväen ja rintamamiesten pika-asutusalueita. Siirtoväkeä tiloilla oli huomattavasti vähemmän kuin oman pitäjän asukkaita.

Sotien jälkeinen aika merkitsi julkisten palveluiden vilkasta kehitystä, joka näkyi myös rakentamisessa. Kirkonkylälle syntyi useita kauppa- ja erikoisliikkeitä 1940- ja 1950-luvuilla. Julkisessa rakentamisessa suunnittelun lähtökohdat olivat niin ikään perinteisiin nojaavassa pienipiirteisessä arkkitehtuurissa. Pienillä paikkakunnilla julkiset rakennukset ovat usein puurakenteisia, lautavuorattuja asuinrakennusten kaltaisia taloja. Niille ominaista ovat pelkistetyt aukkojulkisivut, usein jyrkähkö harjakatto sekä niukat detaljoinnit. Raitin varteen nousi 1940-luvun puolesta välistä lähtien useita tällaisia liikerakennuksia.

Vanhempaa rakennuskantaa täydennettiin sotien jälkeen tyyppitaloilla. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Entinen SOK:n liike- ja asuinrakennus taajaman keskustassa. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo

Kaupan erikoistumisen myötä liikerakentaminen jatkui kirkonkylällä vilkkaana aina 1960-lukuun saakka.

Rakennusmateriaalien ollessa säännösteltyjä ja vaikeasti saatavissa, rakennettiin maaseutupitäjissä kivestä harvoja rakennuksia. Edustava kivinen kunnantalo valmistui entisen hirsirakenteisen, tiloiltaan vaatimattoman kunnantuvan taakse ja vanha toimitila purettiin. Kylissä ja kaupungeissa pankit panostivat myös omien näyttävien toimitilojen rakentamiseen. Sumiaisissa vuonna 1955 valmistunut kunnantalo sekä Säästöpankin rakennus edustavat jälleenrakennusajan arvokkaampaa julkista rakentamista: korkeamman statuksen osoittamiseksi ne rakennettiin tiilestä ja julkisivut rapattiin.

Muista keskisuomalaisista maaseutupitäjistä poiketen Sumiaisissa rakennettiin jälleenrakennuskaudella puolitoista- ja kaksikerroksisia rapattuja asuinrakennuksia.

Sotien jälkeen väestön kasvun myötä alettiin kirkonkylälle rakentaa kunnan kipeästi tarvitsemia lääkärin ja terveyssisaren vastaanottotiloja. Kirkon pohjoispuolelle noussut terveystalon rakennus oli valmistuttuaan vuonna 1947 ensimmäinen terveystalo koko silloisessa Vaasan läänissä ja siten varsin nykyaikainen laitos Sumiaisten kaltaisessa pienessä kunnassa.

Entinen terveystalo toimii nykyään raittikirkkona. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Sumiainen 1960-luvulta nykypäivään – maaseutupitäjien murros

Suomessa alkoi 1960-luvulla suuri yhteiskunnallinen rakennemuutos, joka alkoi tyhjentää maaseutuja väestön suunnatessa suurempiin kaupunkeihin työn perässä. Maaltamuutto johti varsinkin pienillä paikkakunnilla tappiolliseen muuttoliikkeeseen, mutta myös kunnan sisäiseen muuttoon maaseuduilta kaupunkeihin ja taajamiin töiden, asuntojen ja palveluiden perässä. Maa- ja metsätalous ei enää kannattanut, palvelu-, teollisuus- ja käsityöalat alkoivat yleistyä toimeentulomuotoina. Sumiainen on kuitenkin ollut sotien jälkeisen Keski-Suomen maatalousvaltaisin kunta, vielä 1970-luvulla maataloudesta elantonsa sai yli puolet väestöstä.

1960-luvulla uudisrakentaminen Sumiaisissa hiljeni vilkkaan jälleenrakennuskauden jälkeen. Ajan rakentamista kuvaa kunnallistekninen rakentaminen, perusparannukset ja laajentamistyöt. Asuin- ja vapaa-ajan asuntojen rakentamisen saralla tilanne oli kuitenkin toinen. Uudet, perinteistä poikkeavat suunnitteluihanteet näkyivät ulkomuodoltaan laatikkomaisissa, tasa- tai loivaharjakattoisissa yksikerroksisissa asuinrakennuksissa, joita nousi eri puolille kirkonkylää. Rakennusten julkisivuissa yleistyivät puun, tiilen ja elementtijulkisivulevyjen yhdistelmät ja julkisten rakennusten mittakaava muuttui julkista asemaa korostavasta helpommin lähestyttäväksi.

Sumiaisten luonnonkauniit vehreät maalaismaisemat saaristoineen olivat keränneet sotien jälkeen runsaasti huomiota potentiaalisina vapaa-ajan asumusten rakentamisen paikkoina. Vuonna 1968 Sumiaisissa oli eniten kesäasuntoruokakuntia kuin missään muussa Keski-Suomen kunnassa. Vuonna 1974 Sumiaisten rakennuslupahakemuksista kolme neljäsosaa käsitteli vapaa-ajan rakentamista. Kesämökkirakentamisen kasvava merkitys näkyi etenkin siinä, että Sumiaisiin laadittiin rantayleiskaava vuonna 1975.

1960-luvun merkittäviin rakennushankkeisiin kirkonkylällä kuuluu erityisesti uuden, moderneja suunnitteluihanteita edustavan pappilan rakentaminen. Pappilan peruskorjaushankkeen käydessä ajankohtaiseksi 1960-luvun alussa, seurakunta päätti rakennuttaa uuden, nykyaikaisen pappilarakennuksen asianmukaisine tiloineen vanhan pappilan pohjoispuolelle. Vanhaan pappilaan päätettiin sijoittaa seurakuntakoti. Arkkitehti Matti Puttosen suunnittelema uusi

Camping Sumiainen. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

pappila valmistui vuonna 1964, ja sen yhteyteen saatiin kirkkoherranvirasto arkistotiloineen. Kotimaan matkailun yleistyessä 1960-luvulla alettiin kiinnittää huomiota myös Sumiaisten luonnonkauniin kunnan vahvuuksiin matkailuympäristönä. Kuokanniemeen, hautausmaan eteläpuolelle, Sumiainen-järven rantaan kunta rakennutti 1960–1970-lukujen taitteessa 1960-luvulla suosiota matkailuympäristönä saavuttaneen camping-aluene rantasaunoineen ja majoitusmökkeineen. Matkailutoimintaa ylläpiti Sumiaisten kunta usean vuosikymmenen ajan, kunnes toiminta muuttui yksityisrahoitteiseksi. Camping-alueen sijainti oli myös maisemallisesti otollinen kirkonkyliä yhdistäneen Vihreäksi

Kirjurintien yhtenäisenä säilynyttä omakotialuetta. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

väyläksi kutsutun tien varrella. Kuokanniemen camping on edelleen kesämatkailukäytössä.

Kirkonkylällä 1970-luvulla alkoi rakennustoiminta vähitellen jälleen vilkastua palvelurakentamisen muodossa. Kirkonkylän koulun tiilipintainen lisärakennus liikuntasaleineen ja ruokaloineen valmistui 1970-luvun lopussa. Raitin itäpuolelle, Sumiaisraitin ja Kirjurintien väliseen maastoon nousi useita kymmeniä arkkitehtuuriltaan yhteneviä, yksikerroksisia loivalla harjakatolla varustettuja tiilimuurattuja asuinrakennuksia.

1960-luvun lopulla perustettu Sumiaisten vanhaintuki Ry vuokrasi Sumiaisten kunnalta maa-alan Lepänjuuren tilasta vanhusten asumispalvelua varten. Maunontien, Kirjurintien ja Sumiaisraitin väliselle tontille valmistui kolme yksikerroksista vanhusten asuinkäyttöön tarkoitettua rivitaloa 1970-luvun puoliväliin mennessä.

1980-luku oli hyvinvoinnin ja taloudellisen nousukauden aikaa, joka päättyi talouden ylikuumenemiseen vuosikymmenen lopussa. Suunnittelu vapautui järjestelmällistä ja niukkoja yksityiskohtia suosivista suunnitteluihanteista vapautuneempaan arkkitehtuuriin. Rakennusten julkisivuissa yleistyivät vaaleiden tiilipintojen yhdistäminen tummiin yksityiskohtiin sekä kattomuodon muuttuminen 1960–1970-lukujen suosimista tasa- ja pulpettikatoista aumakatoksi.

1980-luvun julkista rakentamista kaupungeissa ja kylissä hallitsi pankkirakentaminen. Sumiaisten maaseutumainen raitti täydentyi 1980-luvulla kahdella pankkirakennuksella, jotka nousivat melkein samanaikaisesti lähes vastapäisille tonteille. Nämä rakennukset muuttivat kyläkuvaa huomattavasti nykyaikaisempaan suuntaan, hajaannuttaen yhtenäistä tienäkymää. Kylänraitti onnistui välttymään 1960–1970-lukujen uudenlaisen liikerakentamisen aallolta monien muiden pitäjien liikekeskustoista poiketen. Sumiaisissa toimineet pankit, Osuuspankki ja Säästöpankki aloittivat uusien nykyaikaisten toimitalojensa rakentamisen samoihin aikoihin 1980-luvun puolivälissä. Kunnantalon ja Kanttorilan väliin rakennutti Osuuspankki 1980-luvun arkkitehtuuri-ihanteita mukailevan aumakattoisen, matalan, tiilisen liikerakennuksen. Tien toiselle puolelle valmistui vuonna 1986 Säästöpankin rakennuttama tiilipintainen ja aumakattoinen liikerakennus entisen Sergejefin kauppatalon tilalle. Uuteen liikerakennukseen varattiin toimitilat myös kolmelle muulle yritykselle.

Raitin varteen nousi myös huoltoaseman ja kahvilan käsittänyt, tiilivuorattu ja aumakattoinen liikerakennus. Taipaleentien varteen valmistui elintarvikeliikkeen rakennus, jonka arkkitehtuuri mukailee ajalle ominaisten asuinrakennuksien suunnitteluihanteita.

1990-luvun alussa Suomea koetteli lama, joka hiljensi myös rakentamista. Ajalle tyypillisinä piirteinä voidaan pitää pastellisävyisiä, värikkäitä julkisivuja ja edellisen vuosikymmenen vapautuneemman suunnittelun synnyttämää monimuotoista arkkitehtuuria. 1990-luvulla Sumiaisten merkittävimpiin rakennushankkeisiin lukeutui uuden terveysaseman rakentaminen vanhan terveysaseman taakse vuonna 1994. Kirkon läheisyydessä sijaitseva rakennus edustaa 1990-luvulle tyypillistä palvelurakennusarkkitehtuuria. Vanha raitin varressa sijaitseva terveysasema toimii nykyään raittikirkkona. Toinen kirkonkylälle merkittävä rakennushanke tuolla vuosikymmenellä oli kirjaston rakentaminen. Aiemmin kirjasto oli toiminut kunnantalon ja sittemmin koulun yhteydessä. Uusi kirjastorakennus rakennettiin vuonna 1991 koulurakennusten länsipuolelle. 1990-luvun alussa Sumiaisten seurakunta päätti uuden seurakuntatalon rakentamisesta lähemmäs kirkkoa. Ulkoasultaan kirkon ja rakenteilla olleen terveysaseman kanssa yhtenevä seurakuntatalo valmistui terveysaseman kanssa samanaikaisesti vuonna 1992 kirkon itäpuolelle.

Sumiaisten kirkonkylän taajamakuvaa erityisesti muuttanut rakentamishanke oli Laukaan, Konginkankaan ja Sumiaisten kirkonkylät yhdistävän tien, Vihreän väylän, muutostyö Sumiaisten keskustaajamassa. 1990-luvulla rakennettiin ohikulkutie Sumiaisraitin pohjoisosuuden itäpuolelle. Raitin pohjoispuoli, jonne pappilarakennukset ja työväentalo sijoittuivat, saatiin rauhoitettua liikenteeltä ja täten turvattiin myös maaseutumaisen tienäkymän säilyminen.

Kylänraittia vuonna 2014. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo

Market-rakennus. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo

Asuinrakentaminen on pysynyt Sumiaisissa kohtalaisena jälleenrakennuskauden piikistä ja 1990-luvun alun lamasta huolimatta. Kylää on täydennysrakennettu sekä uusia alueita kaavoitettu rivi- ja omakotitaloille. Yksittäiset hajalleen sijoittuneet rakennukset eivät erityisemmin häiritse perinteisenä säilynyttä taajamakuvaa, vaan luovat elämän jatkuvuudesta kertovaa kerrostumaansa taajamaan.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana Sumiaisissa merkittävä rakennushanke on ollut kylänraitin varteen asuinrakennusten yhteyteen vuonna 2006 noussut vanhusten palvelukeskus, Sumiaiskoti. Vuonna 2007 Sumiainen liitettiin Äänekosken kaupunkiin. Kuntaliitoksen jälkeen taajaman palveluiden keskittyessä Äänekoskelle ovat monet Sumiaisten liikerakennukset jääneet tyhjilleen tai muutettu asuinrakennuksiksi.

Sumiaisten rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014

Sumiaisissa rakennuskantaa on viimeksi inventoitu vuonna 2006. Modernin rakennusperinnön inventointi keskittyi pääosin kirkonkylän sotien jälkeen rakennettuihin kohteisiin. Vuoden 2014 inventoinnissa tarkasteltiin kylänraittia sekä sen ympärille muodostunutta liikekeskustaa, johon suurin osa Sumiaisten sotien jälkeisestä hyvinvointiajan rakennuskannasta sijoittuu. Osa vuonna 2006 inventoiduista rakennuksista tarkastettiin inventoinnin yhteydessä. Tuolloin havaittiin rakennusten säilyneen paikallaan, mutta käyttötarkoituksen muuttuneen. Joitakin piharakennuksia todettiin puretun. Kirkonkylän kylänraitin todettiin edelleenkin olevan valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä. Lisäksi inventoinnin yhteydessä havaittiin taajaman rakennuskannassa olevan vaalittavia kohteita, joilla on erityistä historiallista merkitystä Sumiaisten kirkonkylässä.

Sumiaisissa alueen kerroksellinen rakennusperintö kuvastaa eri aikakausien rakentamistapaa ja historiallisia ilmiöitä. Eri-ikäiset rakennukset kertovat paikkakunnan historiasta, elinkeinojen, liike-elämän ja palveluiden kehityksestä ja muutoksesta sekä lisäksi rakentamisen muutoksesta. Kerroksellisuus on suomalaisille taajamille ominainen piirre. Sumiaisraitti on monipuolinen kokonaisuus, jossa näkyy etenkin kirkonkylän julkisen elämän ja kaupankehittymisen vaiheet 1800-luvun loppupuolelta aina 1990-luvulle saakka.

Asuin-ja liikerakentamista 1800-luvun lopulta ja 1940-luvun lopulta. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Sumiaisten kylänraitti on alkanut hahmottua 1800-luvun lopussa ja sen varrella samalla paikalla sijaitsee edelleen Sumiaisten taajaman keskus. Sumiaisten Peiponsalmen-Tankolammentien maantien varteen 1800-luvun alussa syntynyt asumusjono Peiponlahteen saakka on täydentynyt tiiviiksi nauhamaiseksi kyläkuvaksi 1900-luvun puoliväliin mennessä. Sumiaisten rakennuskanta on sekä tyyliltään että ajallisesti vaihtelevaa. Keskusta-alue on säästynyt kerrostaloilta ja laajoilta pysäköintialueilta. Suurin osa vanhemmasta rakennuskannasta ja jälleenrakennuskauden rakennuksista ovat säästyneet raskailta peruskorjauksilta tai muutostöiltä, joilla usein menetetään rakennusten alkuperäiset hienovaraiset piirteet. Raittiympäristön rakenne ja mittakaava on säilynyt edustavana maaseutupitäjän kaltaisena ympäristönä.

Kylänraitti on pääosin säilyttänyt perinteikkään ilmeensä, vaikka sen varrelle on rakennettu kevyen liikenteen väylä ja 1980-luvun liikerakennuksia, jotka erottuvat kyläkuvassa. 1800- luvun alussa paikkansa saanut kirkko, tapuli ja hautausmaa edustavat raitin vanhinta kerrostumaa. Sumiaisten taajaman kokonaisuuden arvoa rakennettuna ympäristönä lisäävät maatilakeskukset Hakola ja Savola, joiden juuret ulottuvat 1500- ja 1600-luvuille saakka. Tiloilla on säilynyt erityisen arvokasta maanviljelysperinteeseen pohjaavaa rakennuskantaa. Suurten tilakeskusten lisäksi alueella on säilynyt pienasumuksia kuten Kuoppala, Törmälä, Orpola ja Katajamäki. Pienasumukset, mäkituvat, ovat harvinaistuneet ja siksi Sumiaisten raitin varren kohteet ovat arvokkaita esimerkkejä tästä rakennustyypistä osana kirkonkyläympäristöä.

Sumiaisraitilla on säilynyt useita kirkonkylälle perinteikkäitä kauppaliikkeitä tai muita palvelurakennuksia sekä niihin liittyviä varasto- ja makasiinirakennuksia. Joidenkin Sumiaisraitin kaupparakennusten historia ulottuu 1890-luvulle, kuten Kulmalan ja Lepänjuuren, jotka ovat nykyisin asuinkäytössä.

Sumiaisten kirkonkylän nauhamaista kylärakennetta täydensi 1900-luvun puolivälissä sotien jälkeinen pientalorakentaminen, jolla on merkittävä rooli nykyisessä kirkonkylämaisemassa. Tyyppipiirustusten mukaan tehdyt rakennukset, kuten jälleenrakennusaikakauden pienipiirteiset liikerakennukset ja niiden eheinä säilyneet pihapiirit istuvat hyvin raittimaisemaan.

Keskustaajamaan sijoittuu useita arkkitehtuuriltaan edustavia, historiallisesti merkittäviä julkisia rakennuksia. Tällaisia ovat vanha pappila 1860-luvulta, seurantalo Harjula ja työväentalo 1930-luvulta sekä Kuntalan ja terveystalon

rakennukset 1950-luvulta. Kirjasto, seurakuntatalo ja terveysaseman rakennukset 1990-luvulta edustavat oman aikakautensa suunnitteluihanteita perinteisessä kylämiljöössä. Viimeisten kymmenen vuoden aikana rakentaminen on painottunut asuinrakentamiseen.

1960-luvulta lähtien syntynyt nuorempi rakennuskerrostuma on Sumiaisissa näkyvissä lähinnä asuinrakentamisessa. 1960–1970-lukujen rakennuskanta kuvastaa elinkeinorakenteen muutosta sekä asumisen ja rakentamisen uusia ihanteita. Sumiaisraitin ja Kirjurintien väliselle osuudelle nousseiden tiiliverhoiltujen yksikerroksisten omakotitalojen alueen yleisilme on säilynyt suhteellisen ehyenä. 1980-luvulta lähtien vaurauden ja hyvinvoinnin kasvu heijastuu laajenevissa julkisissa palveluissa ja aiempaa kookkaammissa asuinrakennuksissa. Monet Sumiaisten uudemmista rakennuksista ovat silti luonteeltaan melko arkisia käyttörakennuksia. Viime vuosikymmenten aikana syntyneen rakennusperinnön kulttuurihistorialliset arvot liittyvät usein ensisijaisesti niiden historialliseen todistusvoimaisuuteen. Arkiset ja tavanomaisetkin rakennukset kertovat juuri Sumiaisten lähihistorian vaiheista ja ovat esimerkkejä oman aikansa maalaistaajaman rakennuskulttuurista. Historiallisen kokonaiskuvan säilymiseksi kylämaisemassa olisi syytä säilyttää myös tämän nuorimman rakennuskerrostuman esimerkkejä.

Sumiaisissa herkät valtakunnallisesti merkittävät maisemalliset ja arkkitehtoniset ominaispiirteet on huomioitu ympäristöä ja rakennuskantaa vaalivilla asemakaavamääräyksillä. Kirkonkylän asemakaavassa on suojeltu sr-merkinnöillä kantatiloja ja vanhempaa rakennuskantaa kuten Hakolan pihapiiri, Sika-ahon tilan päärakennus, Lepänjuuren talo, aittatori, vanha pappila ja koulurakennus. 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä sr-merkinnöillä on suojeltu seurantalo, entinen työväentalo sekä 1900-luvun pienasutuksesta muistuttavat Törmälä ja Orpola.

Asemakaavan suojelumerkintöjen ulkopuolelle vanhemmasta, hyvin säilyneestä rakennuskannasta ovat jääneet Hytösen kauppakiinteistö, rantakoulu ja Savolan pihapiiri. Kohteilla on Sumiaisille merkittävä kulttuurihistoria sekä erityistä rakennustaiteellista että maisemallista merkitystä.

Inventoidut kohteet

Tämän inventoinnin puitteissa suurin osa Sumiaisten rakennuskannasta asettuu paikalliseen arvoluokkaan, mutta joitakin kohteita asetetaan myös ehdolle maakunnallisesti arvokkaiksi kohteiksi. Alue- ja kohderajausten vuoksi jo valtakunnalliseen ja maakunnalliseen arvoluokkaan kuuluvista kohteista esitellään seuraavaksi ainoastaan aiemmin inventoidut ja nyt päivitetyt kohteet.

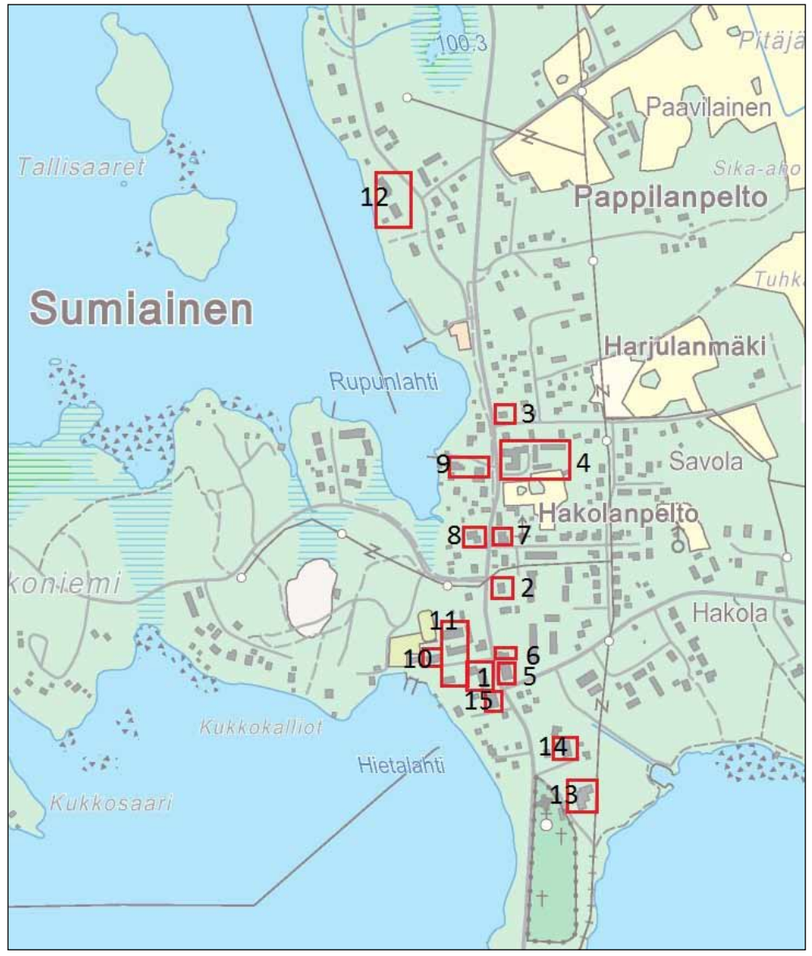

Sumiaisten inventointikohteet

Sumiaisten kirkonkylä on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi.

1. *Entinen kunnantalo*
2. *Entinaen Säästöpankin rakennus*
3. *Hiljalan kiinteistö*
4. *Sumiaiskoti*
5. *Kiint.Oy Säästökulma*
6. *Keskimaa, ent.SOK*
7. *Mikkola, Ent.Niskanen*
8. *Päivölä*
9. *Ent. huoltoasema*
10. *Kirjasto*
11. *Koulurakennukset*
12. *Ent. pappilarakennukset*
13. *Seurakuntakoti*
14. *Terveysasema*
15. *Tiitelän päiväkoti, ent. Osuuspankin liikerak.*

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt

Sumiaisten kirkonkylä on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi ja maisemakokonaisuudeksi. Sumiaisissa ovat säilyneet hyvin kirkonkylän historialliset elementit kuten rakentamisen suhde maisemaan, rakennusten sijoitus pihapiirissä, tiestö ja peltojen sijainti. Historiallisesti monikerroksista ja kiinteää nauhamaista kylärakennetta on vaalittu. Kyläkeskustan ytimen muodostavat kirkko, Hytösen kauppakiinteistö, vanhat koulurakennukset ja sotien jälkeen rakennettu kunnantalo. Raitin varrelle jäävät lisäksi vanha pappila ja Lepänjuuren tilakeskus. Kirkonkylää rajaavilla Savolan ja Hakolan kantatiloilla on kunnostettuja, pihapiiriin liittyviä perinnerakennuksia. 1990-luvulla tehty tielinjaus on sovitettu kyläraitin luonteeseen ja rakenteeseen. Kirkonkylän kulttuurimaisema jatkuu kirkon pohjoispuolella pitkin kyläraittia ja eteläpuolella järvinäkymien kehystämänä kannastienä.

Maakunnallisesti merkittävät kohteet

Vuonna 2009 maakuntakaavassa vahvistettuja maakunnallisesti merkittäviä kohteita on Sumiaisissa neljä. Kohteet ovat Sumiaisten varhaisimpiin tiloihin kuuluvia rakennuskokonaisuuksia ja pihapiirejä 1600-1900-luvuilta, eivätkä ne sijoitu vuoden 2014 inventointialueelle.

Kuva Juuso Väisänen 2006, Keski-Suomen museo.

Ehdolla maakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi

Kunnantalo, Sumiaisraitti 19

Kuntala on valmistunut vuonna 1955 keskeiselle paikalle Sumiaisten taajaman keskukseen. Kohde on arkkitehti Matti Hämäläisen suunnittelema 1950-luvun virkarakennusarkkitehtuuria edustava täystiilinen, rapattu kaksikerroksinen rakennus. Kunnantoimiston eteläpäädyssä toimi osuuskassa 1980-luvun puoliväliin saakka. Kunnantoimisto muutti Kuntalasta vuonna 2007, kun Sumiaisten kunta liittyi Äänekosken kaupunkiin ja hallinto keskittyi Äänekoskelle. Rakennukseen on sijoittunut nykyään eri alan yrityksiä ja entisissä pankin tiloissa toimivasta kahvilaravintolasta on muodostunut kyläläisten kohtauspaikka. Sekä rakennuksen sisä- että ulkoasu on säilynyt alkuperäisasussaan useita 1950-luvulle tyypillisiä hienovaraisia yksityiskohtia myöten. Kuntala oli sumialaisille järjestyksessään toinen kunnantoimiston rakennus. Rakennuksella on 1950-luvun edustavan virkataloarkkitehtuurinsa ja säilyneisyytensä vuoksi rakennustaiteellista merkitystä sekä paikallista maisemallista ja kulttuurihistoriallista merkitystä.

Paikallisesti merkittävät kohteet

Markkala, entinen Säästöpankin rakennus, Sumiaisraitti 24

1950-luvun kivirakentamista edustava entinen Säästöpankin rakennus on rakennusmestari Eino Syväsen suunnittelema ja valmistui kylänraitin varteen vuonna 1955. Pankkirakennus oli Sumiaisissa ensimmäinen Säästöpankin itselleen rakennuttama toimitalo. Rakennuksen julkisivuissa on säilynyt 1950-luvun

liike- ja erityisesti pankkirakennuksille tyypillisiä yksityiskohtia, vaikka pankkitoiminta rakennuksesta on loppunut 1980-luvulla. Ensimmäisessä kerroksessa pankin tiloissa on 1980-luvulta saakka toiminut useita yrityksiä ja yläkerrassa on ollut asuntoja. Liiketilat olivat inventointihetkellä tyhjillään, mutta toisen kerroksen asunnot ovat edelleen käytössä. Rakennuksella on paikallista kulttuurihistoriallista, rakennustaiteellista ja maisemallista merkitystä. Alkuperäisessä asussa säilyneen 1950-luvun rakennuksen hienovaraisia ominaispiirteitä tulee vaalia.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Entinen nuorisotalo, Hiljalan kiinteistö, Savolantie 1,

Savolantien ja Sumiaisraitin risteyksessä sijaitseva vaalea rapattu kaksikerroksinen kivitalo edustaa 1950-luvun asuinrakentamista. Rakennus on Sumiaisten kirkonkylällä harvinainen kaksikerroksinen, julkisivuiltaan rapattu asuinrakennus. Rakennus on peruskorjattu käyttötarkoituksen muutoksen yhteydessä asunnoista nuorisotaloksi 1980-luvun lopulla. Rakennus on inventointihetkellä tyhjillään. Hiljalan kiinteistöllä on paikallista maisemallista merkitystä sekä vähäistä rakennustaiteellista merkitystä Sumiaisille harvinaisen rakennustyypin vuoksi.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Sumiaiskoti, Maunontie 1

Sumiaisten Vanhaintuki Ry rakennutti Sumiaisten kirkonkylälle, Sumiaisraitin ja Maunontien risteyksen tienoille vanhusten asuntoja käsittävän rivitalokokonaisuuden 1970-luvun alussa. Lautaverhotut, yksikerroksiset asuinrakennukset mukailevat Sumiaisraitille laskevaa rinnettä. Vuonna 2006 rakennusryhmä täydentyi virtalaisen Suunnittelutalo S. Anttila Oy:n suunnittelemalla palvelukeskuksella. Samalla asuinrakennuksia peruskorjattiin. Palvelukodin rakennus on yksikerroksinen tiilirakennus, joka sijoittuu Sumiaisraitin varteen, asuinrivitalot jäävät palvelukodin taakse rinteeseen. Sumiaiskodilla on historiallista merkitystä Sumiaisten kirkonkylän palveluiden kehittymisessä. Arkkitehtuuriltaan palvelutalo edustaa vähäeleistä arkista käyttöarkkitehtuuria, 1970-luvun rivitalot puolestaan edustavat hienosti aikansa suunnittelun ja rakentamisen ihanteita ja kuuluvat osaksi Kirjurintien ja Sumiaisraitin 1970-luvun asuinrakennuksista koostuvaa eheänä säilynyttä asuinrakennuskokonaisuutta. Sumiaiskodin rakennuskokonaisuudella on paikallista historiallista ja maisemallista merkitystä.

Kuvat Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kiinteistö Oy Sumiaisten Säästökulma, Sumiaisraitti 16

Säästökulma on raitin ytimeen, vanhan Sergejefin kauppatalon paikalle vuonna 1986 valmistunut Säästöpankin viimeisin liikekiinteistö. Matalamassainen, aumakattoinen tiiliverhoiltu rakennus on jyväskyläläisen arkkitehtuuritoimisto Mikko Lintulan suunnittelema. Rakennukseen sijoitettiin tilat pankille ja kolmelle muulle liikkeenharjoittajalle sekä kaksi asuntoa. Pankkirakennuksen arkinen, 1980-luvun vähäeleistä liikerakentamista edustava arkkitehtuuri erottuu silmiinpistävänä muista kylänraitin perinteikkäistä rakennuksista. Pankkirakennuksella on Sumiaisten keskusraitin taajamakuvan kannalta maisemallista merkitystä.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Keskimaa, entinen SOK:n liikerakennus, Sumiaisraitti 18

Lautavuorattu liike- ja asuinrakennus Sumiaisraitin varrella on yksi 1940-luvulla valmistuneista, Sumiaisten taajaman raittinäkymään ja elinkeinohistoriaan

vaikuttaneista kaupparakennuksista. Rakennus valmistui vuonna 1945, SOK:n toimittua ensin Lepänjuuren talossa. Rakennusta laajennettiin vuonna 1972. Elintarviketoiminta loppui 1990-luvulla, nykyisin rakennuksen liiketiloissa toimii apteekki ja muu osa on säilynyt asuinkäytössä. Rakennuksella on huomattavaa paikallista maisemallista sekä rakennushistoriallista merkitystä vieläkin yrityskäytössä olevana 1940-luvun liikerakennuksen edustajana. Rakennuksessa on pääosin onnistuttu säilyttämään ajan arkkitehtuurille ominaisia piirteitä julkisivujen romantisoivasta uudistuksesta huolimatta.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Mikkola, Entinen Niskasen kauppakiinteistö, Sumiaisraitti 28

Lautavuorattu, kaksikerroksinen suurehko entinen Niskasen kauppakiinteistö sijoittuu Sumiaisraitin varteen Lepänjuuren talon eteläpuolelle. Kohde edustaa niin ikään jälleenrakennuskaudelle yleistä liike- ja asuinrakennustyyppiä. Rakennusta laajennettiin eteläpäädystä ja idän suuntaan kaksikerroksisella osalla vuonna 1986, jolloin rakennuksessa vielä toimi Matti Niskasen kauppaliike. Rakennusta on laajennettu pääjulkisivuun sijoitetulla umpikuistilla 1990-luvulla. Rakennuksessa ollut yritystoiminta on loppunut ja rakennus on nykyisin asuinkäytössä. Laajennuksesta huolimatta rakennus on säilyttänyt jälleenrakennusajan vähäeleiselle liikerakentamiselle ominaiset arkkitehtuuripiirteensä. Rakennuksella on paikallista rakennushistoriallista ja maisemallista merkitystä.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Päivölän liikekiinteistö, Sumiaisraitti 33,

Niskasen entistä liikekiinteistöä vastapäätä sijaitsee pienehkö puolitoistakerroksinen, vuosikymmenten aikana useaan otteeseen laajennettu 1940-luvun liike- ja asuinrakennus. Rakennus edustaa tyypillistä pienten kylien 1940-luvun arkista pienipiirteistä liike- ja asuinrakentamista, mutta rakennuksen merkitys kyläkuvassa on kuitenkin merkittävä. Liikekiinteistö muodostaa Niskasen liikerakennuksen kanssa yhtenäisen liikerakennusten kokonaisuuden. Rakennuksen arkkitehtoniset arvot ovat heikentyneet 1980-luvulla tehdyn laajennuksen myötä, mutta kylänraitin puoleisessa julkisivussa alkuperäiset piirteet ovat vielä säilyneet. Rakennus on säilynyt asuin- ja yrityskäytössä useiden vuosikymmenten ajan. Rakennuksella on paikallista historiallista ja maisemallista merkitystä.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Entinen huoltoaseman myymälä ja kahviorakennus, Sumiaisraitti 45

Rantatontille Sumiaisraitin varteen sijoittuu ajallisesti kerroksellinen, kahdesta rakennuksesta koostuva kokonaisuus. Se käsittää vanhan puurakenteisen, perinteikkään huoltamorakennuksen 1940–1950-luvulta ja uuden, tien varressa sijaitsevan entisen huoltamo-ravintolarakennuksen 1980-luvulta. Nykyisin kiinteistön pihassa on kylmäasema ja kahvilarakennus on tyhjillään. Kahvilarakennus on Makrotalo Oy:n täyselementtirakenteinen valmistalomalli, joka rakennettiin tontille huoltoasemaksi ja sen yhteydessä toimivaksi kahvilaksi vuonna 1985. Rakennus toimi 1980–1990-luvulla myös ravintolana. Huoltamorakentamisesta kertovilla, ajallisesti kerroksellisella kokonaisuudella on maisemallista merkitystä kyläkuvan muodostajana ja paikallista historiallista merkitystä Sumiaisten elinkei-

noelämän kehittymisen kannalta. Arkkitehtoniset arvot ovat molemmilla rakennuksilla vähäiset.

Sumiaisten kirjasto, Koulutie 6

Kirjastorakennus valmistui jyväskyläläisen Arkkitehtitoimisto Tikkanen & Väänäsen suunnitelmilla vuonna 1992. Sumiaisten kirjastolla ei ollut aiemmin omaa toimitaloa, vaan se oli toiminut koulun ja kunnantalon yhteydessä. Uusi kirjastorakennus sijoitettiin rantakoulun ja vanhan koulurakennuksen läheisyyteen rantaan. Rakennus edustaa 1990-luvun alkupuolelle ominaista, etenkin palvelurakentamiselle tyypillistä postmodernistista suunnitteluihannetta, joka tulee esiin rakennuksen yksityiskohdissa, pintojen vaaleissa pastellisävyissä sekä epäsymmetrisissä julkisivuissa. Kirjastorakennuksella on arkkitehtonista merkitystä 1990-luvun postmodernistisen arkkitehtuurin edustajana ja paikallista kulttuurihistoriallista merkitystä Sumiaisten kirkonkylän ensimmäisenä varsinaisena kirjastorakennuksena. Lisäksi rakennuksella on huomattavaa taajamakuvallista merkitystä keskeisen sijaintinsa vuoksi.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Sumiaisten koulurakennukset, Koulutie 4

Perinteistä puuarkkitehtuuria edustavat koulurakennukset sijoittuvat rantaan kylän keskustan ytimeen. Koulurakennuksista vanhin on valmistunut vuonna 1893 tyyppipiirustusten mukaisesti. Rantakouluksi kutsuttu pienempi, ulkoasultaan uusklassistinen koulurakennus vanhemman koulun eteläpuolella on valmistunut 1930-luvun lopulla rakennusmestari Jalmari Kurosen suunnitelmin. Koulurakennusten pohjoispuolella sijaitsee 1970-luvun lopulla valmistunut liikuntasalin ja ruokalan käsittävä tiiliverhottu lisärakennus.

Koulurakennuksista vanhin on 1890-luvulta. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

1970-luvulla valmistuneessa lisärakennuksessa sijaitsee keittiön ja ruokalan lisäksi liikuntasali. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Rantakoulu on 1930-luvulta. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Vuonna 1964 valmistunut entinen virkamiespappilarakennus. Kuvaaja Aada Mustonen.

Lisärakennus on säilynyt alkuperäisessä, 1970-luvulle tyypillisessä asussa.

Vanhemmat koulurakennukset ovat vuonna 2003 tehdyn peruskorjauksen aikaisessa asussa. Koulurakennuksilla kokonaisuutena on paikallista rakennushistoriallista, maisemallista ja historiallista merkitystä. Lisäarvoa vanhemmille rakennuksille tuo niiden säilyminen jopa yli 120 vuoden ajan koulukäytössä. Vanha koulu edustaa Sumiaisten taajaman vanhinta rakennuskantaa 1890-luvulta jolloin koko kylän keskus sai alkunsa. Asemakaavan suojelumerkinnät tulisi ulottaa kattamaan vanhan koulurakennuksen lisäksi myös rantakoulun, esimerkkinä hyvin säilyneestä 1930-luvun maaseutupitäjien kouluarkkitehtuurista ja Jalmari Kurosen tuotannosta. Koulurakennusten alkuperäisiä ominaispiirteitä tulee jatkossakin vaalia.

Uusi ja vanha pappila, Sumiaisraitti 59–61

Sumiaisten entiset pappilarakennukset sijaitsevat noin kilometrin päässä kirkolta pohjoiseen, kauempana varsinaisesta liikekeskustasta. Rakennukset sijoittuvat vierekkäisille tonteille Sumiaisraitin varrelle Ala-Keitele-järven rantatörmälle. Vanha perinteikäs hirsinen lautaverhottu pappilarakennus on valmistunut vuonna 1862. Sen suunnitteli E. E. Castrén pappilana toimineen Tiitelän talon paikalle. Pappilarakennusta laajennettiin vuonna 1898 ja sen ulkoasu on säilynyt sellaisenaan nykypäiviin saakka. 1960-luvulla pappilan peruskorjaushankkeen käydessä ajankohtaiseksi seurakunta päätti rakennuttaa uuden, nykyaikaisen pappilarakennuksen viereiselle tontille. Moderni pappilarakennus valmistui vuonna 1964 arkkitehti Matti Puttosen suunnitelmin ja vanha pappila muutettiin seurakuntakodiksi. Uusi lautaverhottu pappilarakennus edustaa hyvin

aikakautensa suunnitteluihanteita, joskin alkuperäiset arkkitehtoniset arvot ovat heikentyneet viime vuosien aikana tehdyn peruskorjauksen jälkeen. Vanha pappila on edelleen hyvin alkuperäiset ominaispiirteensä säilyttänyt arvorakennus, joka on asemakaavalla suojeltu. Molemmilla rakennuksilla on paikallista historiallista ja maisemallista merkitystä. Uusi pappila kuvastaa maan laajuisesti 1960-luvulla yleistynyttä modernien seurakuntatalojen ja virkamiespappiloiden rakentamista. Nykyisin molemmat rakennukset ovat yksityisomistuksessa. Pappilarakennukset käsittävä alue on kulttuurihistoriallisesti merkittävä kuvastaen modernia ja perinteistä, vuosisatoihin nojaavaa pappilarakentamista.

Entisen pappilarakennuksen ulkoasu on vuodelta 1898. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Sumiaisten seurakuntatalo, Kuoppatie 2

Sumiaisten moderni seurakuntatalo sijoittuu kirkon itäpuolelle rantamaisemiin. Vuonna 1992 valmistunut rakennus on arkkitehti Risto Vuolle-Apialan suunnittelema, nykyaikaista 1990-luvun seurakuntarakentamista edustava rakennus. Yksikerroksisen rakennuksen pohjakaava muistuttaa muodoltaan lintua, jonka nokassa on sisäänkäynti rakennukseen. Seurakuntataloon sijoittuu seurakuntasalin lisäksi toimistotiloja, kuten kirkkoherran ja diakonin työhuoneet, sekä kerhotoimintaan soveltuvat tilat. Rakennuksen arkkitehtuurissa on 1990-luvun palvelurakentamiselle tyypillisiä postmodernistisia elementtejä, kuten epäsäännöllinen pohjakaava, vaihtelevat julkisivut ja seinäpintojen epäsäännölliset aukotukset. Arvokkaan kirkkorakennuksen viereen sulautuvalla seurakuntatalolla on merkittävää paikallista historiallista, maisemallista ja arkkitehtonista merkitystä, jota tulee vaalia.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Sumiaisten terveysasema, Kuoppatie 3

Sumiaisten terveysasema rakennettiin ensimmäisenä terveysasemana toimineen 1940-luvulla rakennetun puutalon länsipuolelle kirkon ja seurakuntatalon viereiselle tontille. Lautavuoratun, yksikerroksisen rakennuksen suunnitteli oululainen arkkitehtitoimisto Holma ja Vuolteenaho Ky ja se valmistui vuonna 1994. Terveysaseman arkkitehtuurissa on nähtävissä palvelurakentamiselle ja Sumiaisten rakentamiselle tyypillisiä postmodernistisia suunnitteluihanteita vaihtelevine massoitteluineen ja elävine kattomuotoineen. Rakennuksen julkisivuväritys ja materiaalit noudattelevat seurakuntatalon ja kirkon väritystä, astetta voimakkaampina. Seurakuntatalo ja terveysasema muodostavat ajallisesti yhtenäisen kokonaisuuden kirkon läheisyyteen. Terveysaseman rakennuksella on paikallista historiallista, maisemallista ja arkkitehtonista merkitystä, joka tulee huomioida rakennuksen mahdollisissa muutostöissä tulevaisuudessa.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Tiitelän Päiväkoti, entinen Osuuspankin rakennus, Sumiaisraitti 17

Sumiaisten taajaman ytimeen sijoittuva Osuuspankin toimitalo valmistui vuonna 1985 entisen leipomorakennuksen paikalle entisen Kanttorilan ja kunnantalon väliselle tontille. Rakennus edustaa Suomessa 1980-luvulla hallinnutta vilkasta pankkirakentamista; samaan aikaan tien toiselle puolelle Sumiaisten keskustaan valmistui Säästöpankille järjestyksessään toinen toimitalo. Osuuspankki oli aikaisemmin toiminut vuodesta 1955 saakka viereisen kunnantalon päätyhuoneistossa.

Osuuspankin rakennuksen suunnitteli rakennuttajapalvelu Markku Tukia Saarijärveltä. Lohkopintaisilla tiilillä vuorattu aumakattoinen rakennus on tyypillinen

1980-luvun arkinen liikerakennus, joka mukailee Keiteleeseen laskevaa rinnettä. Rakennuksen käyttötarkoitus muutettiin vuonna 2008 päiväkodille soveltuvaksi, kun Osuuspankki lopetti toimintansa Sumiaisissa ja rakennus jäi tyhjilleen. Sumiaisten elinkeinoelämän kehittymisestä ja 1980-luvun suunnitteluihanteista kertovalla rakennuksella on paikallista historiallista ja maisemallista merkitystä.

7. KONGINKANGAS

Konginkangas on Äänekosken taajamista pohjoisin, se sijoittuu 24 kilometrin päähän Äänekosken kaupungista ja 34 km etelään Viitasaarelta nelostien itäpuolelle. Konginkankaaseen kuuluu kuusi kylää: Konginkankaan kirkonkylä, Laajaranta, Liimattala, Kalaniemi, Räihä sekä Riihilahti. Kirkonkylä on muodostunut Ala-Keiteleen Pyyrinlahden ja Keiteleen Räihänselän reunustamalle niemekkeelle. Konginkankaan väkiluku oli vuonna 2008 yli 520 henkeä, kylien asukkaat mukaan laskettuna väkiluku nousee noin 1 500:aan. Konginkangas on suosittua kesämökkialuetta, väkiluku kasvaa kesäisin ja kylänraitti herää eloon. Konginkankaalla on aktiivinen kyläyhdistys, Kömin Kilta, jonka vetämänä kylässä on vireillä useita hankkeita. Kyläsuunnitelman tavoitteeksi vuodelle 2010-2015 on kirjattu säilyttää, vahvistaa ja lisätä konginkankaalaista yrittäjyyttä, asumisviihtyvyyttä ja palveluita sekä säilyttää ja suojella ympäristöä.

Konginkankaan maisemaa leimaavat metsät ja vesistöt, sekä rannoille laskevat peltoaukeat, jotka ovat antaneet alueen asukkaille elinkeinon monen

Konginkankaan taajamaa vuonna 2010. Äänekosken kaupunki.

vuosisadan ajan aina 1900-luvun puoleen väliin saakka. Rantapeltojen vielä ulottuessa vesirajaan asti, muodosti näkymä Keiteleelle taustan koko kylälle. Nykyisin, maanviljelystalouden hiipuessa rannat ovat kasvaneet umpeen ja näkymä järvelle ei ole enää avoin.

Kirkonkylän asutusrakenne on ajallisesti sekä arkkitehtonisesti kerroksellista ja rakennustyypeiltään sekalaista. Kirkon ja hautausmaan miljöön käsittävä kokonaisuus ovat sisältyneet Museoviraston ja Ympäristöministeriön vuonna 1993 julkaisemaan valtakunnallisesti merkittävien kulttuurihistoriallisten ympäristöjen luetteloon. Konginkankaan kirkonkylän rakennuskannalle ominaisia ovat maanviljelysperinteestä kertovat, vanhoista kantatiloista jakautuneet pientilat, sotien jälkeisestä asutustoiminnasta kertovat tyyppitalot sekä sotien jälkeisellä ajalla elinkeinorakentamisen kehityksestä kertovat, kylänraitin 1940–1960-lukujen palvelurakennukset. Siellä täällä kylänraitilla on säilynyt yksittäisiä, 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten asuinrakennuksia.

Konginkankaalla rakennuskantaa on viimeksi inventoitu kuntaliitoksen yhteydessä vuonna 1993. Vuonna 2014 modernin rakennusperinnön inventointi keskittyi pääosin taajaman sotien jälkeisiin vaiheisiin, mutta nykytilannetta ymmärtääkseen on tutkittava myös kehityksen alkuvaiheita. Vuoden 2014 inventoinnissa tarkasteltiin kylänraittia sekä sen ympärille muodostunutta liikekeskustaa, johon suurin osa Konginkankaan sotien jälkeisen ajan hyvinvointirakentamista ilmentävästä rakennuskannasta sijoittuu. Inventoidut kohteet on esitelty lyhyesti Konginkangas-raporttiosion lopussa.

Asutuksen varhaisvaiheet – Kömi ja Konginkangas

Konginkankaan kirkonkylän sijainti Keiteleen Räihänselän ja Pyyrinlahden erottavan viljavan niemen kannaksella on ohjannut asutuksen sijoittumista alueelle. Ensimmäiset pysyvästä asutuksesta kertovat merkit ovat peräisin 1550-luvulta. Nimensä Konginkangas on ilmeisesti saanut ensimmäisen kantatalon, *Kånckincas*en mukaan, joka sijaitsi nykyisen kirkonkylän alueella. Kirkonkylä tunnettiin myös aikanaan nimellä Kömi. Konginkankaan asuttamisen kauden voidaan katsoa tapahtuneen vuosina 1554–1627, jolloin alueelle muodostettiin yhdeksän taloa. Kantatilasta lohkottiin 1790-luvulla Uotila ja vähän myöhemmin Jokela, ja kantatalon nimeksi vaihtui Kömi. Konginkangas -nimi jäi käsittämään koko kylän aluetta. Konginkankaan asutuksellisen yleiskuvan voidaan katsoa hahmottuneen lähes nykyiselleen 1700–1800-lukujen vaihteessa, jolloin alueella tehtiin isojako ja asutus alkoi kasvaa tilojen jakaantumisen ja torppa-, mäkitupa- ja itsellisasutuksen myötä. Konginkankaan väkiluku oli 1900-luvulle tultaessa kasvanut lähemmäs toistatuhatta.

Konginkangas kuului pohjoisen Keski-Suomen tavoin Rautalammin emäseurakuntaan 1560-luvulta lähtien ja vuodesta 1635 Viitasaaren emäseurakuntaan. Seurakunnat alkoivat hajota 1700-luvun lopulla ja irrottautuminen emäseurakunnista tuotti joukon itsenäisiä kirkkopitäjiä. Saarijärven ja Viitasaaren muodostuttua kirkkopitäjiksi laitakylien asukkaiden kirkkomatkat koettiin edelleenkin liian pitkiksi ja hankaliksi. Karstulan, Uuraisten ja Konginkankaan itsenäistymishankkeet tulivat samoihin aikoihin ajankohtaisiksi samoin perustein. 1790-luvulla yritettiin Kömin pitäjään saada omaa rukoushuonetta, siinä kuitenkaan onnistumatta. 1860-luvulla virisi oman rukoushuoneen saamisen lisäksi ajatus oman pitäjän perustamisesta. Senaatin päätöksellä vuonna 1864 saatiin Konginkankaalle lupa perustaa rukoushuone ja muodostaa rukoushuonekunta. Konginkankaalle Kömin tilan maille nousi konginkankaalaisten rakentama ristikirkko kirkonrakentaja Jaakko Kuorikosken johdolla vuonna

Konginkankaan tasavartinen ristikirkko (1866) on Suomen viimeisiä kansanrakentajien suunnittelemia ja rakentamia kirkkoja. Tapuli ja viinikellari rakennettiin 1880. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

1866. Paikalla sijainnut hautausmaa oli otettu käyttöön kymmenisen vuotta aikaisemmin. Kirkon ympärille Kirkonmäelle alkoi kehittyä kylän keskus.

Vasta 30 vuotta myöhemmin, vuonna 1899 valmistui nikkarityyliä edustava pappilarakennus talkootöinä Kivelän tilan maille vuonna 1899. Keski-Suomen ensimmäinen kansakoulu aloitti toimintansa Konginkankaalla jo vuonna 1867, ensin Laurilan talossa Pyyrinlahdella. Kirkon viereen tehtiin koulurakennus vuonna 1890. Vuonna 1895 Konginkangas erotettiin Viitasaaresta omaksi pitäjäkseen ja Konginkankaan kirkkoherrakunta perustettiin.

Talonpoikaisista, 1700- ja 1800-luvun tilakokonaisuuksista, kirkonkylällä yhtenäisempinä ovat säilyneet kirkon läheisyydessä Pyyrinlahdessa sijaitsevat Niemelän ja Jokelan tilakeskukset, 1900-luvun alussa uusittuine päärakennuksineen.

Konginkankaan vanha koulurakennus vuodelta 1890 on toiminut seurakuntatalona ja nuorisotalona. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Pitäjänhallinnosta kuntakokoukseen

Konginkankaalla ei ole ollut koskaan kunnanhallinnoksi tehtyä rakennusta, vaan hallinto on asettunut vailla käyttöä olleisiin, tai alkuaan muussa käytössä toimineisiin tiloihin.

Konginkankaalla asioita hoidettiin vuoteen 1918 saakka kuntakokouksissa eikä valtuustoa ollut ennen sen pakollistamista vuonna 1917.

Kappeliseurakunnan perustamisen (v. 1865) ja kunnallislain asettamisen jälkeen alettiin Konginkankaalla järjestää uutta hallintoa. Ensimmäiset kirjalliset tiedot kunnallislain käyttämisestä ovat vuodelta 1868. Aluksi Konginkankaan seurakuntalaiset, kuten he itseään nimittivät, kokoontuivat Jokelan talossa. Koulun rakentamisen jälkeen vuonna 1890 kuntalaiset kokoontuivat käsityöhuoneessa. Kun työväentalo vuonna 1908 valmistui, vuokrattiin rakennus kokouksia varten viideksi vuodeksi eteenpäin. Sopimuskauden loputtua paikallinen liikemies Matti Pasanen tarjosi ilmaista tilaa kuntakokouksiin tilaltaan Sadeharjusta, jonne väki siirtyi yhteisiä asioita käsittelemään. Vasta vuonna 1922 saatiin oma Kuntala kirkonkylältä, kun sekatavarakauppaa Tuhkala-nimisessä kiinteistössä pitänyt Aleksi Niemi kuoli ja kunta osti rakennuksen. Rakennuksessa toimi kunnanhallituksen lisäksi myös nimismiehen kanslia 1930-luvulla. Kuntalan yläkerrassa oli asuntoja, jotka muutettiin myöhemmin kokonaan kunnantoimiston käyttöön. Kunnantoimisto muutti vuonna 1990 tien toisella puolella sijaitsevaan Osuuspankin rakennukseen, kun Osuuspankki sai uudet tilat vuonna 1989 valmistuneesta liikekeskuksesta. Konginkankaan liityttyä Äänekoskeen vuonna 1993 kunnan asioita alettiin hoitaa Äänekoskelta käsin.

1900-luvun alkupuolen kehitys – tieyhteydet paranevat ja pienteollisuutta syntyy

1800-luvun lopulla kirkon ja koulun muodostama kyläkeskus alkoi laajentua uusien tielinjausten myötä kirkolta idän ja pohjoisen suuntaan. Vesistöjen hallitsemalta Konginkankaalta alkoivat kulkuyhteydet lähipitäjiin hiljalleen parantua 1900-luvulle tultaessa. Tie Viitasaarelta Konginkankaan kirkonkylän kautta Sumiaisiin valmistui vuosina 1889–1890. Suolahden radan valmistuminen 1890-luvulla vaikutti osaltaan liikenteen vilkastumiseen Konginkankaan kautta

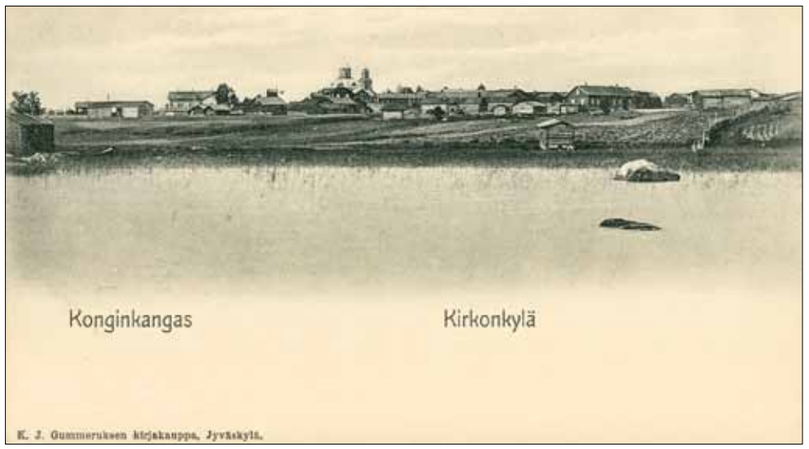

Konginkankaan kirkonkylää 1900-luvun alusta. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

pohjoiseen. Kirkonkylästä Liimattalaan johtavan tien rakentaminen aloitettiin samana vuonna ja 1900-luvun alussa tie ulottui maantienä aina Äänekoskelle saakka. Tämän yhteyden tuleminen 1930-luvulla nimetyn nelostien osaksi liitti Konginkankaan maan tärkeimpiin kuuluvaan kulkuväylään, mutta valtatien vaikutus jäi kirkonkylässä melko lyhytaikaiseksi. Vuosina 1956–1961 rakennettu uusi tielinja sivuutti taajaman ja sen tien käyttäjille tarjoamat palvelut. Kirkonkylää halkovan maantien ja Sumiaisiin johtavan tien risteykseen alkoi muodostua Konginkankaan kylän keskus 1800–1900-lukujen taitteessa.

Varsinainen kylänraitti sitä hallitsevine risteyksineen laajeni 1900-luvun alusta lähtien Konginkankaantielle, nykyiselle Keskustielle. Useita liike- ja asuinrakennuksia rakennettiin 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä tien varteen. Sekatavaramyymälänä toiminut, 1920-luvun lopulla kunnantoimistoksi muuttunut Tuhkalan rakennus, Äänekosken Osuuskauppa sekä Koiviston liikerakennus edustivat liikerakennusten kerrostumaa.

Niemelän tilan maille Pyyrinlahden rantaan tehtiin vuonna 1902 paikallisen liikemies Matti Pasasen perustama saha ja höyläämö rakennuksineen. Sahan perustamisen yhteydessä hävitysuhan alaiseksi joutunut vanha Niemelän torppa ja pihapiirin rakennukset siirrettiin rakennuspaikalta arkkitehti Yrjö Blomstedtin, taiteilija Akseli Gallen-Kallelan sekä Seurasaaren ulkomuseon perustaja Axel Olai Heikelin myötävaikutuksella Helsingin Seurasaareen, minne alkoi kehittyä maamme ensimmäinen ulkomuseoalue. Saha oli Konginkankaan kirkonkylän vuosisadan merkittävimmistä työllistäjistä, joskin varsin lyhytikäinen. Se työllisti parhaimmillaan sata henkilöä. Höyryllä käynyt ovia ja ikkunoita valmistanut saha toi myös sähkön pitäjään. Sahan toiminta lakkasi pian Pasasen kuoleman jälkeen vuonna 1914. Niemelän tilakokonaisuus Pyyrinlahden rantamaisemissa vuonna valmistuneine päärakennuksineen on muistuma sahan toiminnasta ja siihen liittyvästä valtakunnallisesti merkittävästä historiasta.

Kylänraitin 1900-luvun alkupuolta edustavalla rakennuksella Koivistolla on vaiherikas menneisyys kahvilana, sekatavarakauppana, vaate- ja kirjakauppana sekä matkahuoltona. Nykyään rakennus on asuinkäytössä. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Useat eri yrittäjät jatkoivat sahatoimintaa Konginkankaalla seuraavina vuosikymmeninä, mutta toiminta jäi kuitenkin melko lyhytikäiseksi johtuen osaltaan sillä saralla menestyvien Suolahden ja Äänekosken läheisyydestä. Viimeisin Konginkankaan saha lopetti toimintansa 1960-luvulla.

1900-luvun alussa Konginkankaalla oli runsaasti työväestöä sahan ja muun liiketoiminnan palveluksessa, minkä lisäksi paikkakunnalla oli metsätyömiehiä ja torppareita. Työväenyhdistys perustettiinkin Konginkankaalle vuonna 1906. Toiminta tarvitsi kunnolliset toimintatilat ja vuonna 1907 yhdistys osti Matolan tilan vanhan tuparakennuksen, joka siirrettiin kirkonkylälle Kömin tilalta vuokratulle maalle koulun läheisyyteen. Työväentalo oli vilkkaassa käytössä kyläläisten seuraelämän keskuksena etenkin sotien jälkeen, kun taas kansalaissodan aikana rakennus oli vain suojeluskunnan käytössä.

Kirkonkylän kylänraitin rakennusten edustassa kiinni oleva tielinja siirrettiin nykyiselle paikalleen 1930–1940-lukujen taitteessa. Lähes kaikki pääteiden

Konginkankaan työväentalo siirrettiin nykyiselle paikalleen vuonna 1907. Rakennusta laajennettiin 1950-luvulla sekä 1990-luvulla. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Rakennusmestari Kalle Bomanin suunnittelema koulu on vuonna 2009 vahvistetussa maakuntakaavassa määritelty maakunnallisesti merkittäväksi kohteeksi ja se on asemakaavassa suojeltu merkinnällä sr-1. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

rannanpuoleiset rakennukset tuhoutuivat rajussa kirkonkylän tulipalossa vuonna 1931. Palossa tuhoutui kolmisenkymmentä rakennusta. Pitäjän tärkeimmät rakennukset Kuntala, kansakoulu ja kirkko saatiin suojeltua palolta. Kirkonkylän 1900-luvun alun kyläraitista on 2010-luvulle säilynyt enää yksittäisiä harvoja rakennuksia, kuten Konginkankaan tien varressa oleva Koivistonakin tunnettu asuinrakennus.

Uutta suurempaa koulurakennusta suunniteltiin jo 1920-luvun lopulla ja arkkitehti Toivo Salervo laati piirustukset koulurakennusta varten. Uudet, rakennusmestari Kalle Bomanin laatimat piirustukset kaksikerroksisesta hirsirakennuksesta hyväksyttiin vuonna 1934 ja uusi mansardikattoinen puukoulu valmistui kirkonkylän tulipalon jälkeisen jälleenrakentamisen myötä vuonna

Kaupunkilaishuvilatyyliä edustava, alun perin sahan omistajan asuinrakennus vuodelta 1934 on säilyttänyt ominaispiirteensä 2010-luvulle saakka. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo

Funkkistyylinen palolaitos vuodelta 1939 sijaitsee Konginkankaan taajaman keskustassa. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

1936. Konginkankaan seurakunta kunnosti entisen koulurakennuksen, Koulukartanon, seurakuntatalokseen. Vuosikymmeniä myöhemmin koulukartano siirtyi jälleen koulukäyttöön.

Edelleen kirkonkylän maisemassa on näkyvissä peltojen keskelle Räihänselän rantaan sijoittuva, muusta rakennuskannasta poikkeava asuinrakennus. Kotiranta rakennettiin vuonna 1926 perustetun sahan omistajan, Kalle Salmisen asuinrakennukseksi vuonna 1934.

Vuoden 1933 palolain myötä ja tuhoisan tulipalon ollessa vielä tuoreessa muistissa konginkankaalaiset suhtautuivat palontorjuntaan myönteisesti: paloasema rakennettiin kirkonkylälle vuonna 1939 ja kylään saatiin oma paloauto. Paloasema toimi sota-aikana myös ilmahyökkäyksien vartiopaikkana.

1940–1950-vuosikymmenet – ohjattua rakentamista ja tyyppitalojen vuosikymmenet

Sodan syttyminen vuonna 1939 merkitsi kotirintamalla hiljaiseloa ja esimerkiksi liike-elämän taantumista. Sotien jälkeen alkoi koko maassa ennennäkemättömän vilkkaan rakentamisen aika. Sotien jälkeistä aikaa Suomessa leimaa suurien ikäluokkien syntyminen, siirtoväen nopea asuttaminen ja valtiojohtoinen rakentamisen ohjaus sekä materiaalipula. Rakennustoiminnan käynnistymistä

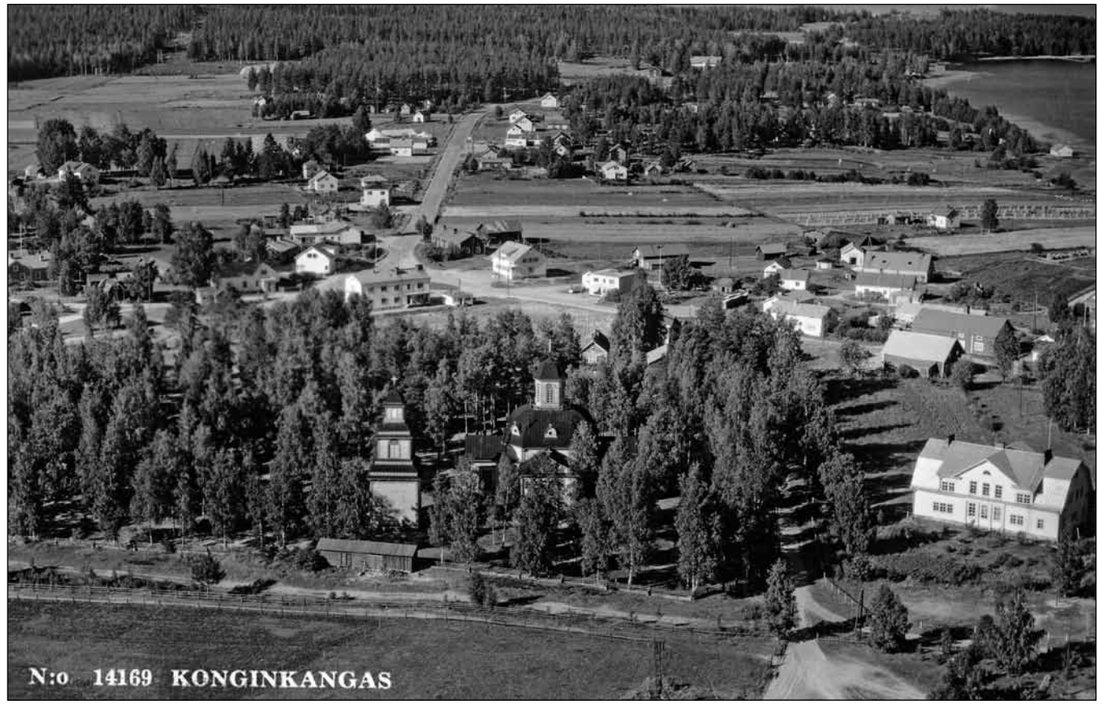

Konginkankaan keskustaa 1950-luvun alussa. Etualalla taitekattoinen Koiviston rakennus ja vieressä kunnantoimistona toiminut Kuntala. Kuvaaja Jouko Maukonen. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

edistääkseen Maanviljelysseuran Keskusliittoon perustettiin asutusvaliokunta, joka suunnitteli jälleenrakennuskauden aikana yli sadan maatalouspiirustuksen kokoelman. Myös Sosiaaliministeriö ja Suomen arkkitehtiliiton Jälleenrakennustoimisto suunnittelivat oman tyyppitalo-kokoelmansa vuosina 1941–1952. Tyyppipiirustusten tarkoitus oli tehdä rakentamisesta mahdollisimman edullista, nopeaa, turvallista ja rakenteellisesti kestävää. Jälleenrakennuskausi muutti perinteisen maatilarakentamisen perinteen ja uudisti asuinrakennuksen pohjakaavaa ja ulkoasua. Tyyppitalojen pohjaratkaisu oli neliömäinen ja perustui tilojen rakentumiseen keskeismuurin ympärille. Puolitoistakerroksinen talomalli yleistyi muokattavuutensa takia. Asutuslainsäädäntö ja sen mukanaan tuoma valvonta sekä sitä täydentävä asetus vuodelta 1946 lisäsivät valvottua rakentamista myös maaseudulla. Rakennuslautakunta perustettiin vuonna 1949. Kunnallisia rakennustoimia valvomaan palkattiin rakennusmestari. Konginkankaalla vuosina 1951–1960 asuin- ja karjarakennusten tyyppipiirustukset olivat pääosin hankittu Keski-Suomen maanviljelysseuralta.

Sodan jälkeen Konginkankaan asukasluku kaksinkertaistui siirtolaisten myötä, mutta vain vuosikymmenen ajaksi. Konginkankaalle muutti eniten siirtolaisia Sortavalan maalaiskunnasta. Pappila toimi alkuun siirtolaisten tilapäisenä majoituspaikkana. Kirkonkylällä kyläasutusta ja reuna-alueita täydennettiin asutustoimintaa varten suunnitelluilla tyyppitalomalleilla.

Sotien jälkeinen aika merkitsi Konginkankaalla julkisten palveluiden vilkasta kehitystä, mikä näkyi myös rakentamisessa. Kirkonkylälle syntyi useita kauppa- ja erikoisliikkeitä 1950-luvulla. Julkisessa rakentamisessa suunnittelun lähtökohdat olivat niin ikään perinteisiin nojaavassa pienipiirteisessä arkkitehtuurissa. Maaseutupitäjissä rakennettiin kivestä harvoja rakennuksia, rakennusmateriaalien ollessa säännösteltyä ja vaikeasti saatavissa. Pienillä

Ilmakuva 1950-luvun puolivälistä. Veljekset Karhumäki. Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Taajaman 1940-50-lukujen liikerakennuksia vuonna 2014. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

paikkakunnilla julkiset rakennukset ovat usein puurakenteisia, lautavuorattuja taloja. Niille ominaista ovat pelkistetyt aukkojulkisivut, usein jyrkähkö harjakatto sekä niukat detaljoinnit. Konginkankaan kirkonkylään perustettiin vuonna 1949 Äänekosken Osuuskassan haarakonttori, joka toimi aluksi Konginkankaan Osuuskaupan tiloissa. 1950-luvulla valmistui keskeiselle paikalle kirkonkylään toimitalo, jonka toiseen päätyyn Posti sai omat toimitilat.

Kirkonkylän urheilukenttähanke oli vireillä jo ennen sotia. Pappilan pellolle suunniteltu kenttäpaikka vaihtui 1940-luvun lopulla nykyiseen paikkaan. Vuonna 1953 kenttä alkoikin olla urheiltavassa kunnossa. Kuntalaisten osallistuminen lukuisiin talkoisiin on edistänyt ratkaisevasti myös liikuntaharrastusta.

Kirkonkylän kylänraitin keskeisimpiä rakennuksia ovat entisen Konginkankaan Osuuskaupan rakennus, Osuuspankin ensimmäinen toimitalo 1950-luvun alusta ja Lotta Svärdin paikallisosaston rakentama toimitalo Lottala vuodelta 1942. Rakennuksessa on toiminut 1940-luvun jälkeen kahvila ja kauppa. Erityisesti kirkonkylän kylänraitin rannanpuolelle rakennettiin 1940–1950-luvuilla kauppoja, pankkeja ja huoltoasema. Kylänraitin palvelurakentaminen jatkui vielä seuraavalle vuosikymmenelle.

Kirkonkylälle saatiin vuonna 1949 oma äitiys- ja lastenneuvola, joka toimi 2000-luvulle saakka terveysasemana. Neuvolarakennus rakennettiin Kivelän pappilan tilasta lohkotulle tontille Keiteleen rantamaisemiin. Kirkonkylälle saatiin ulkovalaistus kunnan avustuksella vuonna 1953.

Lottala. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Uusi pappila toteutettiin sotien jälkeisenä aikana yleistynyttä asuinrakennustyyppiä jäljitellen. Rakennuksen statuksen erottaa tavanomaisista tyyppitaloista liuskekivipäällysteinen sokkeli. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Konginkankaalla erityisesti 1940–1950-luvun asuinrakentamisen tyyppitaloista koostuva arkkitehtuurikerrostuma on vahvasti edustettuna kyläkuvassa. Kylänraitilla sijaitsevat Lottalan, Konginkankaan Osuuskaupan kolmannen toimitilan sekä entisen Osuuspankin rakennukset muodostavat ajallisesti yhtenäisen, julkisista rakennuksista muodostuvan kokonaisuuden.

1960–1970- luvut – yhteiskunnan murros ja modernin arkkitehtuurin aika

Yhteiskunnan ja elinkeinorakenteen nopea muutos 1960-luvulta saakka koetteli muun Suomen tavoin myös Konginkangasta. 1950-luvun jälleenrakentamisen aika vaihtui pian nopeatempoiseksi modernistumisen ja elintason kohenemisen aikakaudeksi. Koneiden korvatessa ihmistyövoiman maaseuduilla ja teollisuuden työllistäessä suuremmissa kaupungeissa alkoi väestö siirtyä vähitellen työn perässä asutuskeskuksiin, minkä seurauksena maaseudut alkoivat autioitua. Toisaalta kunnollisten tieyhteyksien muodostuminen ja autoistuminen edesauttoi myös sitä, että työssäkäynti kotipitäjän ulkopuolella yleistyi. Muuttoliike alkoi ohjailla väestönkehitystä enemmän kuin syntyvyys.

Ajanjaksoon liittyy perinteisen rakennustavan lopullinen murtuminen ja uusien rakennustekniikoiden ja materiaalien käyttöönotto. Rakentamisen suunnitteluihanteet ja rakennusmateriaalit muuttuivat tehokkuutta, vähäeleisyyttä

ja suorakulmaisuutta suosiviksi. Pienempi huonekorkeusvaatimus ja maanvaraiset perustukset madalsivat rakennuksia. Yksikerroksisuus korosti asumismukavuutta ja suljetusta tilajaosta siirryttiin ilmavampiin ja avarampiin tiloihin. Rakennusten malli leveni hieman suorakaiteesta ja kattolinja loiveni harjakatosta pulpetti- tai tasakattoon. Tämän tyyppisten talojen ajateltiin myös sopivan paremmin ympäröivään luontoon. Julkisivumateriaalit vaihtuivat puuta, tiiltä ja julkisivuelementtilevyjä yhdisteleviin vuorauksiin.

1960-luku muodostui Konginkankaalla suurimpien tilojen uudistumisen ja kylänraitin uudelleenrakentamisen kaudeksi. Myös vapaa-ajanasuntojen rakentaminen kasvoi Konginkankaalla 1960-luvulla, 75 % osaa rakennuslupahakemuksista vuosina 1960–1970 käsitteli kesäasuntojen rakentamista.

Konginkankaan kirkonkylän ensimmäinen rakennuskaava teetettiin maanmittausinsinöörillä vuosina 1967–1970 ja kunnanvaltuusto hyväksyi sen vuonna 1973. Kaava seuraili spontaanisti syntynyttä asutusta, erityisiä paineita kirkonkylän kasvulle ei ollut. Vuosina 1960–1970-lukujen välisenä aikana tyyppipiirustusten osuus väheni ja paikallisen rakennusmestarin osuus rakennusten suunnittelussa kasvoi. Kunnallisen rakennustarkastajan ja rakennusmestarin virka perustettiin Konginkankaalle vuonna 1961. Virkaan valittiin Mikko Saastamoinen. Kaavan myötä saatiin kuntaan myös kunnallinen vesi- ja viemärijärjestelmä vuonna 1973.

Kylän raitin 1960- ja 1970-lukujen rakennuskantaa. Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Konginkankaan Kirkonkylän raitilla modernisaation aalto näkyi myös, kun Kuntalan viereen rakennettiin uusi modernia arkkitehtuuria edustava pulpettikattoinen Säästöpankin liike- ja asuinrakennus vuonna 1964. Rakennukseen avattiin tilat myös K-kaupalle. Keskustaan valmistui Sähkö Oy:n toimitalo vuonna 1963. Kylän raitin rannanpuoleinen liikerakennusten keskittymä edustaa 1960-luvun kaupunkisuunnittelu-ideologiaa sekä arkkitehtuuriltaan että rakennusten sijoittelultaan. Matalien, massaltaan pelkistettyjen liikerakennusten eteen tuli varata riittävästi pysäköintitilaa, joten rakennukset rakennettiin tielinjasta kauemmaksi kuin ennen.

Kirkonkylän suurimpiin rakennushankkeisiin tänä aikana kuului uuden keskuskoulurakennuksen tekeminen vuonna 1971 sekä vuonna 1973 modernin seurakuntatalon rakentaminen Antti Arkilahti Arkkitehtitoimisto Ky:n piirustuksin. Ensimmäinen asuinkerrostalo, asunto-osakeyhtiö Ensimmäinen (myöh. Säästökangas) valmistui Sumiaistentien varteen rakennusmestari Aarne Ilveksen suunnitelmin vuonna 1974 edellisvuonna palaneen Säästöpankin rakennuksen tilalle. Omakotitalojen rakentamisen elpymiseen vaikutti kunnan myymät markan tontit. Kirkonkylälle Karilantien varteen rakennettiin myös kolmikerroksinen vuokratalo rakennusmestari Mikko Saastamoisen laatimin piirustuksin vuonna 1976.

Vanhusten asumisoloja helpottamaan kirkonkylälle perustettiin 1960-luvulla vanhustenkotiyhdistys. Aiemmin konginkankaalaisten kunnalliskotijärjestely oli ratkaistu naapurikunnista järjestyneillä paikoilla. 1960-luvun lopulla kirkonkylälle saatiin kolme vanhustenasuintaloa, mitkä rakennettiin vanhan pappilan viereen Kivelän maille. Sittemmin alue on laajentunut palvelukodilla ja rivitalolla.

Konginkangas viimeisimpinä vuosikymmeninä – 1980–2000

Viimeisten vuosikymmenten aikana rakentaminen on keskittynyt kirkonkyläsä peruskorjaushankkeisiin, liike- sekä asuinrakentamiseen. Rakentamisen hiljenemiseen vaikutti kuntaliitoksen ohella 1990-luvun alun lama. Kirkonkylän julkista rakentamista leimaa rakennusten käyttötarkoituksen muutosten vuoksi

laajennusosien rakentaminen yritysten vaihtaessa asemapaikkojaan kylänraitilla. Lamaa ja kuntaliitosta edeltänyt 1980-luku oli kuitenkin kirkonkylällä vilkasta rakentamisen aikaa. Asuinrakentaminen keskittyi lähinnä kylänraitin ja rannan väliselle osuudelle, minne nousi yksitasoisia rivitaloja. Vanhusten asuintaloaluetta täydennettiin rakentamalla palvelukoti sekä uusi vuokrarivitalo vuonna 1984.

1980-luvulla maassamme yleistyi eri alojen kaupan keskittäminen yhden katon alle ja sen myötä kyliin ja kaupunkeihin alkoi nousta uudenlaista rakennustyyppiä; kauppa- ja liikekeskuksia. Myös Konginkankaalle saatiin vuonna 1989 Osuuspankin liikekeskukseksi nimetty kauppakeskus entisen Äänekosken Osuuskaupan rakennuksen paikalle kirkonkylän ytimeen. Liikekeskukseen tuli toimitiloja useille eri yrityksille. Rakennuksessa toimineen Osuuspankin toiminnan loputtua Konginkankaalla vuonna 2007 koulun yhteydessä toimineelle kirjastolle kunnostettiin tilat entisestä pankin liikehuoneistosta. 2010-luvulla Konginkankaalla, kuten muuallakin Suomessa, liikekeskuksen toimitilat ovat alkaneet tyhjentyä.

Kuntala muutti Tuhkalan toimitiloista vanhaan, kunnan omistamaan pankkirakennukseen vuonna 1988. Pankki osti Tuhkalan, myydäkseen sen eteenpäin yksityiselle taholle. Tuhkalan rakennus purettiin 1990-luvun puolivälissä. Tontille oli suunniteltu rakennettavaksi uusi liike- ja asuinrakennus, mutta tontti on toistaiseksi rakentamaton.

Konginkankaan vuonna 1971 valmistunutta koulua laajennettiin vuonna 1995 liikuntasalilla. Vuonna 2006 koulurakennusta peruskorjattiin ja laajennettiin jälleen. Vanhat koulurakennukset toimivat 2010-luvulla päiväkotina ja nuorisoseura Vaparin kokoontumistilana.

Kyläläisten aktiivinen talkoohenki on vuosikymmenten aikana edistänyt rakentamisen ohella myös liikuntaharrastusta. Kirkonkylän maastoon valmistui vuonna 1985 kuntalaisten talkootöinä tehty pururata.

Vuonna 1964 rakennettua Säästöpankin liikerakennusta laajennettiin idän suuntaan varastosiivellä vuonna 1989. Rakennuksessa oli tuolloin toisen kerroksen asuntojen lisäksi elintarvikekauppa, pankki, apteekki ja baari/ravintola. Rakennukselle haettiin käyttötarkoituksen muutoslupaa vuonna 2008. Terveys- ja sosiaaliasema muutti Välskärintieltä keskeisemmälle paikalle kylänraitille entisiin pankin tiloihin.

Vuonna 1993 Konginkangas liittyi osaksi Äänekosken kaupunkia. Tämän jälkeen rakentaminen on hiljentynyt Konginkankaan taajamassa. Palveluiden keskityttyä läheisiin kaupunkeihin pankkien toimitilat ja liikekeskukset ovat vähitellen tyhjentyneet. Palveluiden supistumisesta huolimatta Konginkangas on edelleen suosittu kesämökkikunta. Konginkangas äänestettiin vuonna 2011 Keski-Suomen vuoden kyläksi. Konginkankaalle on sen kylien ja asukkaiden kanssa yhteistyönä laadittu viisivuotisia kehittämisohjelmia eli kyläsuunnitelmia, jotka ohjaavat kylien välistä yhteistyötä ja koordinoivat useita alueen kehittämiseen ja ylläpitoon liittyviä hankkeita. Uudisrakentaminen kylällä on hiipunut kuntaliitoksen jälkeen, mutta elämä taajamassa ei ole kuitenkaan pysähtynyt.

Konginkankaan rakennetun kulttuuriympäristön piirteet ja inventointikohteet vuonna 2014

Konginkankaalla rakennuskantaa on viimeksi inventoitu kuntaliitoksen yhteydessä vuonna 1993. Modernin rakennusperinnön inventointi keskittyi kirkonkylän sotien jälkeen rakennettuihin kohteisiin. Vuoden 2014 inventoinnissa tarkasteltiin kylänraittia sekä sen ympärille muodostunutta liikekeskustaa, minne suurin osa Konginkankaan sotien jälkeisen ajan hyvinvointiajan rakentamista edustavasta rakennuskannasta sijoittuu. Vuonna 1993 inventoituihin rakennuksiin tehtiin kenttätöiden yhteydessä maastotarkastus, minkä yhteydessä havaittiin kirkonkylältä hävinneen 20 vuoden aikana kolme kirkonkylän perinteisen maaseutupitäjän kokonaisilmeeseen vaikuttanutta rakennusta.

Konginkankaalla alueen kerroksellinen rakennusperintö kuvastaa eri aikakausien rakentamistapaa ja historiallisia ilmiöitä. Eri-ikäiset rakennukset kertovat paikkakunnan historiasta, elinkeinojen, liike-elämän ja palveluiden kehityksestä ja muutoksesta sekä lisäksi rakentamisen muutoksesta. Kerroksellisuus onkin suomalaisille taajamille ominainen piirre. Konginkankaan kylänraitilla kerroksellisuus on toteutunut tavalla, jossa raitin varteen on muodostunut pieniä, mutta suhteellisen yhtenäisiä kahdesta-kolmesta rakennuksesta koostuvia pienoiskokonaisuuksia.

Alueen vanhimman säilyneen rakennetun kulttuuriympäristön historiallisen kerroksen muodostavat 1800-luvun puolivälin jälkeen rakennetut rakennukset, kuten kirkko tapuleineen ja Koulukartano. Ne sijoittuvat maisemallisesti keskeisille paikoille ja muodostavat lähekkäin sijoittuvina ajallisesti yhtenevän kokonaisuuden. Muu vanhin rakennusperintö viime vuosisatojen taitteesta ja 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä liittyy maatalouteen, asumiseen ja aatteelliseen toimintaan. Asemakaavalla suojeltuja, sr-1 merkinnöin varustettuja rakennuksia ovat molemmat vanhemmat koulurakennukset vuosilta 1890 ja 1934, sekä viljamakasiini, kirkko ja tapuli. Funkkistyylinen paloasema edustaa 1930-luvun rakennustaiteellisesti jo melko harvinaista kerrostumaa. Vuonna 2002 päivätyssä asemakaavassa on taajama-alueella runsaasti /s merkittyjä kortteleita, joiden kaavamääräyksistä sanotaan seuraavanlaisesti: ”*Erillispientalojen korttelialue, jolla ympäristö säilytetään. Uudisrakennusten julkisivut on rakennettava siten, että ne sopeutuvat ympäristön historiallisesti arvokkaiden tai kyläkuvan kannalta tärkeiden rakennusten kanssa julkisivun rakennusaineen, mittasuhteiden, kattokaltevuuden, pintojen ja värityksen suhteen.”*

Edellä mainittujen rakennusten säilymisedellytykset ovat hyvät, joskin kokonaisuuteen liittyy asemakaavan suojelumerkintöjen ulkopuolelle jätetty työväentalo, joka on tärkeä osa ympäröivää rakennettua kulttuurikerrostumaa. Suurin uhka kaikenikäisten rakennusten säilymiselle on kuitenkin autioituminen ja käyttötarkoitusta vaille jääminen, jota seuraa lähes väistämättä säännöllisten huoltotöiden laiminlyönti.

Jälleenrakennuskauden tyyppitaloja Konginkankaan sataman läheisyydessä. Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

1900-1940-luvun kerrostuma Konginkankaan taajamassa on hajanainen, mutta ei harvinainen. Konginkankaan keskustasta on viimeisen 20 vuoden aikana hävinnyt kyläkuvalle merkittäviä rakennuksia, jotka edustivat tätä kerrostumaa. Tämän vuoksi etenkin kylänraitin vanhempiin kuuluvien arkkitehtuurikerrostumien vaalimiseen on kiinnitettävä jatkossa huomiota.

Inventointialueella jälleenrakennuskauden rakennusperintö erottuu omana runsaslukuisena kokonaisuutenaan. Kylänraitin varrella on säilynyt muutamia aikakauteen liittyviä rakennuksia. Osa niistä on säilynyt hyvin alkuperäisessä asussaan ja on arkkitehtuuriltaan edustavia. Alkuperäisessä asussaan säilyneet jälleenrakennuskauden rakennukset alkavat olla harvinaisia ja niiden ominaispiirteitä tulisikin vaalia. Jälleenrakennuskauden hienovaraisen arkkitehtuurin säilymisen yhtenä haasteena on liian voimallisesti tehdyt korjaukset. Käyttötarkoituksen muuttumisen myötä moniin rakennuksiin on tehty niiden julkisivuihin vaikuttaneita muutoksia.

1960-luvulta lähtien syntynyt nuorempi rakennuskerrostuma on Konginkankaalla näkyvässä osassa. 1960–1970-lukujen rakennuskanta kuvastaa elinkeinorakenteen muutosta, liike-elämän ja julkisten palveluiden kasvua ja asumisen uusia ihanteita. 1980-luvulta lähtien vaurauden ja hyvinvoinnin kasvu heijastuu laajenevissa julkisissa palveluissa ja aiempaa kookkaammissa asuinrakennuksissa. Monet uudemmista rakennuksista ovat silti luonteeltaan melko arkisia käyttörakennuksia. Viime vuosikymmenten aikana syntyneen rakennusperinnön kulttuurihistorialliset arvot liittyvät usein ensisijaisesti niiden historialliseen todistusvoimaisuuteen. Arkiset ja tavanomaisetkin rakennukset kertovat juuri Konginkankaan lähihistorian vaiheista ja ovat esimerkkejä oman aikansa maalaistaajaman rakennuskulttuurista. Historiallisen kokonaiskuvan säilymiseksi kylämaisemassa olisi syytä säilyttää myös tämän nuorimman rakennuskerrostuman esimerkkejä.

Inventoidut kohteet

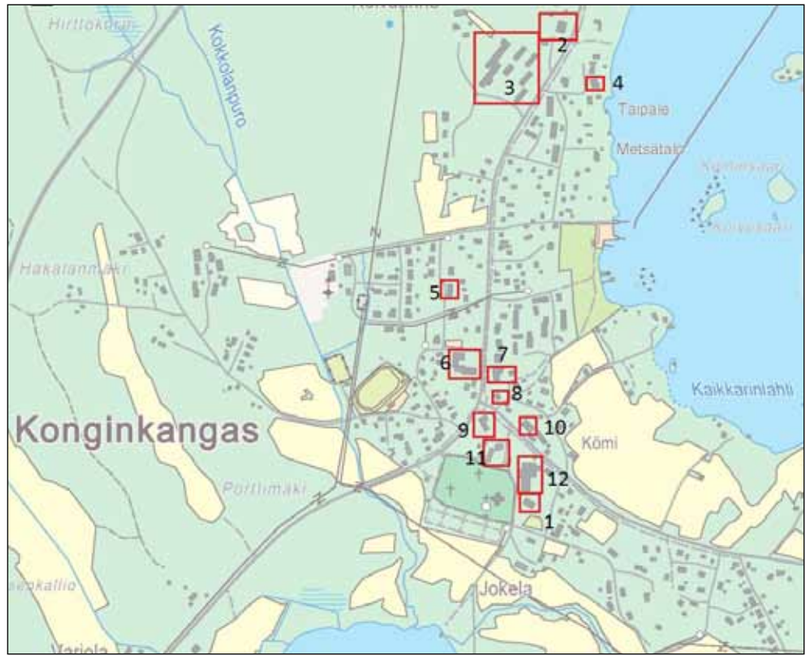

Vuonna 2014 inventoidut kohteet kartalla
1. Koulurakennus,
2. Vanha pappila,
3. Palvelukoti ja asuinrakennukset,
4. Entinen terveysasema,
5. Karilantien kerrostalo,
6. Liikekeskus,
7. Entinen Säästöpankin toimitalo, nyk. sosiaalitoimisto ja terveysasema,
8. Entinen kunnantalo,
9. Salen kauppakiinteistö,
10. Asunto-osakeyhtiö Säästökangas,
11. Seurakuntatalo,
12. Koulu

Maakunnallisesti merkittävät kohteet

Konginkankaan kirkonkylän koulu

Vuonna 1936 valmistunut puukoulu sijaitsee aivan Kirkonmäen kupeessa. Koulu on rakennusmestari Kalle Bomanin suunnittelema kaksikerroksinen mansardikattoinen rakennus, jossa on klassismiin liittyviä piirteitä. Rakennus toimii nykyään päiväkotina. Sen kanssa samalla tontilla ovat nuorisotalona toimiva vanha puukoulu, eli Koulukartano, vuodelta 1890 sekä tiilinen, vuonna 1971 valmistunut alakoulu. Puukoulun eteläpuolelle sijoittuu myös vuonna 1908 valmistunut työväentalo.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Konginkankaan vanha pappila

Konginkankaan vanha nikkarityylinen pappila valmistui vuonna 1899 kirkonkylän halki kulkevan raitin varteen kauemmaksi keskustasta Kivelä-nimiselle tontille. Konginkankaalle rakennettiin uusi pappila vuonna 1956 ja vanha pappila siirtyi yksityisomistukseen.

Paikallisesti merkittävät kohteet

Konginkankaan palvelukeskus ja vanhusten vuokra-asunnot, Palvelutie 3

Konginkangas teki yhteistyötä vanhusten hoidossa Viitasaaren kanssa 1960-luvun viimeisiin vuosiin. Kansaneläkelaitoksen halpakorkoisten lainojen innoittamana Suomessa rakennettiin 1960-luvulla vanhustentaloja. Konginkankaalla perustettiin vuonna 1967 vanhustenkotiyhdistys ry vanhusten asumistason parantamiseksi pitäjän alueella. Vanhustenkotiyhdistys ryhtyi heti järjestämään vanhuksille asuintaloa kirkonkylään. Seurakunnan vuokratontti pappilan vierestä saatiin järjestettyä ja uudet asuntolarakennukset vihittiin käyttöön 21.9.1968. Tiloja laajennettiin vielä yhdellä asuntolarakennuksella vuonna 1972. Konginkankaan palvelukeskus, Köminharju, rakennettiin tontille vuonna 1984 arkkitehti Olli Väänäsen suunnitelmilla. Rakennusta laajennettiin vielä vuonna 1999.

Kaikilla tontin rakennuksilla on kunnallisen palvelurakentamisen kehityksestä kertovaa paikallista historiallista merkitystä. Kaikkien rakennusten arkkitehtuuri edustaa hyvin aikakautensa tyypillisiä suunnitteluihanteita, etenkin Konginkankaan tien varteen näkyvä 1960-luvun lopun rivitalojen muodostama yhtenäinen, horisontaalinen rakennusmassa on arkkitehtonisestikin

erityinen. Koko rakennuskannalla on maisemallista ja paikallista kulttuurihistoriallista merkitystä.

Entinen äitiys- ja lastenneuvola, Välskärintie 7

Suurten ikäluokkien syntymä sotien jälkeisenä aikana vaikutti osaltaan terveydenhuollon saatavuuden kasvuun. Konginkankaan kirkonkylälle saatiin vuonna 1949 kipeästi kaivattu äitiys- ja lastenneuvola, joka toimi 2000-luvulle saakka terveysasemana. Neuvolarakennus rakennettiin Kivelän pappilan tilasta lohkotulle tontille Keiteleen rantamaisemiin. Rakennus oli alkujaan monien muiden aikalaistensa terveydenhuollon rakennusten tavoin puolitoistakerroksinen, harjakattoinen, asuinrakennuksen kaltainen julkisivuiltaan rapattu talo. Terveystaloa peruskorjattiin ja laajennettiin lisätilojen saamiseksi useaan otteeseen 1970-1980-lukujen taitteessa. Terveysasema kärsi kuitenkin edelleen tilanahtaudesta ja sitä laajennettiin 1987. Vanhaa molemmistä päädyistä laajennettua terveystaloa jatkettiin toisella, keltaisella tiilivuoratulla harjakattoisella laajennusosalla. Terveyskeskuksen toiminta siirrettiin kesällä 2008 entisiin Säästöpankin tiloihin kylänraitille. Terveysaseman entinen toimitalo myytiin yksityiselle vuonna 2009. Kohteella on merkittävää paikallista historiallista merkitystä Konginkankaan ensimmäisenä terveysasemana.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo

Kerrostalo, Karilantie 3

Karilan tilan maille valmistui vuonna 1976 Konginkankaan ensimmäinen Arava-rahoitteinen vuokrakerrostalo. Sen suunnittelijana toimi ajalle tyypilliseen tapaan kunnan oma rakennusmestari Mikko Saastamoinen. 1990-luvun puolivälissä rakennusta perusparannettiin ja julkisivut pinnoitettiin uudelleen sekä lisättiin parvekkeet ja sisäänkäyntikatokset. Lisäksi pihaan rakennettiin jätekatos. Perusparannuksen myötä alkuperäiset arkkitehtoniset arvot ovat heikentyneet, mutta ympäristöstään erottuvalla kerrostalolla on maisemallista ja paikallishistoriallista merkitystä Konginkankaan modernin taajamakuvan muodostajana.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo

Liikekeskus, Kauppatie 2

Arkkitehtitoimisto Keijo Moilasen suunnitelmien mukaan vuonna 1989 valmistunut liikekeskus vei Konginkankaan taajamaa kaupungistumisen suuntaan. Liikekeskuksen rakennuttaja oli Äänekosken Osuuspankki, joka rakennutti haarakonttorilleen uudet nykyaikaiset toimitilat Konginkankaan keskustaan. Kauppakeskukseen suunniteltiin pankin lisäksi liiketilat elintarvikekaupalle, postille, kahvila-ravintolalle sekä neljälle muulle pienyritykselle. Osuuspankin toiminnan loputtua kirjasto muutti liikehuoneistoon vuonna 2008. Kauppakeskukset yleistyivät uutena rakennustyyppinä 1980-luvun alusta lähtien kaupungeissa ja niitä rakennettiin myös pienempiin kyliin. 2000-luvulta lähtien kauppakeskuksien tyhjenemisestä on tullut valtakunnallinen ilmiö. Inventointihetkellä suurin osa Konginkankaan liiketiloista oli tyhjillään. Liikekiinteistön edustalla järjestetään edelleen vuosittain erilaisia tapahtumia etenkin kesäaikaan. Liikekeskus on piirteiltään tyypillinen, mutta ei arkkitehtonisesti kovin erityinen oman aikansa rakennus. Se edustaa arkkitehtuuriltaan arkista käyttörakentamista. Liikekeskus liittyy Konginkankaan taajaman lähivaiheisiin ja on ollut osa merkittävää palveluiden kehittymistä. Sillä on myös erityistä maisemallista merkitystä osana keskeistä kylänraittia.

Entinen kunnantalo, entinen Osuuspankki, Konginkankaantie 189

Kylänraitin 1940–1950-luvun palvelurakentamisen kerrostumaa edustaa 1950-luvulla valmistunut kirkonkylän Osuuspankin ensimmäinen pankkirakennus. Pankki toimi rakennuksessa 1980-luvun lopulle, kunnes Osuuspankki rakennutti uuden Osuuspankin liikekeskukseksi kutsutun kauppakeskuksen vanhan Äänekosken Osuuskaupan rakennuksen paikalle. Pankin muutettua rakennuksen päädyssä olevaan liikehuoneistoon jäi vanha pankkirakennus käyttöä vaille. Kunnantoimisto oli toiminut vuodesta 1922 Tuhkalan kiinteistössä tien toisella puolella ja toimistolle oli etsitty jonkin aikaa uusia, väljempiä tiloja. Kunta osti pankkirakennuksen ja muutti siihen vuonna 1990. Rakennus ehti toimia uutena Kuntalana muutaman vuoden, kunnes kuntaliitoksessa hallintotoimi keskittyi Äänekoskelle. Rakennus on nykyään yksityisomistuksessa asumiskäytössä. Rakennus edustaa 1940-ja 1950-lukujen kerrostumaa ja muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden yhdessä kolmion muotoon sijoittuneiden liikerakennusten kanssa. Entisellä Kuntalan rakennuksella on Konginkankaan historialle merkitystä. Rakennus on säilynyt alkuperäisasussaan hyvin ja täten edustaakin jo harvinaistuvaa rakennustyyppiä. Lisäksi sillä on erityistä maisemallista merkitystä perinteisenä kylänraitin rakennuksena.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Entinen Säästöpankin rakennus, nykyinen sosiaali- ja terveysasema, Konginkankaantie 195

Säästöpankki rakennutti itselleen modernin liike- ja asuinrakennuksen Konginkankaan kylänraitin varteen keskeiselle paikalle. Aiemmin pankki oli toiminut vuonna 1944 valmistuneessa rakennuksessa, joka paloi pian rakennuksen omistajavaihdoksen jälkeen 1960-luvulla. Uuden pankkirakennuksen suunnitteli lääninarkkitehti Olavi Kivimaa ja rakennus edusti valmistuttuaan uudenaikaisia 1960-luvun suunnitteluihanteita. Rakennukseen tuli pankin ja toisen kerroksen asuntojen lisäksi tilat elintarvikeliikkeelle, apteekille ja baarille.

Sisätilat ovat kokeneet lukuisia muutoksia, joista viimeisin on vuodelta 2008, kun tila muutettiin terveysasemalle soveltuvaksi. 1980-luvulla rakennettiin laajennusosa rakennuksen taakse. 1990- ja 2000-luvuilla tehtyjen käyttötarkoitusten muutostöiden yhteydessä julkisivujen aukotuksia on muutettu. Rakennus on taajamassa keskeisellä paikalla ja se kuvastaa taajaman palveluiden kehitystä sekä arkkitehtonisten ihanteiden muuttumista. Entinen Säästöpankin rakennus muodostaa viereisten entisten huoltamorakennusten kanssa 1960-luvun palvelurakennusten kokonaisuuden. Rakennuksella on paikallista kulttuurihistoriallista ja maisemallista merkitystä.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Salen kauppakiinteistö, entinen Konginkankaan Osuuskauppa, Konginkankaantie 185

Nykyään Salen kauppakiinteistönä toimivalla rakennuksella on yli kuusikymmenvuotinen menneisyys kirkonkylän elintarvikekaupparakennuksena. Se on kolmas ja viimeisin Konginkankaan Osuuskaupan rakennuksista Konginkankaan taajamassa. Kaupparakennus on valmistunut 1950-luvun alussa ja se on vuosien aikana kokenut useita muutoksia. Silti alkuperäisilme on vielä nähtävissä siihen huonosti istuvien julkisivumateriaalien takaa. Rakennus on osa Konginkankaan taajamakuvalle merkittävää 1940–1950-luvun liikerakennuksista koostuvaa kokonaisuutta, joka on ominainen taajaman keskukselle. Eheän kokonaiskuvan säilyttämiseksi suositeltavaa on rakennuksen alkupe-

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

räisilmeen palauttaminen. Pääjulkisivujen sileärappauksella saataisiin takaisin osa kadonnutta, hienovaraista ja jo harvinaistuvaa arkkitehtuuria.

Asunto Oy Säästökangas, ent. Asunto Oy Ensimmäinen, Matilanvirrantie 2067

Rakennusmestari Aarne Ilveksen suunnittelema vuonna 1972 valmistunut elementtirakenteinen kaksikerroksinen kerrostalo sijoittuu keskeiselle paikalle Sumiaisiin johtavan tien varteen. Säästökangas rakennettiin 1960-luvulla palaneen Säästöpankin rakennuksen paikalle, nykyistä koulukeskusta vastapäätä. Kerrostaloon on 1990-luvun taitteessa vaihdettu kattomuoto tasakatosta harjakatoksi. Rakennus edustaa 1960–1970-luvun asuinrakentamista, joskin alkuperäinen, ajalle tyypillinen arkkitehtuuri on kärsinyt kattomuodon muutoksesta. Säästökangas oli Konginkankaan ensimmäinen kerrostalo ja se sijaitsee maisemallisesti merkittävällä paikalla keskustaajamassa.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Konginkankaan seurakuntatalo, Kirkkotie 3

Seurakuntataloa edeltänyt seurakuntakoti toimi vuodesta 1938 lähtien entisessä, vuodelta 1890 peräisin olleessa koulurakennuksessa sen jäätyä tyhjilleen uuden koulun valmistuttua vuonna 1936. Uusi seurakuntatalo valmistui vuonna 1973 kirkon viereen Arkkitehtuuritoimisto Antti Arkilahden suunnitelmin. Seurakuntatalon yhteyteen tuli myös seurakuntasisaren toimisto ja vuotta myöhemmin valmistuneeseen lisäosaan diakonin ja kanttorin virka-asunnot. Asunto-osa on 1990-luvulla muutettu seurakunnan työ- ja toimintatiloiksi.

Seurakuntatalo sijaitsee keskeisellä paikalla Konginkankaan taajamassa, minkä vuoksi sillä on maisemallista merkitystä. Seurakuntatalo on säilynyt hyvin alkuperäisasussaan ja se on edustava esimerkki 1960–1970-lukujen modernien seurakuntatalojen rakentamisen aikakaudesta. Rakennus liittyy Konginkankaan seurakunnan historiaan ja sillä on siten kulttuurihistoriallisia arvoja.

Kuva Aada Mustonen, Keski-Suomen museo.

Kuva Sini Saarilahti, Keski-Suomen museo.

Konginkankaan koulu, Kansakouluntie 1

1970-lukua on kutsuttu maamme historiassa koulujen rakentamisen vuosikymmeneksi; useita, uutta arkkitehtonista tyyliä edustavia, matalamassaisia tiilikouluja rakennettiin ympäri Suomea. Myös Konginkankaalle, puukoulun käytyä ahtaaksi, tehtiin vuonna 1971 uusi moderni koulurakennus oululaisen Suunnittelu Oy E. Niemelän piirustusten mukaisesti. Punatiilinen, matalamassainen, vinkkelin muotoinen moderni koulurakennus rakennettiin kahden vanhan puukoulun kanssa samalle tontille. Koulua laajennettiin 1990-luvun puolivälissä liikuntatiloilla, peruskorjattiin ja laajennettiin lisää vuosina 2006–2007. Rakennus edustaa tyypillistä 1970-luvun kouluarkkitehtuuria ja koulurakentamisen vuosikymmentä. Laajennukset ja peruskorjaukset kuuluvat koulun yli 40-vuotisiin vaiheisiin ja ovat näin edesauttaneet koulun käyttöä. Laajennukset muodostavat arkkitehtonisesti yhtenäisen kokonaisuuden alkuperäisen 1970-luvun osan kanssa. Koulurakennus kuvastaa Konginkankaan kunnan kasvua ja palveluiden kehittymistä, ja sillä on paikallista sivistyshistoriallista ja maisemallista merkitystä. Se on ajalleen tyypillistä koulurakennusten nuorinta kerrostumaa.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet ja arkistolähteet

Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen inventointiarkisto.

Keski-Suomen museon kuva-arkisto.

Konginkankaan kotisivut: http://www.konginkangas.fi/kylasuunnitelma.php (viitattu 15.6.2014)

Äänekosken kaupungin kotisivut: http://www.aanekoski.fi/ (viitattu 19.6.2014).

Heiskanen, Pertti. Metsästä Maailmalle. Yhdessä maakuntaa kehittämässä. Suolahden vaneritehtaat. Finnforest. PDF-esitys: http://www.smy.fi/smy/Materiaalitdeve.nsf/allbyid/18D3ABFBE01F8507C22570AE0030D4F2/$file/PMA20-PerttiHeiskanen-slides.pdf

Metsägroupin vaiheet, Metsägroup Oy:n kotisivut: http://www.metsagroup.fi/Metsagroup/historia/Pages/Metsagroupinvaiheet.aspx

Metsä Wood, Suolahden koivuvaneritehdas. Arrow engineering Oy:n kotisivut: http://www.arroweng.fi/fi/cases/metsa-wood-suolahden-koivuvaneritehdas/

Metsä Wood, wikipedia-artikkeli: http://fi.wikipedia.org/wiki/Mets%C3%A4_Wood

Museoviraston internetsivut. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt. RKY. http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4330 Viitattu 4.8.2014

Suolahden vapaapalokunnan historia. Suolahden vapaapalokunnan www-sivut: http://www.suolahdenpvpk.net/palokunnanhistoria/

Uusi vaneritehdas vihittiin Suolahdessa. Keskisuomalainen 27.5.2008. Keskisuomalaisen www-sivut: http://www.ksml.fi/uutiset/talous/uusi-vaneritehdas-vihittiin-suolahdessa/909810

Sumiaisten kirkonkylän kehittäminen: http://www.aanekoski.fi/files/asuminen/kaavat/sivut1-18.pdf viitattu 5.8.2014

Suojarinteen asemakaavan muutos, Suolahti, 2011. http://web25.aanekoski.fi/uusidyna/kokous/2010518-9.HTM ja http://www.aanekoski.fi/files/asuminen/kaavat/oas_suojarinne%20II.pdf

Äänekosken kaupungin rakennusvalvonnan arkisto.

Tielaitos (1997). Keski-Suomen tiepiiri. Keski-Suomen yleisten teiden ympäristön tila. osa 5.

Painetut lähteet

Ala-Haavisto, Raili (2003). Sisä-Suomen sairaala. Suomen ensimmäinen B-mielisairaala 1953–2003. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Antila, Kimmo (1990). Nelostie osana valtatiesuunnitelmia 1930-1939. Suomen historian seminaari-esitelmä. Tampereen yliopisto, historiatieteen laitos.

Antila, Kimmo (1992). Nelostie Keski-Suomessa. Talvitiestä Eurooppa-tieksi.

Auer, Jaakko & Soininen, Pekka (1996). Äänekosken tehtaat 100 vuotta. Metsä-Serla Oy. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Heiskanen, Jorma (1996). Täyttä höyryä. Suolahden höyrymenneisyys. Kopijyvä, Jyväskylä.

Heiskanen, Jorma (2002). Keskustan koulutalo 1952–2002. Suolahden Asemakadun koulun 50-vuotisjuhlajulkaisu.

Jokipii, Heli. (1978). Sumiaisten kirja. Gummerrus Kirjapaino. Jyväskylä.

Jokipii, Mauno (1999). Keski-Suomen historia 3. Keski-Suomen itsenäisyyden aika. Keski-Suomen maakuntaliitto.

Jäppinen, Jussi (toim.) (2006). Viestejä maisemassa. Keskisuomalainen kulttuuriympäristö. Helsinki/Jyväskylä.

Jäppinen, Jussi & Voutilainen Heli-Maija (2010). Taivaspyörylä. Minerva-kustannus, Jyväskylä.

Kaakinen, Juha & Pelto-Huikko Antti & Ohtonen, Jukka (2008). ”Saattaen muutettava”. Kehitysvammaisten laitoshoidon hajauttamisen seurantaraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:29. Yliopistopaino, Helsinki. Online: http://www.sosiaaliportti.fi/File/48e02f58-39f7-426f-8779-da94976debc8/saattaen+muutettava.pdf (viitattu 3.7.2014).

Kantonen, Timo (1997). Suolahden vanha asema ja Keiteleen teollisuusperinne. Kohteiden kuvaus ja toimintamalleja nähtävyyskäytön kehittämiselle.

Keränen, Jorma (toim.) (2010). Konginkankaan kirja. Osa I –II. Saarijärven Offset Oy.

Könönen, Terho A. (1970). 50 vuotta vanerin valmistusta Suolahdessa. Suolahden tehtaat 1920–1970. Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy, Joensuu.

Muhonen, Matleena (2005). Keski-Suomen maakunnallinen maisemaselvitys. Maisemallinen osa-aluejako. Keski-Suomen ympäristökeskus. Kopijyvä, Jyväskylä.

Muhonen, Matleena & Murtoniemi, Mari & Savolainen, Virva & Silen Saija (2006). Koivistolta Klubinmäelle. Äänekosken kulttuuriympäristöohjelma. Keski-Suomen ympäristökeskus. Kopijyvä, Jyväskylä.

Mustonen, Lauri (1988). Pienoismallitutkimus. Tutkimusselostus ja katsaus Äänekosken taajamakuvan muutoksiin ja rakentamiseen 1900-luvulla. Äänekosken kaupunki.

Pasanen-Tarkka, Helena(Toim.). 2006. Suuri Tahto. Konginkankaan seurakunnan vaiheita. Gummerrus Kirjapaino. Jyväskylä.

Pitkänen, Paavo (2009). Suojarinteen vuosikymmenet. Kehitysvammahuoltoa Keski-Suomessa. Keski-Suomen Painotuote Oy.

Pynnönen-Liebman, Tuija & Turunen, Sanna (2011). Palvelunkartoituskysely kehitysvammahuollon asiakkaille. Asuminen ja asumisen palvelut. Opinnäytetyö. Kuntoutusohjauksen ja –suunnittelun koulutusohjelma. Sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Online: http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/28022/Turunen_Sanna.pdf?sequence=1 (viitattu 3.7.2014)

Sparf, Urpo (1985). Äänekosken satavuotias koululaitos 1885–1985. Keski-Suomen Painotuote Oy.

Standertskjöld, Elina (2011). Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1960-1980. Rakennustieto Oy. Helsinki.

Wilmi, Jorma (1991). Äänekosken–Suolahden historia vuoteen 1932. Äänekosken kaupunki ja Suolahden kaupunki. Pieksämäki.

Wilmi, Jorma (toim.) (2011). Jyväskylän maalaiskunnan historia 1945–2008. Saarijärven Offset Oy, Saarijärvi.

Suulliset tiedonannot ja haastattelut

Norontaus, Mirja-Liisa. 7.8.2014.
Linna, Päivikki. 29.4.2014
Virtanen, Matti. 15.4., 25.4.2014
Leino, Pasi. 15.4.
Sarja, Heikki 29.4.2014
Konginkankaan seurakunnan henkilökunta 29.4.2014.

KESKI-SUOMEN MUSEO
www.jyvaskyla.fi/keskisuomenmuseo